

Št. 648

Sign. IV 4

RAZVOJ I ZNAČAJ NAŠEG POMORSKOG BRODARSTVA DUGE PLOVIDBE

Ing. ec. IGNAC RUBINIĆ

«*Navigare necesse est,
vivere non est necesse*»

More služi već od pradavnih vremena kao najslobodniji, najprostraniji i najravniji put, koji međusobno povezuje sve kontinente i otoke. Danas, zahvaljujući gotovo fantastičnom razvoju tehnike uopće i naročito avijacije, čovjek je osvojio još jedan put — zračni put, ali more i danas ostaje glavni saobraćajni put svijeta. More omogućuje da se po njemu mogu kretati najveća prometna sredstva, s najvećim kapacitetom prijevoza tereta i ljudi, uz relativno najmanji utrošak energije. Kapacitetom i jeftinoćom prijevoza pomorski transport daleko premašuje sve druge oblike transporta, kopnene i zračne, radi čega se morem kreće glavni dio ukupnog svjetskog prometa.

Proizvodnja je baza opstanka i napretka ljudskog društva. Međutim, na malo višem stupnju proizvodnje, a da i ne govorimo o današnjem stepenu razvoja i diferencijacije proizvodnih snaga, proizvodnja se ne može ni zamisliti bez široke razmjene proizvoda, bez transporta, kao dodatnog procesa odnosno nastavka same proizvodnje. Kad se ovu činjenicu gleda u svijetlu nesumnjivo dominantne uloge, koju unutar ukupnog transporta igra pomorski transport, tada ogroman značaj pomorskog brodarstva postaje vanredno jasan i uočljiv. U vezi s ovim spomenut ćemo samo golemi tehnički i privredni napredak u posljednjih sto godina. Taj se napredak ne da ni zamisliti bez isto tako ogromnog paralelnog porasta transporta, i to u prvom redu pomorskog transporta. Porast proizvodnje, a naročito nagla industrijalizacija, izaziva odgovarajući porast pomorskog transporta. Sve veći razvoj pomorskog transporta znači opet sve veće širenje tržišta, sve življu trgovinsku razmjenu. Očividno je da jedno izaziva drugo, da jedan faktor uzajamno djeluje na drugi, a svi zajedno predstavljaju osnovu ekonomske snage, vojne i političke moći, te međunarodnog ugleda odnosnih zemalja.

Nije stoga nikakvo čudo, da su se kroz sva historijska razdoblja vodile nebrojene krvave borbe za gospodstvo na moru, za izlaz na more,

za pogodne morske obale itd., u kojima su se uvijek sukobljavale nemilosrdne osvajačke težnje na jednoj strani, i nepopustljivi, žestoki, a nerijetko i očajni otpor na drugoj strani. Velike svjetske sile gotovo su uvijek bile i velike pomorske sile, a zahvaljujući veličini na moru često su i mali narodi i države postajali velikima.

Glavni nosioci pomorsko-privredne snage neke zemlje su njeni trgovački brodovi duge plovidbe. Međutim, oni nisu samo privredni faktor prvoga reda, nego i prvorazredno sredstvo reprezentacije. Brodovi duge plovidbe podižu i šire privredni, kulturni i politički prestiž zemlje čiju zastavu viju po čitavom svijetu.

Pokušat ćemo da u svijetlu ovih nekoliko općenitih napomena dademo sumaran pregled razvoja i značaja našeg pomorskog brodarstva duge plovidbe.

Stara Jugoslavija nije bila kadra da pomorstvo podigne na onu razinu, koja bi odgovarala dužini i razvedenosti njene obale, velikim privrednim bogatstvima prostranog balkanskog i srednjeevropskog područja, koje gravitira prema Jadranskom moru i konačno stoljetnim pomorskim tradicijama i visokim pomorskim kvaliteta našeg primorskog stanovništva. Poput ostalih privrednih grana i pomorstvo je tada više manje životarilo. Trgovačka flota je bila stara i nesavremena, popunjavana uglavnom nabavama iz druge ruke. Usprkos toga kapital investiran u tadašnju trgovačku mornaricu, koji je osim toga bio dobrim dijelom inostranog porijekla, (oko 60%), pravio je ipak prilično dobre poslove, ostvarivao znatne profite, zahvaljujući uglavnom vanredno jeftinoj radnoj snazi naših pomoraca, a i priličnim državnim subvencijama. To je bivšim brodovlasnicima bilo glavno, a za drugo se nisu previše brinuli.

U takvoj je situaciji naša trgovačka mornarica dočekala surove godine Drugog svjetskog rata. Dotada neviđena razaranja nisu mimoišla niti našu trgovačku flotu. Naša domovina, koja

spada među ratom najopustošenije zemlje, podnijela je nerazmjerno velike žrtve i na moru. U ratnom požaru, u domovini i na dalekim morskim putevima, doprinoseći svoj udio u općem ratnom naporu saveznika, naša trgovačka mornarica pretrpjela je teške gubitke. Minska polja, podmorska torpeda, topovska vatra i avionske bombe toliko su prorijedile našu trgovačku flotu, da je svršetak rata dočekala jedva jedna trećina naše predratne tonaže. Što taj gubitak predstavlja, može se shvatiti samo ako se ima u vidu kolika su financijska sredstva potrebna za izgradnju i održavanje jedne malo znatnije savremene trgovačke mornarice i koliko je vremena potrebno za izgradnju svakog pojedinog broda.

U masi teških problema, koji se pojavljuju, dijelom kao teško naslijeđe tehničke i privredne zaostalosti bivše države, a dijelom i kao strašne posljedice rata, naša zemlja morala je hitno rješavati i problem pomorstva.

Kao prvi značajniji korak možemo spomenuti, da je 1. jula 1945. formirana Glavna uprava pomorstva u Splitu kao organ Ministarstva saobraćaja. Time je ujedno trgovačka mornarica izdvojena iz sastava ratne mornarice. Iste godine, 1. decembra, formirana je Direkcija pomorske plovidbe sa sjedištem u Splitu sa glavnim zadatkom, da organizira pomorsku plovidbu, naročito u pravcu pravilnog iskorištenja brodskog prostora i prihvaćanja pošiljaka hrane i ostalih artikala bivše UNRRA-e u 1945. i 1946. godini. U toku godine 1946. britansko ministarstvo ratnog transporta vraća našoj državi preokooceanske brodove, koji su pod našom zastavom plovili u službi saveznika u ratu. U drugoj polovici iste godine aktiviraju se dva nacionalizirana broderska poduzeća, bivša »Oceania a. d.« i »Dubrovačka plovidba d. d.«, koja su obuhvatila sve tada raspoložive brodove duge i velike obalne plovidbe. Tim aktom je udaren temelj normalnije organizacije i poslovanja u vezi s eksploatacijom naših brodova veće tonaže.

Da bismo zornije prikazali kako se je kretala odnosno razvijala tonaža naših brodova duge i velike obalne plovidbe od tog momenta do danas, dajemo slijedeći statistički pregled:¹⁾

Godina	Broj brodova	BRT ²⁾	Nosivost (u tonama) ³⁾
1946.	26	109.633	185.657
1947.	29	127.057	203.670
1948.	34	150.304	239.957
1949.	38	168.243	269.219
1950.	43	187.674	295.163
1951.	48	212.141	332.719

Već same ove brojke govore mnogo, ali je ipak potrebno da se bar u najkraćim crtama dađe potreban komentar u vezi s njima, da bi se mogla

stvoriti življa i detaljnija slika o tome, kako je tekao razvoj naše trgovačke mornarice duge plovidbe kroz proteklih šest odnosno sedam godina.

Nakon što je krajem 1946. godine pretao sa radom glomazni aparat Direkcije pomorske plovidbe, čijom je likvidacionom bilancom obuhvaćeno i poslovanje spomenutih nacionaliziranih poduzeća, osnovana su rješenjima Vlade FNRJ od 20. januara 1947. godine dva državna parobrodarska poduzeća, oba sa sjedištem u Rijeci, i to Jugoslavenska linijska plovidba i Jugoslavenska slobodna plovidba, prvo za linijsku, a drugo za slobodnu plovidbu, što je vidljivo i iz samih naziva poduzeća.⁴⁾

U toj se godini povećava naša tonaža duge plovidbe sa tri jedinice. Od tih je teretni parobrod »Lošinj« od 4.492 BRT i 7.663 tone nosivosti dobiven na račun reparacija od Njemačke, dok su putničko-teretni parobrod »Radnik« od 6.665 BRT i 7.320 tona nosivosti i putnički preokooceanski parobrod »Partizanka« od 6.267 BRT kupljeni od inostranih pomorskih kompanija. Parobrod »Radnik« je nabavljen uglavnom za to, da posluži za repatrijaciju naših iseljenika iz prekomorskih zemalja. Parobrod »Partizanka« predstavljao je naš

1) Moramo podvući da se naši statistički podaci za godinu 1946. razlikuju od nekih drugih, zbog toga što se odnose samo na naslijedjene brodove stvarno sposobne za dugu odnosno veliku obalnu plovidbu, tako da u njima nije obuhvaćen brod »ŠOLTA«, ustvari podrtina, koji nikad nije ni ušao u eksploataciju, a zatim ni vrlo stari brodovi »PROZOR«, »ŠIBENIK« i »TARA«, koji su kratko vrijeme bili u velikoj obalnoj plovidbi, a zatim prebačeni u kategoriju male obalne plovidbe za potrebe razvoza duž naše obale.

2.) BRT je kratica za »brutto registar tone« ili »brutto registar tonaža«. Registarska tona je mjera za obujam; ona odgovara zapremini od 100 engleskih kubnih stopa ili 2,83 m³. Brutto registar tonaža ili kraće brutto tonaža nekog broda je zapremina svih brodskih prostorija, koje se dadu nepropusno zatvoriti, izražena u registarskim tonama. Netto registar tonaža (NRT) ili kraće netto tonaža broda jest u registarskim tonama izražena zapremina samo onih brodskih prostorija, koje služe za komercijalno iskorištavanje, tj. za prijevoz tereta (skladišta) odnosno putnika (putničke kabine i ostale putničke prostorije).

3.) Nosivost broda je prevozni kapacitet broda izražen u maksimalnom broju tona tereta, koji brod može prevesti. Mi upotrebljavamo metričke tone (1 t. = 1000 kg.) dok se Englezi i Amerikanci služe long tonama (1 long tona = 1016 kg.).

4.) Pod linijskom plovidbom podrazumijeva se vršenje pomorskog prijevoza na stanovitim relacijama, uglavnom stalnim za tu službu predviđenim brodovima po unaprijed odredjenom redovitom plovidbenom redu u pravilnim vremenskim razmacima.

Brodovi slobodne plovidbe (trampéri, trampships vrše naprotiv sasvim različitu funkciju. Oni bez ikakvog plovidbenog reda lutaju svim morima, tražeći mogućnost prijevoza pogodnog masovnog tereta, (žitarice, ugallj, cement, rude itd.). Kod toga je najvažniji momenat da nosivost broda bude potpuno ili bar gotovo potpuno iskorištena.

prvi prekoceanski putnički brod te veličine. Brod je imao turbinski pogon i razvijao je brzinu od 20 nautičkih milja. Sa svojim vanjskim izgledom, najmodernijim uređajima, kapacitetom od oko 700 putnika, luksusnim kabinama i svim ostalim raznovrsnim udobnostima jednog velikog prekoceanskog putničkog broda, mogao je zbilja dostojno reprezentirati našu zastavu u svijetu.

Uza sve poteškoće, naša trgovačka mornarica pokazuje značajan napredak, koji se može pratiti iz godine u godinu. Taj napredak se ne odražava možda toliko u kvantitativnom porastu, koliko u postepenom obnavljanju plovnog parka najmodernijim jedinicama. Takva se obnova imperativno nameće s obzirom na vrlo nepovoljnu činjenicu, da čitav naslijeđeni malobrojni plovni park predratne Jugoslavije sačinjavaju najvećim dijelom stari brodovi, od kojih su već dosada neki morali biti povučeni iz prometa, a mnogi će morati ići iz eksploatacije u toku od nekoliko narednih godina. Potpuna obnova naše trgovačke mornarice, zamjena nerentabilnih i konkurentski malo sposobnih starih brodova sa savremenim, tehnički savršenijim, mnogo bržim i ekonomičnijim brodovima, postavlja se kao jedan od osnovnih zadataka naše pomorske politike, jer u općoj utakmici na svjetskim morima mogu se održati samo tehnički i ekonomski napredniji.

U toku 1948. godine naša se flota duge plovidbe povećava sa teretnim brodovima, kao što su parobrod »Bosna« od 7.849 BRT i 12.293 tona nosivosti, koji ujedno predstavlja naš najveći brod, zatim motornim brodom »Topusko« od 3.322 BRT i 4.230 tona nosivosti, parobrodima »Vis« od 2.036 BRT i 3.090 tona nosivosti i »Šabac« od 2.687 BRT i 4.807 tona nosivosti, koji su svi dobiveni na račun reparacija iz Njemačke, te nabavom prvog našeg tankera »Jajce« od 6.108 BRT i 9.448 tona nosivosti. Nabavom ovog tankera učinjen je prvi korak na putu ostvarenja nezavisnosti od stranih parobrodarskih kompanija s obzirom na prevoz nafte i naftinih derivata, toliko potrebnih našoj industriji i našoj trgovačkoj mornarici.

Nakon godine 1948. dolazi razdoblje akvizicija najmodernijih plovnih jedinica, koje znatno poboljšavaju tehnički sastav našeg plovnog parka duge plovidbe. U godini 1949. zabilježen je doduše gubitak putničkog parobroda »Partizanka«, koji je uništen požarom, ali se iste godine povećava naša krupna tonaža sa pet najmodernijih brodova, kao što su turbinski brod »Hrvatska« od 7.909 BRT i 10.625 tona nosivosti, motorni brodovi »Srbija« od 6.634 BRT i 9.631 tona nosivosti, te »Zagreb«, »Skopje« i »Sarajevo« od 3.265 BRT i 3.904 tona nosivosti. Turbinski brod »Hrvatska« je obnovljeni bivši »St. Lawrence Victory«, koji je bio potopljen na plićini u Kaštelanskom zalivu s ogromnom bočnom rupom nastalom od eksplo-

zije mine na koju je naletio. (Popravak broda, koji je inače električno zavarene konstrukcije, mogao je biti, s obzirom na naše tehničke mogućnosti, izvršen samo zakovanom konstrukcijom, kod čega je trebalo riješiti dosta složene tehničke probleme. Osim toga trebale je izravnati iskrivljenu brodsku kobilicu i izvršiti razne druge teške radove. Svi ti zadaci izvršeni su, zahvaljujući snalažljivosti, vještini i požrtvovnosti naših stručnjaka i radnika, s potpunim uspjehom, tako da je brod dobio najvišu klasifikaciju. Spomenut ćemo još da se ovaj brod, osim svojim dobrim konstrukcionim i maritimnim svojstvima, naročito odlikuje velikom brzinom, i da sa svojom maksimalnom brzinom od 18 i ekonomičnom brzinom od 16 nautičkih milja predstavlja naš najbrži teretni brod). Motorni brod »Srbija«, izgrađen u Holandiji, po svojoj formi, konstrukciji, pogonskim i drugim uređajima, položajem i udobnostima prostorija za posadu, ubraja se među najmodernije i najbolje uređene teretne brodove na svijetu. »Zagreb«, »Skopje« i »Sarajevo« su prvi brodovi veće tonaže izgrađeni u našoj zemlji i to u brodogradilištu »3. maj« u Rijeci. Svojim estetskim izgledom, solidnom konstrukcijom, raznovrsnim savremenim uređajima i udobnošću prostorija za posadu spadaju također u klasu najmodernijih teretnih brodova na svijetu, te predstavljaju najveći dosadašnji uspjeh naše brodogradnje i ponos naše trgovačke mornarice. Dan porinuća odnosno potpunog dovršenja broda »Zagreb«, prvog modernog prekoceanskog broda sagrađenog u našoj zemlji, predstavlja svakako značajan, upravo historijski datum naše mlade brodogradilišne industrije, koja je time stekla visoku afirmaciju.

Prvog jula 1949. godine izvršena je fuzija dotadašnjih dvaju brodarskih poduzeća duge plovidbe u jedinstveno poduzeće Jugoslavensku linijsku plovidbu, koja je obuhvatila čitav naš plovni park duge plovidbe. Ovakva reorganizacija bila je potrebna i opravdana s obzirom na stečena iskustva u upravljanju pomorskim transportom, kao i radi potrebe smanjenja komercijalno-administrativnog aparata i sniženja troškova upravne režije.

U godini 1950. zadesio je našu trgovačku mornaricu još jedan gubitak. Na Atlantiku, u širini obala Brazilijske, u području otoka Fernando Noronha, postao je žrtvom požara parobrod »Kosmaj« od 4.375 BRT i 8.105 tona nosivosti. Taj gubitak nadoknaden je iste godine nabavom drugog broda od 5.647 BRT i 8.838 tona nosivosti, koji je dobio ime svog nastradalog prethodnika. U toj je godini učinjen daljnji značajan napredak u povećanju i obnovi naše trgovačke mornarice. U Rijeci je dovršen motorni brod »Titograd«, blizanac »Zagreba«, »Skopja« i »Sarajeva«. Na inostranim brodogradilištima, u Holandiji, izgrađeni su motorni brod »Makedonija« od 6.119 BRT i 9.100 tona no-

sivosti, a zatim motorni brodovi blizanci »Rijeka«, »Pula« i »Zadar« od po 2.400 BRT i 3.912 tona nosivosti, za koje se s punim pravom može reći da su posljednja riječ brodogradilišne tehnike.

Stalan porast i obnova naše trgovačke mornarice nastavlja se i dalje. U toku godine 1951. nabavljen je drugi naš tanker »Lendava« od 8.116 BRT i 12.260 tona nosivosti. U Holandiji su izgrađeni najmoderniji veliki motorni brodovi blizanci »Slovenija« i »Crna Gora«, svaki od po 5.824 BRT i 9.240 tona nosivosti. Te prvoklasne novogradnje raspoložu, uz ostale najsavremenije uređaje, i specijalnim tankovima za prijevoz biljnih ulja s vlastitim pumpnim instalacijama. Naša domaća brodogradnja dala nam je još jednu odličnu plovnu jedinicu, motorni brod »Učka« od 3.162 BRT i 4.050 tona nosivosti. To je obnovljeni bivši »Locchi«, koji je bio sagrađen 19445. u Rijeci i potopljen u samom brodogradilištu prilikom zračnog bombardiranja. Zahvaljujući višemjesečnim naporima poduzeća »Brodospas«, koje ga je podiglo iz mora, te spremi, upornom radu i zalaganju radnika i inženjera brodogradilišta »3. maj« u Rijeci, od bivšeg teško oštećenog »Locchi«-ja postala je jedna od naših najljepših plovnih jedinica. Osim navedenog treba još spomenuti, da smo od Italije konačno dobili na ime restitucije parobrod »Vranjic« od 1.541 BRT i 2.400 tona nosivosti.

Time je naša flota duge i velike obalne plovidbe dostigla broj od 48 brodova s ukupnom tonažom od 212.141 BRT i 332.719 tona nosivosti, što u odnosu prema stanju krajem 1946. godine predstavlja porast od 86,2 posto s obzirom na bruto tonažu, odnosno 79,2 posto s obzirom na nosivost.

U ovoj će se godini dovršiti na brodogradilištu »Vicko Krstulović« u Splitu motorni brod »Vojvodina«, obnovljeni bivši rumunjski brod »Balcic«, koji je bio potopljen u splitskoj luci, od oko 3.550 BRT i oko 5.500 tona nosivosti, a na riječkom se brodogradilištu gradi motorni brod »Avala« — tipa »Učka« odnosno »Locchi«.

S ovim brodovima porasla bi naša trgovačka flota duge plovidbe u toku ove godine na oko 218.000 BRT i preko 342.000 tona nosivosti.

Osim spomenutih brodova, u Rijeci se grade još dva broda tipa »Locchi«, i to motorni brodovi »Dinara« i »Romanija«, za koje se predviđa da će biti dovršeni, jedan početkom, a drugi krajem 1953. godine. Na kraju treba napomenuti da sadašnji program izgradnje obuhvaća još tri broda tipa »Locchi«, čija izgradnja dolazi u obzir u dužim rokovima.

Da bismo upotpunili dosadašnji prikaz razvoja naše flote duge plovidbe, neophodno je potrebno da se osvrnemo i na financijsku stranu toga razvoja. Već smo ranije napomenuli, da izgradnja trgovačke mornarice zahtijeva prije svega

investiranje ogromnih financijskih sredstava, pa ćemo to sada ilustrirati nizom statističkih podataka.

Koliko je do sada utrošeno na novogradnje Zagreb, Skopje, Sarajevo, Titograd, Srbija, Make donija, Rijeka, Zadar, Pula, Slovenija, Crna Gora, Avala, Dinara, Romanija i još tri brod tipa »Locchi«, možemo razabrati iz slijedećeg pregleda:

Godina	U zemlji		U inozemstvu	
	Din.		Dev. din.	
1947	200,000,000		204,047.927	
1948	175,551.895		92,391.131	
1949	205,115.651		118,979.054	
1950	222,940.863		108,727.212	
1951	325,472.270		508,867.024	
Ukupno	Din. 1.129,080.679		Dev. din. 1.033,012.348	

Nabave brodova iz druge ruke (Radnik, Partizanka, Jajce, Kosmaj i Lendava) bile su povezane sa slijedećim deviznim izdacima iskazanim u njihovim dinarskim protuvrijednostima:

Godina	Iznos
1947	Dev. din. 194,952.295
1950	» » 12.198.554
1951	» » 89,033.655
Ukupno	Dev. din. 296,184.504

Koliko je do sada stajala obnova brodova podignutih sa morskog dna (Hrvatska, Učka, Vojvodina i Hercegovina) pokazuje slijedeći pregled:

Godina	U zemlji	U inozemstvu
1947	Din. 7,885.705	Dev. din. 7,000.000
1948	» 55,168.341	—
1949	» 142,541.696	—
1950	» 138,961.304	—
1951	» 96,023.088	—
Ukupno	Din. 440,580.134	Dev. din. 7,000.000

Brodovi dobiveni na račun reparacija iz Njemačke nisu nipošto bili u ispravnom stanju. Da bi se osposobili, trebao ih je u priličnoj mjeri obnoviti i popraviti. To je opet iziskivalo znatne izdatke, što se može vidjeti iz slijedećih podataka:

Godina	U zemlji	U inozemstvu
1947	—	Dev. din. 31,902.781
1948	Din. 14,037.759	» » 10,349.143
Ukupno	Din. 14,037.759	Dev. din. 42,251.924

Ako zbrojimo sve navedene cifre, tada proizlazi da je za izgradnju naše flote duge plovidbe, od početka 1947. do kraja 1951. godine, ukupno utrošeno

1,583,693.572 u zemlji, i dev. din. 1.378,448.776 za nabave u inozemstvu.

Potrebno je, da kritičnije razmotrimo ovaj drugi iznos tj. devizne dinare. Kao što znamo,

t. zv. devizni dinari nisu ništa drugo nego dinarska protuvrijednost efektivnih deviza utrošenih u inozemstvu. U ovom je slučaju ta dinarska protuvrijednost vrlo niska s obzirom na obračunavanje na bazi prijašnjeg prilično nerealnog službenog pariteta dinara. Ako uzmemo za obračunsku bazu sadašnji, mnogo realniji, paritet dinara, koji bi se uglavnom mogao primijeniti i na tadašnje stvarne devizne odnose, tada bi stvarne devizne izdatke trebalo otprilike množiti sa faktorom 6 ili bar 5 (prije 1 USA dol. = Din. 50.—, danas 1 USA dolar = Din. 300.—), da dobijemo jednu realniju dinarsku protuvrijednost utrošenih deviza. Iz ovakvog računa, koji se, ma da nije sasvim točan, ipak više približava stvarnosti, proizlazilo bi, da se stvarna dinarska protuvrijednost deviza utrošenih na dosadašnju izgradnju naše flote duge plovidbe penje na iznos od kojih 7.000.000.000 dinara, što bi zajedno sa investicijama u zemlji dalo ukupnu sumu od oko 8,5 milijardi dinara.

Radi orijentacije u pogledu vrijednosti naše flote duge plovidbe, te da bismo predočili koliki angažman dugoročno vezanih sredstava iziskuje i jedna manja trgovačka mornarica, navest ćemo, da bi, prema procjeni izvršenoj na bazi cijena na međunarodnom tržištu, ukupna vrijednost našeg plovnog parka duge plovidbe krajem 1951. odnosno početkom ove godine iznosila oko

11.500.000.000 dinara

Kad već navodimo ove podatke, moramo napomenuti, da tržišne cijene brodova nisu neke fiksne veličine, te da su podvrgnute vrlo osjetljivim oscilacijama u zavisnosti od stanja na svjetskom tržištu. Tako su, na primjer, u toku ove godine cijene brodova znatno pale u vezi s općim velikim padom vozarina, jer su tržišne cijene brodova dobrim svojim dijelom zapravo kapitalizirani prihodi od vozarina ili bolje reći kapitalizirani profiti.

Ovdje moramo dodirnuti i financijsku stranu investicionog održavanja. Kao što je poznato, brodovi moraju biti svake četvrte godine podvrgnuti generalnom pregledu i reparaturi u svrhu dobivanja neophodno potrebne klasifikacije⁵⁾ Ti su popravci glavni oblik investicionog održavanja brodova, koje također zahtijeva znatna financijska sredstva. U vezi s time, dat ćemo pregled troškova klasifikacije naših brodova duge plovidbe, kako slijedi:

Godina	Troškovi u zemlji	Troškovi u inozemstvu
1947	Din. 96,648.776	Dev. Din. 43.353.786
1948	» 199,619.554	» » —
1949	» 120,478.582	» » 1,931.090
1950	» 79,670.644	» » 2,598.685
1951	» 342,765.187	» » —
Ukupno	Din. 839,182.743	Dev. din. 47,883.561

Radi boljeg obavještenja ne će biti na odmet, ako napomenemo, da su dosadašnji troškovi investicionog održavanja naših brodova znatno viši od normalnih. Zato ima više uzroka. Prvi bi uzrok bio taj, što se tu većinom radi o starim brodovima, čiji su popravci u vezi s klasifikacijom dugotrajniji, opsežniji i skuplji. Kao drugi uzrok treba navesti okolnost, da su se brodovi za vrijeme svoje naporne službe u ratu vrlo intenzivno eksploatirali i slabo održavali, uslijed čega su općenito bili veoma zapušteni, tako da su morali biti podvrgnuti znatno opsežnijim reparaturama. Najzad treba naročito istaknuti činjenicu, da su na našim starim brodovima u toku velikih popravaka izvršene i prilično opsežne rekonstrukcije. Tako su umjesto bivših tijesnih, mračnih i nezračnih prostorija, smještenih obično na pramcu broda, u koje je bilo strpano po desetak, petnaest, a katkada i više članova posade, izgrađene udobne i higijenske kabine za po dva člana posade, s propisanom kubaturom od oko 9 kubnih metara, zatim blagovaonice, čitaonice, praonice za rublje, spremišta za kišne kabanice, kupaonice sa tuševima itd., pa je potpuno razumljivo, da je sve to iziskivalo daljnje prilično velike troškove.

Dosadašnjim prikazom obuhvatili smo našu flotu duge plovidbe uglavnom kao skup prevoznih kapaciteta, kao skup brodova, a sada bi trebalo odgovoriti na pitanje, kakav je ekonomski i financijski efekat dala ta flota.

5.) Prijevoz robe i ljudi morem uvijek je predstavljao izvjestan rizik. Razumljivo je, da je taj rizik utoliko manji ukoliko je brod, koji vrši prijevoz, bolji. Stoga je oduvijek bilo od interesa, da se zna kakvom se brodu povjeravaju ljudski životi i često ogromne vrijednosti robe. Ove su okolnosti s vremenom uvjetovale razvoj posebnih klasifikacionih zavoda, kojima se je fakultativno, samo na osnovu njihovog ugleda, sve više počeo povjeravati nadzor nad brodovima u gradnji kao i brodovima u eksploataciji. Ti zavodi upisuju svaki brod, koji se je sagradio pod njihovim nadzorom i po njihovim posebnim propisima, u svoje specijalne registre, te izdaju svjedodžbe o tehničkim i drugim kvalitetama odnosnog broda. Ovakve svjedodžbe imaju u pomorskom svijetu karakter javnih isprava, na osnovu kojih dobivaju brodovi plovidbene dozvole. Nadzor klasifikacionih zavoda nad brodovima, koji su u eksploataciji, sastoji se u tome, da se brodovi periodično, svake četvrte godine, podvrgavaju generalnim pregledima i potrebnim reparaturama. Ovako pregledani i popravljeni brodovi dobivaju svjedodžbu o klasifikaciji, kojom bivaju uvršteni u jednu od četiri predviđene klase. Čitav ovaj postupak naziva se klasifikacijom broda.

Od međunarodno poznatih klasifikacionih zavoda spomenut ćemo engleski Lloyd Register i francuski Bureau Veritas. Kod nas je osnovan Jugoslavenski registar brodova, koji za sada vrši samo klasifikaciju brodova male obalne plovidbe.

Prije nego prijedemo na samu stvar, moramo naročito podvući, da je pomorski transport prilično zamršen proces u kojem dolaze do izraza raznorodni momenti i faktori. Napomenut ćemo da se ukupni proces transporta dijeli na dvije potpuno različite faze: na sam prijevoz u užem smislu riječi i na manipulacije ukrcaja i iskrcaja u lukama. Dok u prvoj fazi igraju ulogu aktivnih činilaca brod i brodski radni kolektiv, dotle faza lučkih manipulacija ovisi gotovo isključivo o raznovrsnim tehničkim i drugim uvjetima rada u pojedinim lukama, te o vještini i produktivnosti rada sasvim druge radne snage — lučko-transportnih radnika (najraznovrsnijih zemalja i nacija). Ovdje treba spomenuti i vanredno veliku šarolikost predmeta rada pomorskog transporta tj. tereta, s obzirom na njegovu težinu, oblik, agregatno stanje, način pakovanja, vrijednost itd. Sve te i mnoge druge okolnosti su uzrokom, da je materijalni i financijski efekat pomorskog transporta vrlo teško, ako ne i nemoguće, svesti na neke jedinstvene osnovne elemente, na jedinstvenu mjeru, kao što se, na primjer, opseg proizvodnje u odnosnim granama proizvodnje može vrlo lijepo izraziti u proizvedenim tonama uglja, čelika, kilovat-satima, metrima tkanine itd.

Iz izloženih razloga nastojat ćemo, da u svrhu što bolje ilustracije opsega pomorsko-transportnog efekta kombiniramo razne elemente, specifične za pomorski transport, tako da bismo dali što potpuniju sliku efekata eksploatacije naše flote duge plovidbe.

Kao što je poznato trgovačka flota ne može nikad biti u eksploataciji u svojem punom sastavu. Znatan dio tonaže ostaje izvan procesa prijevoza radi već spomenutih periodičnih velikih popravaka brodova u vezi sa klasifikacijom.

Kolika je bila prosječna tonaža u eksploataciji kroz razdoblje od 1947—1951 godine vidi se iz slijedećeg pregleda:

Godina	Ukupna nosivost	Prosječna nosivost u ekspl.	%
1947	203.670 tona	147.228 tona	72,3
1948	239.957 »	174.542 »	72,9
1949	269.219 »	198.500 »	73,7
1950	295.163 »	224.648 »	76,1
1951	332.719 »	244.954 »	73,6

Najvažniji podatak o veličini transportnog učinka svakako su prevezene tone tereta. Kako su, međutim, osnovne komponente opsega transportne usluge, s jedne strane količina koja se prevozi, a s druge udaljenost na kojoj se vrši prijevoz, dat ćemo pregled prevezenih tona tereta zajedno s ukupnim prevaljenim putem i prosječnim putem jedne tone tereta.

God.	Prevezene tone tereta	Ukupni pre-valjeni put	Prosječni put t. tereta
1947.	1,111.578 tona	758.000 N. m. ⁶⁾	2.232 N. m.
1948.	1,251.161 „	885.601 „	2.548 „
1949.	1,333.519 „	907.437 „	2.765 „
1950.	1,402.721 „	1,097.954 „	3.682 „
1951.	1,860.153 „	1,420.607 „	3.227 „

U gornjim se brojkama najbolje odražava opseg i stalan porast transportnog efekta naše trgovačke flote duge plovidbe. Najveći dio, preko 70% otpada na naš izvoz i uvoz; iz toga se vidi u koliko mjeri naša trgovačka mornarica služi našoj vanjskoj trgovini. Ostatak se odnosi na promet među inostranim lukama, a vrlo mali dio na razvoj duž naše obale.

Od interesa je da prikazemo i intenzivnost eksploatacije našeg plovno parka duge plovidbe. Ti se podaci odnose doduše samo na fazu vožnje, jer su bazirani na pokazatelju tonske milje⁷⁾, ali su ipak vrlo zanimljivi s obzirom na to, da je faza vožnje konačno najvažnija unutar ukupnog transportnog procesa.

God.	Bruto rad; nosivost puta prevaljene milje (u hiljadama t/m)	Netto rad; prevezeni teret puta prev. milje (u hiljadama t m)	Prosječno iskorištenje nosivosti brodova
1947.	3,939.073	2,481.616	63,0 %
1948.	5,242.184	3,188.437	61,0 „
1949.	5,754.615	3,695.360	64,0 „
1950.	6,977.278	4,164.501	59,7 „
1951.	9,553.574	6,002.408	62,8 „

U vezi s ovim pitanjem zanimljiva je također i analiza transportnog učinka svedenog na osnovnu jedinicu broskog kapaciteta — jednu tonu nosivosti. Koliko je prosječno svaka tona nosivosti broskog prostora prevezla tona robe i koliki je put u prosjeku prevalila, razabire se iz slijedećeg pregleda:

God.	Prosječni prevozni učinak 1 tone nosivosti	Prosječni prevaljeni put 1 tone nosivosti
1947.	7,55 tona tereta	26.754 naut. milja
1948.	7,16 „ „	30.034 „ „
1949.	6,72 „ „	28.990 „ „
1950.	6,24 „ „	31.057 „ „
1951.	6,10 „ „	39.001 „ „

6.) N. m. je kratica za nautičku milju, koja odgovara dužini od okruglo 1852 metra.

7.) Tonske milje su jedinice za mjerenje transportnog učinka. One su umnožak količine tereta u tonama i prevaljenog puta u nautičkim miljama. Ako, na primjer, neki brod preveze 1000 tona tereta na udaljenosti od 800 N. m., on je izvršio prevozni učinak od 800.000 tonskih milja.

8.) T/m kratica za tonsku milju.

Moramo napomenuti, da smanjivanje broja tona tereta prevezenih po jednoj toni nosivosti ni pošto ne predstavlja padanje produktivnosti transportnog rada, već je u vezi sa paralelnim povećavanjem prosječnog puta jedne tone robe.

Kad govorimo o opsegu prevoznog efekta naših brodova duge plovidbe ne smijemo zaboraviti i na putnički promet. Mnogi naši teretni brodovi, a naročito najnoviji, raspolazu i s izvjesnim brojem udobno i ukusno uređenih putničkih kabina. Oni su stoga vrlo pogodni i za prijevoz putnika, a naročito onih, kojima se mnogo ne žuri, i koji žele da za vrijeme putovanja temeljitije razgledaju pojedine luke, u kojima se teretni brodovi — uslijed trgovačkih operacija — zadržavaju znatno duže od putničkih lađa. Od početka 1947., pa do polovine ove godine, naši su brodovi prevezli oko 6.500 iseljenika povratnika i preko 21.000 ostalih putnika u čemu su, naravno, najviše udjela imali putničko-teretni brod »Radnik« i bivši putnički brod »Partizanka«.

Radi što potpunijeg prikaza eksploatacije našeg plovnog parka duge plovidbe bit će potrebno da istaknemo još jedan vrlo važan momenat, a to je korištenje fonda vremena. Predaleko bi nas odvelo, kad bi korištenje fonda vremena prikazali u apsolutnim jedinicama, nosivost — satima, pa ćemo se ograničiti samo na relativne brojeve, što će biti sasvim dovoljno za preglednu i jasnu ilustraciju ovog pitanja.

God.	Ukupni fond vremena	u vožnji	Od toga: u stajanju	u popravku
1947.	100 %	31,5 %	49,2 %	19,3 %
1948.	100%	33,8 %	49,0 %	17,2 %
1949.	100 %	35,4 %	54,9 %	9,7 %
1950.	100 %	34,5 %	54,3 %	11,2 %
1951.	100 %	41,7 %	44,5 %	13,8 %

Iz gornjeg se pregleda vidi, da se najveći dio fonda vremena troši u lukama. To je opća pojava, rezultat neravnomjernosti razvoja brodskih pogona i brzina na jednoj strani i relativno zaostale tehnike lučkih manipulacija na drugoj strani, koja u priličnoj mjeri ograničava efektivnost transportnog rada brodova. Ova neravnomjernost predstavlja jedan od značajnih problema pomorskog transporta uopće, koji do danas još nije riješen na zadovoljavajući način. Posebno moramo istaknuti osjetljive gubitke vremena u domaćim lukama uslijed znatno niže produktivnosti lučko-transportnog rada u odnosu prema stranim lukama. Međutim, u posljednje se vrijeme to stanje znatno popravilo. Isto tako treba istaknuti i nerazmjerno dugo zadržavanje brodova u brodogradilištima prilikom vršenja popravaka u vezi s klasifikacijom brodova, ma da se u novije vrijeme i u tom pogledu stanje znatno poboljšalo.

Preći ćemo na financijski efekat dosadašnje eksploatacije naših brodova duge plovidbe.

Radi što jasnijeg i jednostavnijeg prikaza, poslužiti ćemo se slijedećim tabelarnim pregledom:

Godina	Poduzeće	Brutto prihodi od prevoznih usluga (vozarine) Din	Rashodi prevoznih usluga (PCK) Din	Akumulacija (sniženje PCK, dobitak redovni i nadplanski, porez na promet usluga) Din	Višak vanrednih prihoda odnosno rashoda Din
1947	Jugolinija	250,829.248,71	229,256.656,19	21,572.592,52	1,164.131,32
	Jugoslobođna	264,358.273,16	198,936.438,92	65,421.831,24	2,634.207,78
1948	Jugolinija	408,936.910,73	402,300.656,90	6,636.253,83	6,863.727,39
	Jugoslobođna	381,034.282,15	281,305.521,77	99,728.760,38	5,317.925,20
1949	Jugolinija	849,331.881,58	820,908.312,08	28,423.569,50	4,935.512,95
1950	"	1.045,415.439,06	904,122.426,71	141,293.012,35	2,124.683,71
1951	"	1.587,905.374,50	1.086,469.821,14	501,435.553,36	5,269.308,71
	Ukupno	4.787,811.409,89	3.923,299.833,71	864,511.576,18	18,791.714,08

Ove brojke najrječitije pobijaju izvjesna mišljenja, da je pomorski transport nerentabilan, da su veće investicije u pomorstvo ekonomski sumnjiv pothvat, da je trgovačka mornarica privredni teret, i t. d.

Međutim, moramo napomenuti, da su se ova i slična mišljenja dobrim dijelom osnivala, ne samo na nedovoljnoj obaviještenosti, nego i na ranijem sistemu planskih i obračunskih kalkulacija. Nerealno postavljeni planski troškovi i proizvoljna zaduženja za sniženje pune cijene koštanja često su fiktivno smanjivali pa čak i potpuno

gutali stvarno postignute dobitke. Ako još dodamo i svojevremeno obračunavanje »tarifnih razlika«, pod kojima su se podrazumijevale razlike između stvarno postignutih prodajnih cijena prevoznih usluga (stvarno naplaćenih vozarina) i prodajnih cijena nategnutih na bazu planskih kalkulacija, koje su se razlike direktno obračunavale sa budžetom, tada ćemo dobiti još jasniju sliku u kolikoj su mjeri bili zamagljeni stvarni financijski rezultati poslovanja. Mi smo stoga u gornjem pregledu usporedili brutto prihode samo sa stvarnim troškovima i čitavu razliku iskazali kao ukupno

ostvarenu akumulaciju. Osim toga treba još uzeti u obzir, da je u stvarnim troškovima sadržano pogonsko gorivo i mazivo obračunato po tadašnjim planskim cijenama, daleko višim od onih u inozemstvu, gdje su se brodovi po naravi svoga poslovanja morali velikim dijelom opskrbljivati; uslijed toga je stvarno realizirana akumulacija još mnogo veća od iskazane. Razlike u cijenama materijala uplaćivale su se, naime, direktno u budžet, tako da uopće nisu ulazile u financijski rezultat poslovanja. Te su razlike kroz navedeno razdoblje iznosile ukupno 496,345.188.28 dinara. Ako se uzme u račun i ova suma, što je uostalom i potpuno opravdano, tada se ukupna masa akumula-

Prihodi:	4.787,811.409.89 × 6 ⁹) =	zaokruž. Din. 28.727,000.000.—
Rashodi:		
40% u dinarima	zaokruž. Din. 1.371,000.000.—	
60% u devizama		
2.056,172.787.26 × 6 =	„ „ 12.337,000.000.—	„ 13.708,000.000.—
	<u>Akumulacija zaokruž. Din. 15.019,000.000.—</u>	

Nije nam namjera da ovaj obračun proglašavamo apsolutno točnim, jer ima momenata koji ga modificiraju, ali je vrlo vjerojatno, da se ne udaljuje previše od stvarnosti. Ako ga i primimo s izvjesnom rezervom, on nam ipak daje realniju sliku o vanrednim financijskim rezultatima poslovanja našeg plovnog parka duge plovidbe, o rezultatima s kakvima se može pohvaliti malo koja grana naše privrede.

U vezi s ovim neophodno je potrebno da istaknemo još jedan važan momenat. Kako smo već napomenuli, brutto prihodi, t. j. naplaćene vozarine u iznosu od oko 4.788,000.000.— dinara, predstavljaju gotovo isključivo devizne prihode, najvećim dijelom USA dolare i engleske funte. Ako tu sumu, zbog jednostavnosti, pretvorimo u dolare, proizlazi da je naša trgovačka flota duge plovidbe kroz navedenih pet godina privrijedila našoj zemlji blizu 96,000.000.— dolara, a do danas sigurno znatno više od 100,000.000.— dolara. Ako od ove sume odbijemo devizne rashode od oko 41,000.000.— dolara, tada bi čisti devizni prihod naše flote duge plovidbe u spomenutom razdoblju još uvijek iznosio oko 55,000.000.— dolara.

Radi bolje ilustracije značaja ovih cifara istaknut ćemo, da naš pomorski transport već danas ostvaruje veći priliv deviza nego naš ukupni izvoz metalnih ruda i koncentrata. Ako imamo u vidu da je to doprinos jedne zapravo skromne trgovačke flote, bit će nam još jasnije kakav ekonomski značaj ima snažna trgovačka mornarica za cjelokupnu privredu jedne zemlje. Dovoljno je podsjetiti na konkretan primjer Norveške.

cije ostvarene u poslovanju naše flote duge plovidbe kroz navedenih pet godina penje na oko 1.361,000.000 dinara.

Kolikogod ove brojke daleko realnije ilustriraju financijsku stranu poslovanja naše flote duge plovidbe u navedenom periodu, one još uvijek ne odražavaju pravo stanje stvari. Razlog tome je činjenica da se iza tih cifara kriju ustvari devizni iznosi preračunati u dinare na bazi već spomenutog prijašnjeg nerealnog pariteta dinara. Kad bi te devizne iznose obračunali po današnjem paritetu dinara, te uzeli u obzir i činjenicu da kod troškova oko 60% sačinjavaju devizni izdaci, a oko 40% troškovi u dinarima, tada bi financijski rezultati poslovanja dobili slijedeći aspekt:

Stalan i razmjerno velik napredak naše duge plovidbe lijepo se odražava i u navedenim financijskim podacima. Najviše upadaju u oči vanredno dobri financijski rezultati poslovanja u prošloj godini u kojoj je ostvarena dosad najveća akumulacija. U vezi s tom pojavom moramo istaknuti, da je prošla godina bila godina najveće potražnje broskog prostora, godina najviših vozarinskih stavova, ukratko godina najveće konjunktore u pomorstvu.

Napredak i uspjesi naše trgovačke mornarice ne mogu se zamisliti bez naših pomoraca i ostalih trudenika pomorske privrede, kojima u prvom redu pripada zasluga za sve što je dosad postignuto.

Vjekovna upućenost našeg obalnog i otočnog stanovništva na more, stoljetne borbe sa ćudljivom morskom pučinom i vremenskim nepogodama, kao i neprijateljima naše egzistencije na ovim obalama, stvorile su tip našeg vrsnog pomorca, poznatog po čitavom svijetu. Predaleko bi nas odvelo, kad bi htjeli dati i jedan najkraći, letimičan pregled vanrednih primjera sposobnosti, snalažljivosti, neustrašivosti i herojskih podviga naših pomoraca, pa i onda kad bi se ograničili samo na najnovije razdoblje.

9.) Prihodi od 4.787,811.409,89 dinara predstavljaju protuvrijednost deviznih prihoda obračunatu na bazi ranijeg pariteta dinara. Odnos današnjeg pariteta dinara prema ranijem daje faktor 6. Prije 1 USA dolar = Din. 50.—, danas 1 USA dolar = Din. 50.— x 6 = Din. 300.—; prije 1 engl. funta = Din. 140.—, danas 1 engl. funta = Din. 140.—, x 6 = Din. 840.— i t. d.

Oslobodenjem je nastupila nova, svijetla era i za naše pomorce, koji su možda više od ostalih trudbenika osjetili svu zamašnost dubokih ekonomsko-socijalnih promjena u našoj zemlji. Neuporedivo bolji životni i radni uvjeti na brodovima nisu jedina tekovina naših pomoraca. Kroz brojne tečajeve, pomorske škole i tehnikume otvorene su široke perspektive za stručno uzdizanje svakog pomorca. Reorganizacijom našeg školstva i uopće sistema stručnog osposobljavanja pomoraca stvorene su mogućnosti, da se svaki naš pomorac, ukoliko ima sposobnosti i volje, uzdigne na najviše položaje u pomorstvu. Najviši stepen u sistemu školovanja pomorskih kadrova predstavlja Viša pomorska škola u Rijeci, otvorena godine 1949., sa zadatkom da našoj pomorskoj privredi dade najviše, rukovodeće kadrove.

U vezi s izloženim svakako je od interesa da prikazemo i kretanje osoblja neposredno zaposlenog u eksploataciji našeg plovnog parka duge plovidbe. U tu svrhu dajemo slijedeći statistički pregled:

God.	Osoblje na brodovima	Komerc., tehn., admin. i pom. osoblje uprave	Ukupno osoblje
1947.	1.704	207	1.911
1948.	1.864	230	2.094
1949.	1.906	176	2.082
1950.	1.917	156	2.073
1951.	2.078	155	2.233
31. VII. 1952.	2.159	160	2.319

Premda sami po sebi znatni, ovi brojevi izgledaju maleni u odnosu prema stanju u raznim drugim granama privrede. Iz toga bi netko mogao i nehotice izvući zaključak o manjem značaju pomorske privrede. Međutim, treba istaknuti dvije činjenice: prvo, ukupna pomorska privreda (ostala broderska poduzeća, luke, agencije, ribarstvo itd.) zaposluje daleko više ljudi; drugo, pomorski transport uopće, a naročito duga plovidba, predstavlja privrednu granu vrlo visokog organskog sastava proizvodnih snaga, tako da u njemu razmjerno malobrojna radna snaga dolazi u odnos s ogromnim proizvodnim odnosno transportnim sredstvima.

Ovaj naš prikaz ne bi bio potpun, kad se ne bi osvrnuli i na komercijalnu stranu eksploatacije našeg plovnog parka duge plovidbe. Ograničit ćemo se na neke važnije momente, jer se radi o vrlo opsežnoj temi, koja bi zahtijevala posebnu obradu.

Komercijalno poslovanje naše duge plovidbe u periodu od 1947.—1950. godine, a jednim dijelom i u godini 1951., odvijalo se u uvjetima ranijih administrativnih metoda privrednog poslovanja, koje su u priličnoj mjeri sputavale inicijativu pomorsko-komercijalne operative samih poduzeća.

To se u prvom redu odnosi na poslovanje linijske plovidbe. Najveći dio poslovanja bazirao se je, naime, ne samo na direktivama, nego i na pojedinačnim dispozicijama najviših državnih privrednih organa, koje su dispozicije primane većinom preko Jugoslavenske pomorske agencije u Beogradu. Te su se dispozicije morale izvršavati, jer je to tražio interes naše vanjske trgovine, iako često nisu bile u interesu samog pomorskog poslovanja.

Kod eksploatacije brodova, naročito u linijskoj plovidbi, trebalo je mnogo puta čekati do zadnjeg časa na dispozicije odozgo, tako da poduzeće nije moglo slobodno zaključivati druge, često vrlo rentabilne poslove. Kod toga se je nerijetko događalo, da su se pojedine dispozicije u pogledu tereta i luka ukrcaja u posljednji čas mijenjale ili čak potpuno stornirale, a u tim je slučajevima često bilo vrlo teško popuniti neiskorišćeni broderski prostor. Ovdje treba istaknuti i svojevremeno veliko zadržavanje naših brodova u domaćim lukama, a naročito u riječkoj luci. Razlozi su bili zakrčenost luka uslijed prevelikog prometa brodova, nedostatak lučke radne snage i okolnost da se je u takvim slučajevima, — u pogledu lučkih manipulacija — davala prednost stranim brodovima, da bi se uštedilo plaćanje deviza za njihove eventualne dangube. Kod toga se nije vodilo računa o jednostavnoj činjenici, da su velika zadržavanja naših brodova u lukama, njihovi efektivni troškovi, a još više izmakle vozarine, predstavljali ustvari također gubitak deviza, i to možda veći od onih koje su »uštedene«. Ovo su bili najboljniji problemi naše pomorske privrede, koji su često imali za posljedicu velike dangube brodova, nedovoljno iskorištavanje broderskog prostora, neredovitost linijske službe i gubitak mnogih inozemnih klijenata. A to se je, naravno, moralo u osjetljivoj mjeri negativno odražavati i na materijalnim efektima prijevoza i na financijskim rezultatima. Međutim, ove se posljedice ne mogu svesti samo na sistem poslovanja koji se prakticirao, nego možda još više na nedovoljnu koordinaciju između naše vanjske trgovine i pomorstva. Smatrali smo potrebnim, da se ukratko osvrnemo na izložene momente, da bismo pokazali kako se pomorsko poslovanje naše duge plovidbe nije uvijek moglo odvijati strogo po načelima privrednog računa, već je često moralo podnositi žrtve radi interesa drugih privrednih grana, pa i cjelokupne naše privrede. Ove činjenice treba naročito uzeti u obzir kod prosuđivanja dosadašnjih uspjeha našeg pomorstva, koji s obzirom na to postaju još značajniji.

Kao što smo već naveli, danas je sav naš plovni park duge i velike obalne plovidbe koncentriran u jednom broderskom poduzeću, u Jugoslavenskoj linijskoj plovidbi.

Dosadašnji razvoj i uspjesi naše duge plovidbe najviše se odražavaju u organizaciji linijske plovidbe, t. j. u onoj formi eksploatacije brodova, koja se može javiti samo na višem stupnju razvoja trgovačke flote. Linijska plovidba zahtijeva, naime, ne samo savremenije, brže i konkurentski sposobnije brodove, nego i sposoban, vješt i snažljiv rukovodeći komercijalni kadar, te komplikiraniju i savršeniju organizaciju poslovanja.

Prvi temelji linijske službe bili su postavljeni u godini 1947., kada su uspostavljene tri pruge, i to za Sjevernu Evropu, Bliski Istok i Tursku. Međutim je frekvencija brodova na ovim linijama bila dosta slaba. (Svakih 45 dana na prvoj i svakih 20 dana na ostale dvije pruge). Zahvaljujući pojačavanju plovnog parka novim plovnim jedinicama, kao i sve većem razvoju naše vanjske trgovine, linijska se je služba sve više proširivala i pojačavala tako da Jugoslavenska linijska plovidba danas podržava slijedeće linije:

1. Jadran—Sjeverna Afrika—Sjeverna Evropa, svakih 10 dana.
2. Jadran—Bliski Istok, svakih 7 dana¹⁰⁾.
3. Jadran—USA, svakih 15 dana.

Osim ovih podržavaju se još dvije, t. zv. pomoćne linije, za Izrael i Tursku, ali one nisu sasvim redovite radi nedovoljne ponude tereta na tim relacijama.

Jedna od glavnih karakteristika tih linija je njihova potpuna redovitost. Što znači ovakva redovna služba — »service« — u anglo-američkom značenju tog izraza, mogu najbolje ocijeniti naša izvozna poduzeća u čijem trgovačkom poslovanju igraju značajnu ulogu baš ovakve redovne mogućnosti brze otpreme robe. Treba napomenuti da podržavanje linija nije nimalo lagan zadatak. Naša mlada mornarica mora tu izdržati često jaku konkurenciju sa brodovima drugih, pa i najjačih pomorskih zemalja. Kod toga igra vrlo veliku ulogu dobra i smišljena tarifna politika. Naša linijska plovidba nalazi se izvan Linijskih konferencija (Liner Conferences, pomorski karteli), ali mora voditi takvu tarifnu politiku, da, s jedne strane, sa svojim odviše visokim vozarinskim stavovima ne izgubi poslove, a s druge, da pre niskim vozarinskim stavom ne izazove negodovanje kod ostalih konkurentskih linija, pa čak i tarifni rat, što ne bi nikako bilo uputno.

Među našim vidnijim uspjesima u linijskoj plovidbi spomenut ćemo da smo uspjeli postići isključivi prijevoz egipatskog pamuka na bazi CIF¹¹⁾ (franko iskrcajna luka) za Italiju, Francusku, Austriju, Njemačku i Švicarsku preko luka Marseille-a, Trsta, Venecije i Genove. Radi ilustracije solidnosti našeg pomorsko-transportnog poslovanja, moramo svakako istaknuti da za sve vrijeme od pune godine dana što vršimo prijevoz pamuka nismo imali niti jedne reklamacije. Ova-

kvi primjeri vrlo mnogo znače za podizanje našeg ugleda, kako u trgovačkom svijetu, tako i kod ostalih, inozemnih brodarskih poduzeća. Dalje bismo mogli spomenuti našu visoku afirmaciju na liniji Sjeverna Amerika—Sredozemno more, odnosno luke Tanger, Genova i Trst, na kojoj relaciji sve više preuzimamo prijevoz finijeg generalnog tereta, kao što su cigarete, predmeti iz plastičnih masa, proizvodi iz nyloga, medikamenti i slično.

Kao daljnje uspjehe naše linijske plovidbe treba svakako spomenuti naše aranžmane s inozemnim parobrodarskim poduzećima, koja podržavaju linije na dalekim relacijama na kojima mi nemamo linijske službe. Tako je postignut sporazum sa »Hansa« Lines, Bremen, za prijevoz tereta u luke Perzijskog zaliva, te luke Pakistan i Indije sa direktnim teretnicama uz prekrcaj u Port Saidu. Jedva treba napomenuti što to znači za našu vanjsku trgovinu, koja se sada može služiti redovitom linijskom vezom za plasiranje i najmanjih količina robe na odnosnim dalekim tržištima. Pregovori za sklapanje sličnih sporazuma su u toku sa još dva poduzeća, s jednim engleskim parobrodarskim poduzećem za sličan prijevoz robe za luke Dalekog Istoka sve do Japana, i s jednim holandskim poduzećem za prijevoz robe direktnim teretnicama za luke Zapadne, Istočne i Južne Afrike.

Veliku ulogu u našem pomorskom transportu igra i naša slobodna plovidba, koja je postigla najveće uspjehe u prošloj godini. Naša slobodna plovidba također nastoji da služi u prvom redu potrebama našeg uvoza i izvoza, iako joj je pravi zadatak plasman brodova na slobodnom međunarodnom tržištu prema ponudi i potražnji tereta odnosno broskog prostora.

Radi ilustracije opsega poslovanja naše duge plovidbe navest ćemo i to, da Jugoslavenska linijska plovidba podržava poslovne veze u preko 100 inostranih luka u kojima je zastupaju njeni stalni agenti. Glavne naše inostrane pomorske agencije su Anglo-Yugoslav Shipping Company u Londonu i Crossocean Shipping Company u New Yorku.

Na kraju ćemo ukratko razmotriti i najteži problem pomorskog poslovanja u ovoj godini —

10.) U najnovije vrijeme, od 15. septembra, uspostavljena je redovna brodarska veza sa Grčkom kao proširenje pruge Jadran — Bliski Istok.

11.) U kupoprodajnim ugovorima u međunarodnoj trgovini redovno se susreću klauzule CIF i FOB. CIF je kratica od »Cost insurance freight«, (cijena, osiguranje, vozarina). Ova klauzula znači da prodavalac snosi troškove osiguranja i prijevoza robe, koju predaje kupcu u ugovorenoj iskrcajnoj luci. FOB je kratica za »Free on board« (franko na brod). Ova klauzula znači, obrnuto od CIF, da troškove prijevoza i osiguranja robe snosi kupac.

opći i veliki pad vozarina na svjetskom pomorskom tržištu. Nakon vanredno konjunkturane 1951. godine zabilježeno je naglo i osjetljivo padanje vozarina kroz čitavu ovu godinu. Situaciju pogoršava još više okolnost da istovremeno rastu troškovi eksploatacije brodova uslijed porasta cijena materijala i usluga u svijetu. Radi zornijeg prikaza ove pojave poslužit ćemo se tabelarnim pregledom kretanja indeksa vozarina na slobodnom tržištu, sastavljenim na bazi podataka iz engleskog časopisa »Shipbuilding & Shipping Record« (brojevi od aprila i augusta ove godine):

	1948.	1949.	1950.	1951.	1952.
I.	111.3	87.1	72.8	151.9	163.9
II.	104.5	100.5	75.5	164.7	157.3
III.	105.5	95.—	75.8	180.6	137.7
IV.	102.7	94.6	74.4	176.8	109.4
V.	104.6	99.7	71.4	203.8	110.9
VI.	99.8	86.7	74.3	179.—	99.1
VII.	99.4	73.3	78.8	179.6	90.2
VIII.	100.7	70.6	86.6	149.3	
IX.	97.2	71.6	89.—	166.5	
X.	98.8	69.8	95.8	190.4	
XI.	88.8	66.5	97.6	172.9	
XII.	86.8	72.8	115.7	168.5	
	100.—	82.3	84.—	137.7	

Ovaj pad vozarina osjetio se naravno i u poslovanju naše duge plovidbe. Situacija, razumljivo, nije povoljna, ali nije ni kritična. Jugoslavenska linijska plovidba dobro izdržava tu situaciju, jer je mješovito poduzeće, koje podržava i linijsku i slobodnu plovidbu, jer linijska plovidba, kod koje su vozarinski stavovi podvrgnuti manjim kolebanjima, daje podršku našoj slobodnoj plovidbi i jer, konačno, postoji snažan oslonac na uvoz i izvoz naše zemlje.

U vezi s tim svakako je od interesa da pokažemo kretanje srednjaka vozarinskih stavova Jugoslavenske linijske plovidbe. Kretanje tih sred-

njaka, koji predstavljaju prosjek svih vozarinskih stavova i linijskih i slobodnih, na svim relacijama i za sav raznovrstan teret, razabrat ćemo iz slijedećeg pregleda:

1951. — god. prosjek USA	dol.	12.84	po voz. toni
1952. — I. tromjesečje	„ „	11.14	„ „ „
II. „ „	„ „	9.33	„ „ „
mjesec juli	„ „	7.46	„ „ „

Postoje razna mišljenja i prognoze u pogledu daljnjeg razvoja poslovne situacije u pomorstvu, među kojima ima, razumljivo, i pesimističkih i optimističkih. Baza za našu prognozu treba da budu samo činjenice, a činjenice pokazuju da naše pomorstvo ovu depresiju mnogo bolje izdržava od inostranog, da čak i osvaja neke pozicije, s kojih se inostrana broderska poduzeća povlače pod pritiskom nepovoljnih ekonomskih momenata. To se ima pripisati socijalističkoj organizaciji našeg pomorstva i socijalističkom karakteru čitave naše privrede. Ovo nas ohrabruje i učvršćava u uvjerenju, da ćemo ovu fazu do kraja izdržati i s uspjehom prebroditi, te s novim snagama ući u narednu fazu ekonomskog poleta, koja iza ovoga mora nastupiti prije ili kasnije.

Na završetku ćemo još istaknuti da je naša trgovačka mornarica još uvijek mala. Ona je još daleko od toga da potpuno zadovolji potrebe. Treba da znamo da naša tonaža duge plovidbe još uvijek ne pokriva više od 37% potreba našeg vlastitog uvoza i izvoza. S obzirom na ovu činjenicu, te na sve ostale presudne razloge, program daljnje izgradnje naše trgovačke mornarice pojavljuje se kao najsnažniji imperativ. Da će taj imperativni zadatak biti izvršen, najveća su nam garancija slijedeće riječi maršala Tita:

»Mi ćemo nastojati da što više brodova plavi na svim stranama svijeta pod našom socijalističkom zastavom. Jer zemlja koja ima tolik pomorski prostor kao naša, a nema trgovačke mornarice, takva zemlja nije sposobna za život.«

USPON SUŠAKA U RAZDOBLJU IZMEĐU DVA RATA I NOVI ZADACI RIJEKE

VIKTOR CERIĆ

Mirovni ugovori iza Prvog svjetskog rata ostavili su mnoga politička pitanja polovično ili nepravilno riješena. Tako je i Rijeka bila otrgnuta od matere zemlje i potpala pod suverenitet Italije. Sušak pak, na temelju Rapalskog ugovora, pripao je Jugoslaviji, ali je usprkos toga ostao pod talijanskom okupacijom do god. 1924., t. j. do naknadnog sporazuma između Italije i Jugoslavije. Za vrijeme od zaključenja mira i napuštanja Sušaka po Talijanima, došlo je na teritoriju Rijeke i Sušaka do tragikomičnih događaja («D'Anunciade»), no opisivanje tih događaja i njihovih uzroka spada u djelokrug historičara. Naša je svrha zadržati se ukratko samo na privrednim događajima, koji su utjecali na razvoj Sušaka i privredno opadanje Rijeke u razdoblju između dva rata.

Odvajanjem Rijeke od Sušaka značilo je razbijanje jedne cjeline u dva dijela. Od jedne nastale su dvije samostalne luke, koje su se razvijale pod raznim utjecajima. U primjeru Rijeke i Sušaka najbolje su se odrazile prednosti i mane ovih luka, obzirom na osnovne zakone o kojima ovisi napredak pomorskih luka uopće. Razvoj pojedinih luka ovisi u prvom redu o privrednoj snazi njihovog zaleđa i vezama koje spajaju luku s njezinim zaleđem, te fizičkim osebinama i uređajima luke. U primjeru Rijeke i Sušaka naročito su došli do izražaja ovi čimbenici.

Rijeka, znatno veća od Sušaka, moderno izgrađena, snabdjevena s potrebnim lučkim uređajima, s priličnom mehanizacijom, velikim skladištima, kolosjecima i t. d. imala je u pogledu tehničkih osebina ogromne prednosti prema Sušaku. Usprkos tih njezinih tehničkih prednosti imala je ogromnu manu, što je prisajedinjenjem Italiji izgubila svoje prirodno zaleđe t. j. Jugoslaviju.

Sušak, znatno manja luka, doduše sa dobro izgrađenom obalom i pristaništima, ali malom mehanizacijom i bez zatvorenog skladišnog prostora, imao je ipak ogromnu prednost, što se nalazio u sklopu države koja je bila glavni izvor za napajanje luke Sjevernog Jadrana svojim pro-

metom. Ova prednost došla je do punog izražaja, ali ne najednom i ne lako, već postepeno i nakon velikih nastojanja, da se dokaže značaj pomorske obale za privredne interese jedne zemlje. Razvoj Sušaka kao luke prošao je kroz vrlo interesantne faze. Da ih se može uočiti, potrebno je zaustaviti se na objašnjenju prilika iza prvog rata i shvaćanju rukovodećih faktora o važnosti i potrebama naše obale.

Prvih godina iza rata Sušak je još bio okupiran. Veza između luka Srednjeg Jadrana i njihovog zaleđa nije još bila uspostavljena. Takozvana lička pruga, koja spaja Šibenik—Split preko Ogulina sa Zagrebom, bila je samo djelomično izgrađena. Zadnji odlomak, od Gračaca do Knina (oko 50 km), dovršen je god. 1925. Najbliža i najprikladnija veza između unutrašnjosti i naših obalnih mjesta do Metkovića vodila je preko Bakra. No i luka Bakar nije bila još spojena željezničkom vezom, već je najbliža stanica do luke bilo Škrljevo, oko 10 km udaljena od luke. Sav promet namijenjen za luku Bakar odvijao se od stanice Škrljevo do obale zaprežnim kolima. Taj promet bio je velik i bakarska luka, iako neizgrađena, odlično je poslužila potrebama unutrašnjeg prometa.

Preko Bakra skrenuo je i jedan dio prometa drvom namijenjenog izvozu, jer je tvrtka »Gorain« podigla tamo svoja vlastita stovarišta i izgradila obalu za pristajanje jednog većeg broda. Isto tako koristila se u tu svrhu i obala bivše tvornice cementa. Osim drva za izvoz, odvijao se i promet stokom. Sve ovo bili su podvizi privatne inicijative, dok se sa strane rukovodilaca privredne politike nisu poduzimale nikakve mjere koje bi utjecale na razvitak ovog prometa.

Međutim, ovaj razvitak dovodi do pokretanja pitanja izgradnje željezničkog spoja sa Bakrom. Glavnu inicijativu za to preuzelo je »Privredno udruženje« u Bakru u suradnji s Trgovačkom komorom u Zagrebu. Njima su se priključila privredna udruženja Hrvatske i Slovenije. Održano je nekoliko konferencija predstavnika privrede iz

cijele zemlje na kojima su uzeli učešća i predstavnici stručnih ministarstava kao promatrači. U javnosti naišlo je ovo pitanje također na jak odjek te se nastojalo angažiranjem cjelokupne javnosti probuditi iz tvrdog sna odgovorne i odlučujuće rukovodioce. Međutim, izgleda da je njihov san bio odviše tvrd i da su smatrali da naša obala potpuno zadovoljava time, što omogućuje da se ugrijani građani iz unutrašnjosti mogu rashladiti u »sinjem« moru.

Traženje izgradnje bakarske željeznice imalo je dvojaku svrhu. U prvom redu ova željeznica dala bi oduška razvoju prometa preko jedne luke Sjevernog Jadrana, koja bi kasnije postala dio jednog lučkog sistema. U drugom redu, ono je imalo pokazati Talijanima, da Jugoslavija neće nikada biti ovisna o njima, iako oni produžuju okupaciju Sušaka, te time pospješiti njegovo ispražnjenje.

Usporedo sa bakarskom željeznicom pokrenuto je i pitanje izgradnje veze Slovenije sa prugom Zagreb—Sušak, kako bi Slovenija dobila prikladniji spoj s našom obalom obzirom na činjenicu da je pruga Rakek—Rijeka bila u talijanskim rukama.

Konačno, god. 1923., započelo se s izgradnjom bakarske pruge, koja je dovršena znatno nakon evakuacije Sušaka. Nekoliko godina pred rat počela se graditi i pruga Črnomelj—Vrbovsko, koja nije do rata dovršena, a iza rata izgubila svoj pravi značaj.

Početak izgradnje bakarske željeznice nije značio neki preokret u našoj lučkoj politici, kako se je to očekivalo. Razvoj daljnjih događaja to očito pokazuje.

Očekivalo se naime, da će evakuacija Sušaka pokazati preokret u shvaćanjima važnosti naše obale za privredu, ali događaji koji su slijedili, ukazuju, da je trebalo prijeći još mnoge poteškoće da se dođe do željenog cilja.

Radilo se o sukobu između dva mentaliteta, jednog čisto s kontinentalnim shvaćanjem i drugog pomorskog. Ljudi s kontinentalnim shvaćanjima prevladavali su i smatrali, da su investicije oko izgradnje naših luka preopterećenje državnog budžeta i da je važnije podizanje reprezentativnih zgrada, nego izgradnja veza s morem. Njihovo stajalište opravdavali su time, što imamo Dunavom izlaz na Crno more, dok bi se na Jadranu sporazumjeli s Talijanima, odnosno Riječanima, da nam daju neke povlastice za upućivanje naše robe preko njihovih luka. Time se objašnjava i činjenica, da je Zanella sa svojom grupom sljedbenika, koji su bili pristalice autonomije Rijeke pod okripljem Italije, našao u Jugoslaviji utočište i obilnu materijalnu pomoć. Zanella je svojim utjecajem na mnoge rukovodeće ljude djelovao protiv svake

akcije, koja je išla za tim, da se naša trgovina odvrati od Rijeke kao tuđe luke. Održavani su čak javni zborovi na kojima su pripadnici Zanellinog pokreta tumačili, da Jugoslavija može upotrebljavati riječku luku iako Rijeka ne pripada Jugoslaviji. Ova velikodušnost dovela je do razvoja planova o lučkom konzorciju Rijeka—Sušak u kojemu bi i Jugoslaveni imali da kažu koju riječ. Interesantno je, da je ova opasna osnova, po kojoj bi Jugoslavija trebala uzdržavati Rijeku, iako je ona bila u granicama talijanske države, zanjela čak i neke privredne krugove iz Primorja, koji su u njoj gledali zaštitu svojih interesa.

Jaki otpor, koji je nastao protiv takvog shvaćanja, doveo je do toga, da je ovaj plan skinut s dnevnog reda.

Posljedica istaknutih shvaćanja bila je i ta, da su Talijani na konačnim pregovorima o napuštanju Sušaka vješto podmetnuli naivnim jugoslavenskim pregovaračima u najam riječki bazen »Thaon de Revel« sa odgovarajućim skladištima. Davanje u najam Thaon de Revela (današnja Beogradska obala) imalo je svrhu, da se promet skrene na Rijeku i tako dade zaposlenje riječkim radnicima, pojača parobrodarski promet i spriječi usavršavanje jugoslavenskih luka.

Do redovite upotrebe tog bazena nije nikad došlo, zahvaljujući otporu ljudi, koji su shvatili opasnost koja bi time nastala za domaće luke. Njegovo otvaranje bilo je često na dnevnom redu i čak se sa službene jugoslavenske strane gotovo nametalo.

Iz ovih kratkih napomena proizlazi, kako je bilo mutno shvaćanje o privrednim interesima države obzirom na pomorske luke i da u takvim prilikama nije ni mogao biti izrađen plan po kome bi trebalo sprovesti jednu sistematsku lučku politiku na duži rok.

Potkrepu zato nalazi se u daljnjim postupcima, koji su tobože imali značiti t. zv. »jadransku orijentaciju«.

Nakon dovršenja ličke pruge, koja je omogućila vezu sa Šibenikom i Splitom, došlo je do uvođenja t. zv. lučke tarife. Karakteristika ove tarife bilo je znatno sniženje prevoznih stavova iz unutrašnjosti do mora i izjednačenje prevoznih željezničkih stavova između pojedinih luka. Dalnja pak, najvažnija, karakteristika tarife bila je ta, da je iz nje bio isključen Sušak, tako da je prijevoz do luka Srednje Dalmacije, koje su udaljenije od Zagreba za oko 200 km, bio niži nego do Sušaka.

Samo uvođenje lučkih tarifa značilo je jedan korak naprijed u pomorskoj orijentaciji, jer je takav tarifiški sistem običajan i u drugim pomorskim zemljama, no način provedbe ukazao je na puno nerazumijevanje svrhe kojoj te tarife imaju da posluže. Isključenjem Sušaka iz lučke tarife

pomišljalo se na to, da će sav jugoslavenski promet skrenuti u južnije luke, a da se s talijanske strane neće moći govoriti o diskriminaciji prema Rijeci. Sušak sa Bakrom imao je biti žrtva te politike — ne zamjeravati se Italiji. Zaboravilo se na to, da na svom vlastitom teritoriju suverena država može voditi onakovu privrednu i tarifnu politiku, kakva najbolje odgovara njenim interesima.

Griješka učinjena u primjeni lučko-tarifne politike odrazila se brzo.

Prema južnijim lukama skretao je sav unutrašnji promet namijenjen području koje je upućeno na te luke, t. j. obližnjim otocima i mjestima uz stanoviti pojas obale. Ona ni malo nije djelovala na skretanje pravca vanjske trgovine. Ni jedna tona robe namijenjena izvozu ili uvozu preko mora iz područja koja povoljnije leže prema Sjevernom Jadranu nije krenula drugim putem. Taj promet nije skrenuo ni prema Sušaku, ni prema Bakru, već se uputio na Trst i Rijeku. To je bilo i sasvim logično. Naše južnije luke po svojim uređajima nisu bile u stanju da zadovolje potrebama prometa. Rijeka i Trst pak, u usporedbi sa Sušakom, imali su također nadmoć u tehničkim uređajima i dobro razvijenim parobrodarskim vezama. Pod istim tarifnim uslovima naravno je, da su kapitalistički privrednici dali prednost onim lukama, koje su im pružale povoljnije uslove. Lučka tarifa, onakva kakva je bila prvobitno uvedena, bila je dakle na štetu općim privrednim interesima, jer je samo pojačala nepovoljnu situaciju u pogledu inozemnog prometa i učvršćivala mišljenje kod jugoslavenskih privrednika da država nema interesa da se domaće luke Sjevernog Jadrana unaprijede.

Trebala je proteći godina dana da se putem javnosti, brojnih stručnih konferencija i dokazivanjem stručnih ustanova dođe do toga, da se ispravi učinjena pogriješka i lučka tarifa protegne na Sušak i Bakar.

Sušak je bio uređen za promet masovnih tereta t. j. imao je prostrana stovarišta za drvo i bio je snabdjeven dizalicama za brži ukrcaj i iskrcaj tereta iz brodova u vagone i obratno, no nije unutar obalnog prostora imao zatvorenih skladišta za skladištenje osjetljive robe. Prema tome, izvozna roba, koja zahtijeva uskladištenje u zatvorenim prostorima, nije mogla biti učiavana preko Sušaka. Da se doskoči tom nedostatku, t. j. dok se ne podignu odgovarajuća skladišta u samom pojasu luke, tražilo se načina, kako bi se mogla koristiti za izvoznju i uvoznju robu trgovačka skladišta unutar grada. To se je moglo postići na taj način, da se teritorij grada proglašuje slobodnom lukom, tako da roba, dok leži u skladištima unutar pojasa slobodne luke, ne bude podvrgnuta carinjenju.

Pokret za uvođenje slobodne luke nastao je već u god. 1925., rodio se dakle usporedno sa pokretom za primjenu lučke tarife.

Pitanje uvođenja slobodne luke zainteresiralo je privredne krugove u zemlji, a bilo je mnogo raspravljano i u Ministarstvu trgovine i finansija. Izgledalo je, da je rješenje tog pitanja dozrelo i već se raspravljalo o granicama slobodne luke, koje će se moći dobro nadzirati po financijskoj kontroli. Međutim, uslijed čestih promjena političkih režima, ovo pitanje nije došlo do konačnog rješenja. Pokretanje pitanja slobodne luke dovelo je ipak do jednog vrlo važnog preokreta u lučkoj politici, jer je iz njega proistekao problem podizanja javnih i slobodnih carinskih skladišta u našim lukama. Utvrdile su se osnove, po kojima će poslovati takva skladišta i donesen je pravilnik o slobodnim carinskim skladištima kao dodatak carinskog zakona. U međuvremenu donesena je i uredba, kojom se snižuje carina za 10% na uvoznju robu, koja se doprema preko domaćih luka. Ta povlastica važila je do podizanja skladišta, ali nije donijela mnogo praktičnih koristi.

Pokret za osnivanje slobodne luke u Sušaku bio je naročito pažnjom praćen s talijanske strane. Talijani su htjeli da ga paraliziraju na taj način, što su uveli režim slobodne luke na cijelom teritoriju Rijeke, uključivo i Opatiju. No za inostrani promet u samoj luci ova mjera talijanske vlade nije imala nikakva značenja, jer je Rijeka i onako imala slobodnu zonu koja nije bila iskorišćena. Jedino je mala trgovina jače oživjela.

Nakon uvođenja lučke tarife, u razdoblju od 1926.—1934. god., promet Sušaka znatno je porasao na štetu Rijeke i Trsta, ali je još uvijek bio ograničen na masovne terete, koji ne zahtijevaju uskladištenje u zatvorenim skladištima.

Tek otvaranjem javnih i slobodnih carinskih skladišta, promet u sušačkoj luci poprimio je nove oblike, ali su se nametnuli i novi zadaci. Privrednici, navikli na Trst, Rijeku i Hamburg, sa sumnjom su gledali na mogućnost, da u Sušaku nađu sve one prednosti, koje su im pružale spomenute strane luke. Trebalo je upornog rada i organizacije, da im se dokaže, da će u domaćoj luci njihovi interesi biti bolje zaštićeni. Konačno je to i uspjelo i promet se u Sušaku naglo povećao. Podigla se, u vezi sa skladištima, praona i čistiona kave, uređaj za sortiranje i t. d. Preostalo je još jedno teško pitanje, a to je skretanje izvoza žita sa pravca dunavskih na jadranske luke. Nakon nastojanja od nekoliko godina i uvođenjem dopunskih tarifnih mjera sa strane željeznice, te njezinom susretljivošću u pitanju priliva robe u naše luke, navrnuo je i promet žita u Sušak i Split.

Time nije bila iscrpljena djelatnost sušačke luke, već se je nastojalo da ona postane i tranzitna luka za zemlje Centralne Evrope: Čehoslovačku, Mađarsku i Austriju.

Da bi se to postiglo potrebno je bilo u prvom redu da se Sušak uključi u tzv. Jadransku tarifu, koja je važila za prijevoz robe spomenutih zemalja preko Trsta i Rijeke. Jugoslavenske željeznice su na poticaj Javnih skladišta zaista poduzele potrebne mjere i nakon kraćeg vremena Jadranska tarifa primijenila se i na Sušak. Time je

Sušak u tarifnom pogledu došao prema zemljama Centralne Evrope u isti položaj kao Trst i Rijeka iako je po svojim uređajima daleko za njima zastajao.

Usprkos toga, a zahvaljujući dobrim uslugama koje je pružila sušačka luka, navratio je u nju najprije promet naranača iz Španjolske, koji je prije skretao preko sredozemnih luka, Hamburga i Gdinje za Čehoslovačku, Mađarsku i Austriju. Postepeno je dolazio i promet druge robe, ali nije mogao poprimiti veće dimenzije zbog pomanjka-

A. Žunić

Rijeka-Stari grad

nja parobrodarskih veza sa raznim stranama svijeta, naročito s dalekim Istokom. Ove veze podržavale su uglavnom talijanska parobrodarska društva, koja su obzirom na subvencije morala pogodovati Trst.

Razvoj prometa u Sušaku pridonio je, da se je mreža parobrodarskih pruga, domaćih i stranih, sve više širila, a Sušak postao ozbiljan takmac talijanskim lukama. Ova činjenica uočena je i u talijanskoj stručnoj literaturi.

Malena sušačka luka bila je stalno pretrpana, često su brodovi po nekoliko dana morali čekati na rad pristajanja, dok je riječka luka zijevala prazninom.

Moralo se stoga pomišljati na proširenje sušačke luke na Martinšćicu. Izgradnja spoja s Martinšćicom prošla je također mukotrpne faze dokazivanja njene potrebe. Konačno je pala odluka, da se i to pitanje riješi, ali je rat prekinuo njeno izvršenje.

Istovremeno je u Bakru trebalo podignuti novu obalu i zasipavanjem pličina dobiti stovarišta za rudače i eventualno drvo. Ovu osnovu je također poremetio rat, ali dok je ona poslije rata oživjela, spoj s Martinšćicom za sada je bez važnosti.

Porast prometa u sušačkoj luci odrazio se u napretku grada. Između dva rata Sušak se od predgrađa Rijeke uzdigao na visinu manjeg, ali modernog grada. Podigle se kuće i palače, asfaltirale ulice i t. d. Sušak je sve više dobivao ugled u pomorskom svijetu, dok nije rat prekinuo njegov razvoj u okviru kapitalističkog privrednog sistema.

II.

Iza rata stanje se iz osnova promijenilo. Rijeka se vratila Jugoslaviji, kojoj pripada po historijskom pravu, geografskom položaju i privrednoj ovisnosti. Sušak se opet priklopio Rijeci i sačinjava s njom jedan grad i jednu luku.

Nakon oslobođenja zatekli smo oba dijela luke potpuno uništena i pretvorena u ruševine. Slika koja se pružala pred nama bila je očajna i na prvi pogled stanje je bilo bezizlazno. Nismo još svi bili svijesni ogromne snage naroda, koja se ispoljila u novoj eri našeg narodnog života. Imali smo pred očima staru praksu, zatezanje s odlukama, prikriivanje nemara za opće dobro iza budžetskih nemogućnosti i t. d.

Polet kojim se je pristupilo obnovi porušene zemlje, a koji je obuzeo cijeli narod, zahvatio je i obnovu naših luka. Začudnom brzinom iz ruševina nicali su nove obale i gatovi. Popravila se skladišta, podigla modernija mehanizacija, tako

da se na udivljenje naše i stranog svijeta dovelo luku u najkraćem vremenu u stanje u kojemu je mogla zadovoljavati našim potrebama.

Rijeka je doživjela svoj uskrs. Nakon toliko godina mirovanja, — kroz cijeli period talijanskog gospodstva, — počeo je strujiti lukom promet kakvog nije nikad, za cijelo vrijeme svog opstanka, zabilježila.

No ne samo obzirom na količinu, već i po vrsti robe, promet u riječkoj luci poprimio je iza rata druge oblike. Zbog velikog zamaha naše inozemne trgovine, te zahtjeva koje je promet stavio na naše željeznice, promet je morao skrenuti sa najprirodnijeg pravca i uputiti se u najbolje uređenu luku. Željeznički park je naime za vrijeme rata bio u znatnoj mjeri uništen i oštećen. Razvoj trgovine iziskivao je mnogo više vagonskog prostora, nego prije rata i stoga je željeznica mogla udovoljiti svim potrebama samo pospješanim obrtom vagona. Naročito su se nedostaci vagona osjetili na uskotračnim prugama, dok se je obrt vagona smanjivao potrebom pretovara iz uskotračnih na širokotračne kolosjeke. Zato je željeznica izbjegavala pretovare, gdje god su se oni mogli izbjeći, pa makar se roba prevozila i na veće udaljenosti, nego bi to bilo potrebno, da se je pretovar izvršio. Osim toga, obnova ostalih luka bila je još u toku, a trebalo je dovršiti i odgovarajuće željezničke veze.

Istaknutim razlozima ima se pripisati, da se je promet koji bi inače gravitirao na luke Srednjeg i Južnog Jadrana, usredotočio u Rijeci.

Sada, kad su već naše luke dobrim dijelom dotjerane, željezničke veze upotpunjene a nove u izgradnji, prekomorski promet postepeno će se porazdjeliti onako, kako to odgovara geografskim i ekonomskim prilikama i potrebama. Prema tome treba već sada računati s tim činjenicama i usmjeriti djelatnost riječke luke u pravilnom pravcu. Riječka luka, odnosno sjevero-jadranski lučki sistem, ima da služi prometu njegovog neposrednog zaleđa, koje obuhvaća promet Hrvatske od Vinkovaca do Gospića, Sloveniju i zemlje Centralne Evrope. Iz političkih razloga skrenuo je promet Čehoslovačke i Mađarske drugim, nepogodnijim smjerom, naročito prema Baltiku, preostaje zasad nastojanje za predobivanje tranzitnog prometa iz Austrije.

Tranzitni promet je od ogromne važnosti ne samo sa stanovišta unapređenja naših luka, već je od koristi našoj željeznici i brodarstvu, pa je u interesu da svi faktori, koji u njemu učestvuju učine zajedničke napore, da ga predobiju. U tu svrhu potrebno je uvođenje saveznih lučkih tarifa,

prilagođenje brodskih vozarina stranoj konkurenciji, a usluge lučkog rada ne smiju prijeći visinu stavova koji važe u stranim lukama.

Čim je promet u jednoj luci veći, racionalnije se koriste lučke naprave, pospješuje amortizacija i stvaraju mogućnosti usavršavanja lučke mehanizacije drugih uređaja.

Cilj svake moderne luke jest, da se lučke operacije t. j. ukrcaj i iskrcaj brodova i ostale manipulacije s robom vrše brzo i dobro. Brzi rad u interesu je brodarka i luke same, a kvalitetu traži napose trgovac, da mu se roba ne oštećuje. Brodarkov je interes da brodovi čine što veći obrt, a to zavisi o zadržavanju u lukama. Zbog toga i vrijeme zadržavanja u luci utiče na visinu pomorskih vozarina, a bržim otpravljanjem brodova po kapacitet rada u luci. Zato se i pogoduju luke, gdje je rad brz i kvalitetan.

U tom pravcu je usmjerena organizacija moderne luke, pa se i svi lučki uređaji prilagođuju toj svrsi. Naša nastojanja treba također da se kreću u tom pravcu.

I ako je mnogo učinjeno, da se rad u riječkoj luci prilagodi modernim potrebama, postoje još mnogi nedostaci, koje treba ukloniti. U tu svrhu nužno je da se prema prirodi posla, koji se u njoj odvija, podese lučki uređaji.

Dok je u drugim svjetskim lukama rad raspoređen tako, da se iskrcaj i ukrcaj tereta vrši u zato određenim bazenima prema vrsti robe, kod nas jedan te isti bazen služi za manipulaciju raznovrsnih tereta. Tako se ponekad na jednom

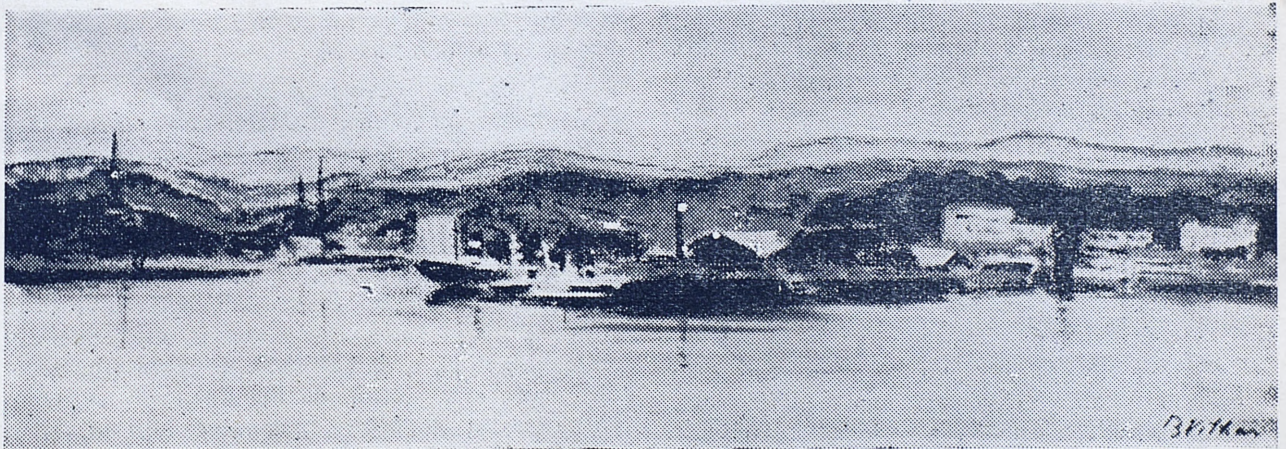
mjestu iskrcava ili ukrcava ugljen ili rudače, drugi put žito ili generalni teret i t. d. Ova okolnost nameće potrebu pokretne mehanizacije, koja se može prebaciti na mjesto rada. U prvom redu potrebne su naprave za ukrcavanje i iskrcavanje žita, kao što su plivajuće sisaljke ili pokretne kopnene sisaljke, koje su sposobne da bacaju žito na visinu od 12—15 metara. Nadalje, potrebne su dizalice na vlastitim točkovima dugog kraka, nekoliko transportera za rad sa skladištima ili u skladištima, i slično.

Što se tiče samih skladišta, mi imamo solidne zgrade na više spratova, koje služe za uskladištenje raznovrsne robe. No ta skladišta nisu podešena za manipulaciju robe, koja se skladišti samo na kratki rok u svrhu sortiranja i neposredne daljnje otpreme.

Savremene luke imaju stoga sistem hangara, koji služe za uskladištenje robe, koja se brzo dalje otprema, dok skladišta našeg sistema služe robi, koja ima dulje da leži u luci.

Neophodno je stoga, da se na gatovima naše luke podignu takvi hangari, koji će omogućiti brži i jeftiniji rad. Tada će naše luke u svakom pogledu moći zadovoljiti sve potrebe i stati uz bok svojim takmacima na Jadranu.

Rijeka sa svojim lučkim sistemom igrat će uvijek važnu ulogu u razvoju našeg prekomorskog prometa. No, ona će odgovarati u cijelosti svom zadatku, kad bude postala i važan centar za tranzitni promet svoga inozemnog zaleđa. U tom pravcu treba, dakle, da budu usmjerena naša nastojanja: da ono što je mali Sušak započeo velika Rijeka dovrši.

Božena Vilhar

Motiv iz Pule

PLOMINSKI NATPIS

BRANKO FUČIĆ

Plominština i Labinština bile su, valjda već od našeg prvog doseljenja, u VI. stoljeću intenzivno prožete slavenskim elementom; u ranom srednjem vijeku ta su područja pripadala i političkom teritoriju hrvatske države. U X. stoljeću zabilježio je bizantinski car Konstantin Porfirogenet u svom djelu: »De administrando imperio«, da se hrvatski teritorij proteže uz obalu sve do grada Labina. Ta srednjevjekovna Hrvatska širila se do onog Labina u kome se isključivo hrvatski biljeg u etničkom sastavu i kulturnoj fiziognomiji sačuvao i u visokom srednjem vijeku, tako da nam je sasvim razumljiva opaska Mlečanina Marina Sanuda, koji u XV. stoljeću piše kao očevidac, da su u Labinu svi Slaveni i da ne znaju talijanski. (»Qui e tutti schiavon e non sanno latin«).

Taj davno udareni hrvatski pečat odaje ovaj kraj pod različitim vidom: u starini svojih dijalekata, u toponomastici, u narodnim običajima, nekadašnjim i sadašnjim, u srednjevjekovnim pravnim i društvenim institucijama i njihovoj tehničkoj terminologiji, u svjedočanstvima historijskih vrela i, konačno, u svojim spomenicima.

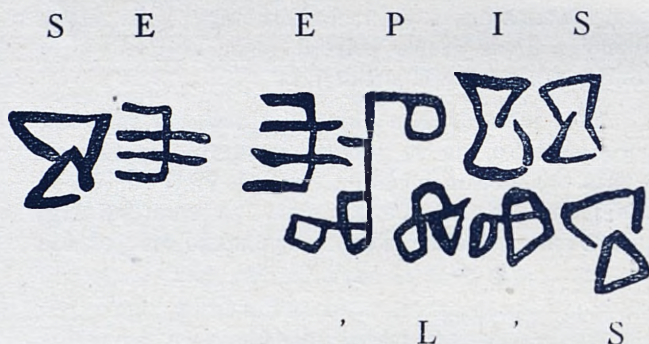
Jednom takvom starinskom spomeniku, gotovo nepoznatom svjedoku drevnosti hrvatske kulture u tom kraju, posvećeni su ovi reci.

Radi se o jednom glagoljskom natpisu iz grada Plomina, uklesanom u kamen, koji je zbog trošnosti materijala i zbog svojih paleografskih odlika ostao do sada nepročitan, a zbog svoje neuglednosti skoro i nezapažen. Ovaj natpis — koji ćemo per antonomasia zvati Plominskim natpisom — najstariji je od svih glagoljskih natpisa, koji još postoje ili koji su bili zapaženi u Plominu, a ako vremenom ne iskrсне u istarskim mjestima koji novi nalaz, ući će on u popis naših glagoljskih inskripcija kao najstariji do sada poznati glagoljski natpis na Istarskom poluotoku.

Tko ga, posjetivši Plomin, želi razgledati, neka pita za staru crkvu sv. Jurja, nekada župnu plominsku crkvu, koja je sagrađena na zapadnom rubu grada, tamo, gdje se teren strmoglavljuje u Plominski kanal. U vanjsku zapadnu stranu crkve

uzidana je kamena ploča (38×53 cm) na kojoj je u reljefu primitivno izvajan muški lik, a povrh lika uklesan u gornjem desnom uglu ploče naš glagoljski natpis.

Natpis se može jasno pročitati, iako je slova klesala dosta nevješta ruka, pa je drugi redak znatno niži i plići od prvoga. Pored toga površinu kamena prilično su izjeli lišaj i oborine. Donosimo ga u crtežu, a nad svakim ili pod svakim slovom bilježimo mu latiničku transliteraciju (poluglas označujemo apostrofofom):

Ma da je natpis vrlo kratak — ima na njemu svega nekoliko slova, ova paleografska materija, ipak je toliko tipična, da se na njoj može odmah utvrditi pismo, koje odaje najstarije oblike glagoljice na hrvatskom tlu.

Već opći vid govori da imamo pred sobom tipove oble glagoljice, nastale prije formiranja uglatog glagoljskog pisma, a poredba Plominskog natpisa s drugim starim glagoljskim spomenicima i analiza pojedinih slova na njemu omogućila nam je da tom pismu detaljnije utvrdimo paleografski stupanj razvitka. Prostor nam ne dopušta da se upustimo u detaljniju analizu, ali možemo ukratko reći, da tipovi slova »S« i »L« u biti pripadaju obloj glagoljici, a da pri tome ne pokazuju neke uže tipičnosti. Zatim, da tip slova »P« općenito karakterizira glagoljske spomenike, koji su stariji od XIII. stoljeća i da tip slova »I« na Plominskom natpisu pripada najstarijem tipu glagoljskog slova

»I«, kakav više ne nalazimo na većini spomenika XII. stoljeća. Međutim, najodlučnije kronološke kriterije postaviti će nam u ovom slučaju tip slova »E« i tip glagoljskog poluglasa. Dva puta se na Plominskom natpisu javlja slovo »E« u prastarom obliku, kakav ne ćemo sresti ni na jednom do sada poznatom glagoljskom spomeniku u Hrvatskoj, dok takvom obliku možemo naći morfološku paralelu samo na najstarijim spomenicima glagoljice uopće, t. j. na onim spomenicima panonskog i bugarsko-makedonskog perioda, koji se prema dosadanjim rezultatima nauke datiraju sa X. i XI. stoljećem. Ova arhaičnost oblika slova »E« upućuje svakako na veliku starinu Plominskog natpisa, pa zaključujemo da nije nastao poslije XI. stoljeća. Tip znaka za poluglas, kakav dolazi na Plominskom natpisu, ne javlja se prije XI. ni poslije XIII. stoljeća. Za nas je važnija donja vremenska granica pojave ovog tipa, jer po njoj možemo zaključiti da natpis nije nastao prije XI. stoljeća. Međutim, kako se prema do sada postavljenim datiranjima glagoljskih spomenika stavlja u XI. stoljeće i niz spomenika na kojima se konsekventno upotrebljava stariji tip znaka za poluglas, nego što je ovaj, mlađi, na Plominskom natpisu, to nam se čini — radi logike razvojnog puta glagoljskog pitanja — da je Plominski natpis nastao vjerovatno negdje u drugoj polovici XI. stoljeća.

Spomenike treba promatrati, ne samo u vremenu, nego i u prostoru. Naši zaključci ne bi bili točni, ako bismo ih izveli na temelju poređivanja spomenika, koji su — iako pripadaju manje više istom vremenskom razdoblju ipak nastali u međusobno dalekim krajevima. I u razmatranju o Plominskom natpisu bit će potrebno, da ga usporedimo sa starim glagoljskim spomenicima istog područja, t. j. iz Hrvatske. Ovdje dolaze u obzir Bečki listići i Bašćanska ploča. U poredbi s Bečkim listićima, koje se obično datira sa XII. stoljećem (prof. Ivšić početkom XII., eventualno koncem XI. stoljeća), zapaziti ćemo izvjesno podudaranje, ali će pri tom Plominski natpis arhaičkim oblikom svojih slova »E« i »I« pokazivati veću starost od njih. Bašćanska ploča, kao drugi natpis i geografski i vremenski bliz Plominskom natpisu, mlađi je od njega već svojim općim vidom, jer dok Plominski natpis pokazuje karakter oble glagoljice, Bašćanska je ploča spomenik formativnog perioda, t. j., prelaza oble glagoljice u uglatu. Relativno veću starinu Plominskog natpisa pokazuju i pojedinosti. Bašćanska ploča ima, na primjer, daleko mlađi razvojni oblik slova »E«. Ovu relativno veću starost Plominskog natpisa od Bašćanske ploče ne možemo, nažalost, i apsolutno fiksirati, jer do sada nije sa sigurnošću utvrđeno točnije vrijeme postanka ovog najpoznatijeg hrvatskog glagoljskog spomenika.

Većina dosadašnjih istraživača »čitala je« na oštećenoj Bašćanskoj ploči datum s početnom brojčanom vrijednošću 1100, pri čemu bi se na oštećenom mjestu datuma moglo zamisliti još jedan ili dva znaka, tj. za desetice i jedinice tako da bi se teoretski moglo datirati Bašćansku ploču cijelim XII. stoljećem kao takovim. No, historijski su momenti upućivali većinu autora na zaključak da vrijeme njenog postanka treba tražiti do godine 1116., (prva dominacija Venecije nad otokom Krkom), pa se je Bašćansku ploču datiralo ili navodnom godinom 1100. ili vremenom do 1116. godine. Jednim nedavnim pregledom Bašćanske ploče postavilo se pitanje, da li je uopće na spornom mjestu stajao datum. Ukoliko ga je bilo, danas nam se čini sasvim neprihvatljivim dosadanje čitanje trećeg po redu znaka u prvom retku kao R (= 100) i dosljedno tome mogućnost datuma 1100. Bašćanska ploča mogla je nastati još i ranije, u trećoj četvrtini XI. stoljeća, tj. u vremenu ili poslije vremena vladanja kralja Zvonimira (1076.—1089.), koji se u tekstu ploče spominje; Plominski natpis, dosljedno, još ranije — u XI. stoljeću.

Pri analizi Plominskog natpisa ostalo nam je neriješenim pitanje, što predstavlja onaj dublje

Kameni reljef s Plominskim natpisom

uklesani znak, desno od prikazanog lika, koji ne možemo sa sigurnošću interpretirati. Ukoliko je glagoljsko slovo, to bi moglo biti samo »G« ili »V«. Morfologija hrvatske glagoljice isključuje u ovo doba oblik slova »G«, ovako povezane horizontalne i vertikalne crte, pa taj znak, ako nema neko posebno značenje (klesarski znak?), mogao bi biti slovo »V« i to okomito pripisano uz rub reljefa. Stavljamo ovo nagađanje pod upitnik već i zato, što je taj znak klesan na sasvim drugi način od glagoljskog natpisa, te nije vjerojatno da potiče od iste ruke, i dosljedno tome, ne mora biti, ni vremenski, ni sadržajno, vezan uz natpis.

Donekle otvoreno pitanje ostavlja i čitanje Plominskog natpisa, kao cjeline, iako je čitanje svakog pojedinačnog slova (osim onog dublje uklesanog znaka), jasno i nedvojbeno:

SE E PIS
'L' S
V (?)

Kada bismo neposredno nadovezali drugi redak na prvi, tekst bi imao logični sadržaj: »se e pis'l s što znači: »ovo je pisao s«... Sadržaj, dotično namjenu teksta, dala bi u tom slučaju interpretacija glagola »pisati«, koji u starom jeziku, (zbog nediferencirane tehničke terminologije), ima široko značenje pisarskog i likovnog oblikovanja. Pisati znači i scribere i pingere. U značenju scribere bio bi to grafit, potpis nekog S., sekundarno uklesan na reljef, dok bi se u značenju pingere moglo eventualno pomišljati i na signaturu klesara, koji je izradio reljef.

No, kod ovakovog, kontinuiranog čitanja obih redaka, bila bi neobična ortografija, t. j. da na mjestu slova »A« stoji poluglas (»pis'l'« mjesto pisal). To bi se moglo protumačiti samo u tom slučaju, da je nevještom autoru natpisa zvučilo približno jednako poluglas kao puni vokal, pa je zbog sličnosti izgovora mogao da im zamijeni znakove.

Mišljenje je prof. Ivšića, da bi na osnovu fonetskog razvoja moglo doći do takvih zamjena tek pod konac XIII. ili u XIV. stoljeću. Ali se to vrijeme ne može uskladiti s paleografskim datiranjem natpisa, tim više, što na retardaciju razvoja pisma u živom centru glagoljaške pismenosti kakav je bio kvarnerski bazen, jedva da se može i pomišljati.

Međutim, činjenica, da se filološki i paleografski sud ne podudaraju vremenski, govori protiv povezivanja obiju redaka u kontinuirani tekst. Tko pažljivije promotri ovaj spomenik lako će zaključiti, da ima pred sobom tek ulomak nešto većeg spomenika. To je očigledno već po donjem rubu kamena gdje su muškom liku prerezane noge. Možda je originalna ploča bila odrezana i sa strane tako, da bi glagoljski natpis u dana-

šnjem stanju bio samo jedan dio nešto većeg originalnog teksta. Ovo bi se, dakako, moglo sa sigurnošću utvrditi na samom originalu kada bi ga se izvadilo iz zida. Međutim, djelomična sačuvanost teksta i razlike u njegovoj interpretaciji ne mogu uticati na paleografsko datiranje. I konačno, fragmentarnost teksta ne može mnogo promijeniti ni interpretaciju njegova sadržaja. U svakom slučaju radi se o zapisu, kome je smisao: »ovo je pisao...« Ako je Plominski natpis u stvari grafit, onda je on unikat toga vremena u Istri. Na cijelom nizu zidnih slikarija na Istarskom poluotoku, od XII. stoljeća na ovamo, nije prije početka XV. stoljeća zapažen ni jedan jedini grafit, bilo latinski, bilo glagoljski.

Likovni sadržaj reljefa ne unosi mnogo svjetla u pitanja, koja nam se postavljaju oko natpisa. To je rustični rad jednog primitivca, pa ga je — kao svaki primitivizam — teško opredijeliti i vremenski i stilski. U datiranju likovnog prikaza odlučno je datiranje glagoljskog natpisa. Vrijeme postanka glagoljskog natpisa postavlja mu gornju vremensku granicu, pa reljef ne može biti mlađi od XI. stoljeća.

Donju vremensku granicu postavlja mu ikonografija. Golobradi muški lik obučen je u kratku tuniku, koja mu seže do koljena i koja je u boku pripasana; kostimerija je tu rimska. Frontalna postava lika, s lijevicom savijenom u laktu pred prsima, kojom drži neki predmet, podsjeća na pozu i tipični gest muških portreta s rimskih nadgrobničkih spomenika, pa se reljefu ne može isključiti veza s kasnoantiknom nadgrobnom plastikom. Iako je nesigurno i nedosljedno uklesana polukružna niša oko lika, ona upućuje na impostaciju lika u vlastiti prostor, tipičnu za plastiku s rimskih nadgrobničkih spomenika. Za antiku bi govorila i opća naturalistička tendencija, koja se osjeća i u primitivnom izrazu; ona se zapaža naročito u detaljima: u »lubanjastom« tipu golobrade glave, u rudimentima ušne školjke i jedva markirane kratke kose. Međutim, ove veze s antikom mogu biti dvojake: mogu predstavljati ili direktnu tradiciju rimske plastike u provinciji (bilo poganske bilo kršćanske), ili ugledanje ranosrednjovjekovnog klesara na jedan antikni predložak. Raspored i dimenzije kamenih kvadara u strukturi zida uokolo reljefa pokazuju, da je reljef bio ukomponiran u zid. On je morao biti ugrađen za vrijeme same gradnje. Međutim, i u vrijeme gradnje, reljef je već bio fragmenat (liku su prerezane noge!), a vjerojatno mu je prirezivanjem adaptiran i četvorinasti format. Ovi momenti govore da je reljef stariji od arhitekture.

Ako se uzme da je reljef kasnoantikni spomenik, ostaje nejasan atribut koga lik drži u lijevoj ruci, a nalik je na ribarske osti. U kršćanskoj

ikonografiji bila bi lakša i jednostavnija interpretacija tog atributa kao palme, simbola mučeništva; reljef bi tada prikazivao kršćanskog mučenika.

Lokalna tradicija vidi i danas u njemu svećtački lik, pa je sigurno u takovoj interpretaciji i bio umetnut u crkveni zid.

Kako se i iz ovog sumarnog prikaza može razabrati — oko Plominskog se natpisa otvara cijeli niz problema: paleografskih, filoloških, historijsko-umjetničkih (stilskih i ikonografskih), u kojima će se još morati pozabaviti stručnjaci različitih disciplina.

Time, što Plominski natpis publiciramo samo letimičnim pregledom, želimo u prvom redu, da na ovaj malo poznati spomenik svrnemo naučnu pažnju. A time što smo u ovim glagoljskim slovima XI. stoljeća iz Plomina utvrdili najstariji do sad poznati glagoljski spomenik iz Istre, želimo odmah ukazati na činjenice, koje i same, neposredno i jasno govore, kako nikako nije točna tvrdnja one literature, koja je glagoljicu u Istri prikazivala kao kasni import slavenskih migracija u visokom srednjem vijeku. Objektivnoj nauci bit će korijeni istarskog glagolizma uistinu dublji i stariji.

Mladen Veža

Pejsaž

ISTARSKI SABOR¹⁾

(OD 1909 — 1914 GODINE)

DRAGO GERVAIS

Borba, koja se u Istri vodi od posljednjih decenija prošlog vijeka do Prvog svjetskog rata (1914. godine), ima dva vida: ekonomski i nacionalni. U početku, to je borba seljačkog elementa protiv gradskog, borba eksploatiranog »kmeta« protiv izrabljivača iz grada, »sinjora«, a pošto je taj gradjanin po pravilu Talijan, a seljak Slaven (Hrvat ili Slovenac), ona sve jače, sve intenzivnije dobiva nacionalni karakter.²⁾

U prvim linijama ove borbe nalazi se s jedne strane talijanska buržoazija, a s druge mlada slavenska inteligencija, koja je, protivno od talijanske »borghesie« s njenim malogradjanskim mentalitetom i »sinjorskim« tradicijama, redom potekla iz seljačkog elementa; predstavlja u stvari njegovu prvu generaciju intelektualaca.

I dok talijanska »borghesia« nastoji da održi svoj privilegirani položaj, svoje ekonomske, političke i kulturne pozicije, druga se strana bori za osnovna nacionalna prava, za svoju političku, kulturnu i ekonomsku afirmaciju. U toj se borbi »borghesia«, koja predstavlja manjinu stanovništva u pokrajini, poziva na svoje kulturne tradicije, svoja stečena prava i slično, nastojeći da se održi na vlasti svim mogućim sredstvima. Slavene ne smatra narodom, nego nižim, barbarskim elementom, koji je zato ovdje da služi njenim interesima. S druge strane, Slaveni se pozivaju na svoju većinu i na svoje pravo na političke, ekonomske i kulturne pozicije koje im pripadaju. U toj borbi, dakle, »borghesia« predstavlja konzervativnog i reakcionarnog partnera, koji je pored toga najgratiji predstavnik talijanskog iredentizma, avangarda talijanskog imperijalizma na Balkanu, dok slavenska inteligencija, brani i zastupajući osnovna narodna prava i boreći se za njihovo ostvarenje, predstavlja u toj borbi napredni i demokratski element; njeni se interesi poklapaju s interesima naroda.

Politička se borba vodi prvenstveno za općine, za pokrajinski sabor u Poreču i za carevinsko vijeće (parlament) u Beču. Kulminacionu točku te borbe predstavljaju izbori za carevinsko

vijeće od 1907. godine, kad su tri slavenska kandidata odmah izabrana, dok se u pogledu triju talijanskih kandidata moraju vršiti naknadni, uži izbori. Uplašeni ovim rezultatima i svojim ugroženim pozicijama u pokrajini, a pred izborima za pokrajinski sabor, Talijani predlažu pregovore; rezultat tih pregovora su novi »Izborni red« za pokrajinski sabor³⁾ i novi »Zemaljski red⁴⁾ od 17. maja 1908. godine.

Medjutim, čim su uspjeli da osiguraju većinu u saboru, da dakle zadrže vlast u svojim ru-

1) Ovaj je članak pisan na osnovu originalnih zapisnika Kluba hrvatsko-slovenskih zastupnika u istarskom saboru koji su pronadjeni medju papirima nedavno umrlog dra Ivana Pošćića u Volčskom. Zapisnici su većinom pisani njegovom rukom, tintom, a neki i olovkom, jer je dr. Pošćić bio zastupnik i tajnik kluba. Odnose se na razdoblje od 1909. do 1914., a u većini slučajeva priloženi su im i dokumenti na koje se pozivaju.

2) Da se je prvenstveno radilo o ekonomskoj borbi dokazuje činjenica, da je u Rovinju, koji je gotovo isključivo bio talijanski, ali sa jakim seljačkim i ribarskim elementom, na jednim izborima dobio Laginja 600 glasova. Potvrđuje našu tvrdnju i činjenica, da su Talijani-zemljoradnici iz Vodnjana pozvali Laginju da im osnuje kreditnu zadrugu.

3) Prema novom »Izbornom redu« istarski je sabor imao 47 zastupnika. Od toga su trojica biskupa (tršćanski, porečki i puljski) automatski ulazili u sabor, dok su se ostala 44 zastupnika birala u pet »izbornih razreda« ili »kurijak«. U prvu »kuriju« ubrajali su se veleposjednici koji su plaćali najmanje 200 Kruna zemljarine odnosno 300 Kruna od svega dohodka, ali tako da je najmanje 100 Kruna otpadalo na zemljarinu. Ova je »kurija« birala pet zastupnika, a birano je mjesto bio Poreč. Drugu su »kuriju« sačinjavali članovi trgovačke komore u Rovinju koji su birali dva zastupnika. Treću, »gradsku kuriju«, stanovnici gradova koji su plaćali najmanje 20 kruna poreza, a birali su 14 zastupnika. U četvrtu, »kuriju ladanjskih općina«, ubrajali su se stanovnici sela koji plaćaju najmanje 8 kruna poreza, a birali su 15 zastupnika. Za petu ili »opću kuriju« nije kriterij bio porez, nego punoljetnost. Pravo glasa imao je svatko tko je navršio 21 godinu života. Ova je kurija birala 8 zastupnika. (Po ranijem izbornom redu biralo se 30 zastupnika, pored 3 biskupa, i to 11 su zastupnika birali gradovi, 2 trgovačka komora, 5 veleposjed i 12 ladanjske općine). Novi je izborni zakon bio nepovoljniji od ranijeg utoliko, što je kod veleposjeda predvidio u pogledu cenzusa i druge prihode, a ne samo one od zemljarine, proširivao je dakle broj izbornika, kapitalista. Druga je njegova negativna strana u tome što je izborna geometrija vodjena na štetu Slavena, a treća, i najveća, što su Slaveni dajući pristanak za taj zakon pristali istovremeno i na to da Talijani u budućem saboru imaju većinu. Slaveni su u najboljem slučaju mogli reflektirati, obzirom na ovakav izborni zakon, na 19 zastupnika. Mogli su naime računati samo na ladanjske općine i na tri do četiri grada.

kama, Talijani nastoje da onemoguće pravilno funkcioniranje sabora i zemaljskog odbora, naročito posljednjeg, jer ih je mogao osjetljivo kočiti u njihovoj politici, obzirom na to, da se izvjesne odluke nisu mogle donositi bez slavenskih odbornika.⁵⁾ Prema tome, politika Talijana sastoji se u tome da onemoguće konstituiranje zemaljskog odbora, jer je to značilo zadržati vlast u svojim rukama, dok naprotiv slavenski zastupnici nastoje da čim prije dodje do organiziranja zemaljskog odbora kako bi i oni mogli učestvovati u upravljanju zemljom.

Imajući većinu u saboru, Talijani nastoje da iskoriste situaciju, te izjavljuju da neće pristupiti izboru zemaljskog odbora sve dok se zastupnici jedne i druge stranke ne sporazume u pogledu svih pitanja javnog života u pokrajini.⁶⁾

U ovakvoj situaciji ne preostaje slavenskim zastupnicima drugo, nego da povuku konzekvencije i prekinu svaki kontakt s Talijanima ili da se upuste u pregovore. Oni se odlučuju za pregovore. Prvi rezultat tih pregovora je novi zakon o općinama, koji predviđa da se izbori za općinska i gradska zastupstva odgode na šest godina. Za volju tog zakona pristaju Talijani da se izabere zemaljski odbor, jer im je novi zakon o općinama garantirao dalju vlast u općinama, koje su držali u svojim rukama za čitavih šest godina.

Pored toga, Talijani su htjeli iskoristiti ovaj rok od šest godina zato da sprovedu novo zaokruženje općina, o kome će niže biti riječ, pa predlažu da se osnuje jedna specijalna komisija, kasnije nazivana »kompromisna komisija«, koja bi imala da raspravlja o tom, kao i o ostalim spornim pitanjima između Slavena i Talijana.

U ovoj se komisiji uglavnom raspravljaju tri pitanja: pitanje reorganizacije i nove arondacije općina, pitanje ravnopravnosti jezika i pitanje proračuna.

Po prvom pitanju Talijani traže reorganizaciju i novu arondaciju općina u cilju da se od ranijih velikih općina stvore manje, u kojima će talijansko stanovništvo biti homogeno, koncentrirano uz morsku obalu i u većim središtima u unutrašnjosti, dok bi se Slaveni potisli na selo.⁷⁾

U pitanju jezika slavenski su zastupnici tražili primjenu ustavnih propisa o ravnopravnosti jezika u saboru i u zemaljskom odboru. Talijani su ovaj zahtjev izigrali na taj način, da su tvrdili da pitanje jezika ne predstavlja nikakvo posebno pitanje, da se ono nema odmah i zasebno riješavati, kako su to slavenski zastupnici tražili, nego u vezi sa ostalim spornim pitanjima.

U pogledu proračuna, slavenski su zastupnici postavljali zahtjeve u vezi sa osnivanjem osnovnih, srednjih, obrtnih i gospodarskih škola, o subvencijama za gradnju cesta, za slavenska društva, za izgradnju vodovoda i slično.

O svemu tome nam govore zapisnici Kluba hrvatsko-slovenskih zastupnika u istarskom saboru.

*

Na izborima za istarski sabor, održanim krajem 1908. godine, Hrvati i Slovenci u Istri dobili su svega 18 mandata.⁸⁾

Izgleda da su se izabrani zastupnici sastali prvi put 21. I. 1909. godine, jer je sa tim danom datiran prvi zapisnik. U zapisniku se govori o pregovorima sa Talijanima i rezoluciji kao reputatu tih pregovora, ali se o sadržaju rezolucije ne govori. Medjutim se iz diskusije, koja je kratko koncipirana u zapisniku vidi o čemu se radilo: o odgodi sabora na tri mjeseca unutar koga roka bi se imala riješiti sva sporna pitanja. Zaključeno je da se pristaje na pregovore o ovom prijedlogu, ali uz uvjet da se odmah sazove sabor i izabere zemaljski odbor.

Slijedeći sastanak kluba održan je 21. VII. 1909., i na njemu je konstituiran Klub. Za predsjednika je izabran Vjekoslav Spinčić, za potpredsjednika Dr. Šime Kurelić, a za tajnika-blagajnika Dr. Ivan Zuccon.

4) »Zemaljski red« donosi između ostaloga i propise o »zemaljskom odboru« koji je upravni i izvršni organ sabora, dakle neka vrsta vlade. Sastoji se od predsjednika, »zemaljskog kapetana«, i pet odbornika (assora ili prisjednika). Jednog odbornika imenuju zastupnici izabrani od veleposjednika, dvojicu zastupnici izabrani od strane gradova i trgovačke komore, dvojicu zastupnici izabrani u ladanjskim općinama. Slaveni su dakle imali osigurana dva odbornika.

5) Za naše dalje razlaganje važan je § 42. stav drugi »Zemaljskog reda«, koji određuje da zemaljski odbor ne može donositi izvjesne odluke, na pr. o upotrebi pokrajinskog novca za izvanredne troškove, ako nije prisutan bar jedan odbornik izabran od strane zastupnika gradova, trgovačke komore i ladanjskih općina. Ako se uzme u obzir da su zastupnici ladanjskih općina bili Slaveni znači da su svojim odsustvom mogli ozbiljno ugroziti donošenje odluka zemaljskog odbora.

6) Predsjednik Kluba talijanskih zastupnika, Bennati, je to otvoreno izjavio. On stavlja prijedlog da se skine s dnevnog reda izbor zemaljskog odbora, jer bi time stupila na snagu ograničenja zemaljskog odbora predviđena u § 42. i time bila ograničena nesmetana vlast talijanske stranke. »Possesso è possesso!«, rekao je Bennati.

7) Radi se o ovome. Četrdeset godina ranije izvršili su Talijani reorganizaciju općina na taj način, da su ukinuli male istarske općine i organizirali velike općine sa središtima u gradovima, u kojima su, bar u većini njih, imali većinu, smatrajući da će na taj način imati u svojim rukama i slavensko stanovništvo u selima. Medjutim, računice se pokazala kao neispravna, jer su mnoge takve općine pale u slavenske ruke, kao na pr. Pazin, Zminj, Buzet i dr., a mnoge su im općine (Labin, Motovun, Poreč, Višnjan), bile ozbiljno ugrožene. Novim općinskim zakonom htjeli su dakle da se vrate na raniji sistem, da stvore manje, gradske općine u kojima će imati većinu i biti odvojeni od Slavena.

8) Izabrani su Vjekoslav Spinčić, dr. Matko Laginja, prof. Mate Mandić, dr. Dinko Trinajstić, Šime Kvirin Kozulić, dr. Gjuro Červar, dr. Šime Kurelić, Šime Červar, dr. Ivan Pošćić, Luka Kirac, Josip Valentić, Josip Pregarc, Ivo Sancin, Ante Andrijić, dr. Ivan Zuccon, Ante Zidarić, August Rajčić, Frane Flego.

Na sastanku je raspravljano i o saborskoj sjednici, koja se je imala održati sutradan i o tome kojim će se jezikom na njoj govoriti, odnosno, kako će se reagirati na talijanski pozdrav predsjednika. Konstatirano je u zapisniku:

»Na talijanski pozdrav predsjednika ne će manji- na odgovoriti. Dr. Gjuro Červar i dr. I. Pošćić, te prof. Mate Mandić predlažu, da se potpredsjednik predstavi u hrvatskom jeziku . . . Dr. M. Laginja izjavlja, da će predstaviti se u hrvatskom jeziku.«⁹⁾

Sjednica je nastavljena istog dana poslije podne i na njoj je, pored ostalog, izvjestio Laginja da su i Talijani osnovali svoj klub. U njega je kao predsjednik ušao dr. Bennati, dr. Cleva kao potpredsjednik, zatim dr. Albanese, dr. Appollonio i dr. Sbisà. Laginja je dalje izvjestio da »većina« (t. j. Talijani koji su imali veći broj zastupnika) želi da stupi u pregovore s »manjinom« radi izbora »prisjednika« (odbornika) za zemaljski odbor.

Već sutradan, 22. VII. 1909., saopćio je Spinčić svojim zastupničkim kolegama prijedlog dra Bennati, kojim traži da se odmah pristupi uređenju nekih općina (reorganizacija i arondacija o kojoj smo govorili naprijed). Pismo citiramo u cijelosti:

»Capodistria 22. 7. 09. Onorevole Signore, il club della Maggioranza, accogliendo le vedute esposte da suoi fiduciari nel convegno di questa mattina, propone per proprio conto che si proceda alla immediata regolazione dei seguenti Comuni: Montona, Visinada, Visignano, Pisino, Albona, Fianona, Sanvincente, Cherso, Pinguento e Rozzo. Attendo da Lei, onorevole Signore, nel convegno di domani che resta fissato per le ore 10 antimeridiane, la deliberazione che sarà per prendere il suo Club sulla presente proposta. Colla massima osservanza devotissimo Avv. Bennati«.

U vezi s ovim pismom pala su tri prijedloga. Laginja je predložio, da se pristane na pregovore o navedenim općinama, ali uz uvjet da se prethodno konstituirà zemaljski odbor. Druga dva prijedloga dali su dr. Pošćić i dr. Zuccon. U prijedlogu koji je dao dr. Pošćić, a koji citiramo u cijelosti, jer nam daje prilično jasnu sliku tadašnje situacije, kaže se ovo:

»Pretpostaviv da je samo uslied velike samozataje zastupnika hrv. slov. većine istarskog pučanstva došlo do kompromisa između talijanske i slavenske stranke u Istri, te je plod toga kompromisa novi izborni i saborski red za Istru, pretpostaviv da je na temelju toga novoga izbornoga reda talijanska manjina istarskog pučanstva zadobila većinu zastupnika u pokrajinskom saboru, a po tome i prevlast u upravi pokrajine, pretpostaviv da se na temelju novoga izbornog i sabornoga reda za Istru ima bezuvjetno preći na konstituiranje sabora i izbora novog zemaljskog odbora, pretpostaviv da su zastupnici hrv. slov. većine istarskog puka samo radi toga pristali na kompromis uslied kojega je došlo do novog sastava zemaljskog sabora za Istru, jer sastav novog zemaljskog odbora pruža Slavenima Istre bar nekakvih garancija za nepomućeni njihov nacionalni i gospodarski razvitak u pokrajini, potpisani zastupnici saborske manjine izjavljujuć se već sada spremni da će nakon konstituiranja sabora i nakon izbora zemaljskog odbora iskreno i savjestno te složno

sa zastupnicima saborske većine uzraditi na tom da se sva viseća sporna narodnosna pitanja između obih narodnosti Istre na zadovoljstvo tih narodnosti čim prije urede, prosvjeduju najsvečanije proti tome, da se hoće to uredjenje pretpostaviti imenovanju zem. odbora i tako učiniti vršenje po Njegovom Veličanstvu sankcioniranog zakona ovisnim od daljnjih koncesija sa strane istarskih Slavena. Ujedno izjavljuju da pristaju na to da se istodobno sa imenovanjem zemaljskog odbora za Istru izabere komisija od 10 lica¹⁰⁾ od kojih polovica od saborske većine, a polovica od saborske manjine, koja će komisija imati zadaću da prouči način kako bi se sva između obih narodnosti viseća sporna pitanja čim shodnije riješila te da čim prije postavi u tom posledu saboru konkretne predloge«.

O prijedlogu dra Zuccona, mada je baš on prihvaćen, nema govora u zapisniku, ali se vjerojatno ni on nije mnogo razlikovao od citiranih prijedloga.

Sutradan, 23. VII., izvještava Zuccon klupsku sjednicu, da su Talijani stavili novi prijedlog. O kakvom se prijedlogu radi u zapisniku se ne govori, ali se iz zaključaka Kluba vidi, da se je radilo o novom zakonu o općinama i o paktu koji s tim u vezi predlažu Talijani.

Klub zaključuje da načelno pristaje na ovaj prijedlog, ali kao svoj uvjet postavlja:

»1.) da se na prvoj dojučeršnjoj sjednici zemaljs. sabora imade izabrati zemaljski odbor. 2.) da se nakon toga na istoj sjednici stvori zakon (rezolucijom) glede produženja funkcioniranja občinskih zastupstva, sad u kreposti, i to za doba do sankcioniranja zemaljskog zakona, koji će uređiti novo sistematiziranje općina, ali ne dalje od 31. decembra 1911. 3.) da se istim zakonom izreče, da u slučaju raspusta kojega občinsko zastupstvo (vieća) kroz to doba se imade postaviti upravni odbor, koji bi se sastavio na temelju razmjera među narodnostnim strankama u raspuštenom zastupstvu te bi taj odbor imao ostati na upravi do gore označena doba. U slučaju potrebe popunjenja zastupstva uslied pomanjka nje članova kojega tiela, ostaju u krieptosti propisi dosadašnjeg zakona . . .«

Na istoj je sjednici zaključeno da se u tom smislu može zaključiti pakt s Talijanima, te su radi olakšanja i ubrzanja pregovora izabrana u predsjedništvo kluba još dva člana i to Laginja i Trinajstić.

Sjednice su zatim održane istog dana poslije podne, 24. i 30. jula, i za sve to vrijeme vode se pregovori s Talijanima o stilizaciji zakona o općinama i samoga pakta. O njima se raspravlja i na klupskim sjednicama. Najzad je potpisan pakt koji u cijelosti glasi:

»Capodistria, 31 luglio 1909. Intendendo i rappresentanti dei due Club dietali, della Maggioranza e della Minoranza, evitare conflitti nazionali in occasione di elezioni comunali in pendenza delle trattative per l'attuazione del progetto sulla nuova circoscrizione e sulla riorganizzazione dei Comuni, i sottoscritti, rappresentanti dei due Clubs, addiventano al seguente accordo:

9) Laginja je kao predstavnik manjina bio potpredsjednik sabora.

10) Radi se o »kompromisnoj komisiji«.

1. Di interessare le Autorità amministrative dello Stato perchè restino sospesi gli atti elettorali per la rinnovazione delle Rappresentanze comunali e dei Consigli d'amministrazione comunale in tutti quei Comuni della provincia per i quali la Giunta provinciale, con voto unanime di tutti i suoi membri, non avrà espressamente dichiarato al Luogotenente che le elezioni rispettive possono aver luogo.

2) Rendendosi necessaria, per l'intervenuto scioglimento di qualche Rappresentanza comunale o per altro motivo, la nomina di un organo amministrativo provvisorio, in questa nomina si dovrà tener conto della composizione nazionale dell'ultima Rappresentanza comunale e le relative proposte e dichiarazioni della Giunta provinciale dovranno essere deliberate con le modalità del § 42 capoverso 3 del Regolamento provinciale nel tenore della legge 17 maggio 1908 B. L. O. O. No. 17.

3. La sospensione degli atti elettorali ad 1) rispettivamente l'accordo al 2) avranno vigore da oggi fino all'attuazione della legge per la nuova circoscrizione e riorganizzazione dei Comuni ed in nessun caso però per un periodo superiore a sei anni decorribili dal giorno d'oggi.

Scorso questo termine, la Giunta provinciale si obbliga di proporre alla Luogotenenza di ripristinare in tutti i Comuni il normale funzionamento del Regolamento elettorale comunale, se anche per la ritardata sanzione della legge ad 4) il termine sennnale previsto dalla stessa dovesse spirare più tardi.

4. I due Clubs si impegnano di esercitare tutte le loro influenze per ottenere la sanzione sovrana della legge che sarà oggi deliberata dalla Dieta provinciale sulla prolungazione dei periodi di funzione delle Rappresentanze comunali e dei Consigli d'amministrazione comunale.¹⁾

5. Il presente patto entra in vigore col giorno della costituzione della Giunta provinciale.

Pakt su potpisali u ime hrv.-slov. kluba Spinčić, Kurelić, Zuccon, Trinajstić, Laginja i Andrijičić, a u ime Talijana Rizzi, Bennati, Apollonio, Sbisa, Cleva, Albanese, Salata.

Kako se vidi iz teksta, istovremeno s paktom izglasan je u saboru i nacrt novog zakona o općinama. Kod toga treba podvući dva momenta: Prvo, da je rok, mjesto do 31. XII. 1911., kako su to tražili hrvatsko-slovenski zastupnici, produžen na šest godina i drugo, da je ovaj pakt bio cijena koju su hrvatsko-slovenski zastupnici platili za konstituiranje zemaljskog odbora.

Obzirom na to, da se je taj odbor imao osnovati, zaključeno je na klupskoj sjednici od 30. VII., da se za odbornike predlože dr. Zuccon i Andrijičić, a za njihove zamjenike postave dr. Kurelić i Mandić. Izvršene su i izmjene u sastavu klupskog predsjedništva, jer je mjesto dra. Zuccona izabran za tajnika kluba dr. Pošćić, a za članove dr. Laginja i Josip Pangerc. Na ovoj je sjednici izglasan i pravilnik Kluba.

Imajući u džepu pakt i novi zakon o općinama, koji za njih predstavlja veliki uspjeh. Talijani zatežu i onemogućuju pregovore o ostalim pitanjima, tako da najzad dolazi do odgode sabora.

O tome se u predstavi, koju je 22. XII. 1911. uputio Klub hrvatsko-slovenskih zastupnika namjesniku u Trstu, kaže slijedeće:

»Kad se je 22. srpnja 1909. sastao novoizabrani istarski sabor na raspravljanja, povelj su se medju saborskim zastupnicima obiju narodnosti pregovori za uređenje svih spornih pitanja. Zastupnici hrvatsko-slovenski polagali su veliku važnost na pitanje, da u prvom zemaljskom proračunu, koji bi se imao odobriti u novoizabranom saboru, budu uvaženi svi oni u zakonu utemeljeni kulturni i gospodarstveni zahtjevi Hrvata i Slovenaca u Istri na čije ispunjenje te dvije narodnosti već godine i godine čekaju. Rješenju tog pitanja upriješe se talijanski zastupnici svom silom postaviv iunctim između toga i ostalih spornih pitanja. Radi toga moralo se saborsko zasjedanje mjeseca srpnja 1909 odgoditi.«

Do ponovnog saziva sabora dolazi 17. IX. iste godine i pošto je talijanska većina odnosno predsjedništvo sabora stavilo na dnevni red izbor saborskih komisija, raspravljano je na sjednici Kluba, koji se sastao dan prije saborske sjednice, dakle 16. IX. o tim komisijama. Trebalo je birati financijsku, agrarnu, školsku i političko-ekonomsku komisiju. Medjutim, na sjednici je zaključeno da se bira samo jedna, »Obća komisija« od 10 članova, (pet Talijana, pet Slavena), koja bi imala da riješi sva sporna pitanja, a onda tek da se biraju ostale komisije. Za tu komisiju (»kompromisnu«) predloženi su i izabrani dr. Matko Laginja, dr. Dinko Trinajstić, dr. Gjuro Červar, Ivan Sancin i dr. Šime Kurelić. Za svaki slučaj predvidjeni su članovi i za ostale komisije, ukoliko naime Talijani ne bi pristali na »obću komisiju«.

Slijedeća je sjednica održana istog dana poslije podne i na njoj je Spinčić izvijestio da Talijani pristaju na »Obću komisiju«, ali s tim da joj bude na čelu zemaljski kapetan Rizzi. Ova bi komisija imala da pripremi proračune za 1909. i 1910. Medjutim, izvijestio je Spinčić, Talijani traže da se obrazuju i ostale komisije, koje bi trebale da riješavaju zaostatke. Članovi kluba se nisu složili s ovim prijedlogom i ostali su kod jedne komisije s tim da se ostale obrazuju kad ona završi svoj rad.

Dedjutim, pošto su Talijani i dalje ostajali kod zahtjeva da se obrazuju i ostale komisije, Klub popušta, i na sjednici od 17. IX. predlaže članove i za ostale komisije.

11) Ovim je paktom dakle predvidjeno: 1. Izbori za općinska zastupstva imaju se odgoditi u svim općinama za koje zemaljski odbor (tal. »giunta provinciale«) na osnovu jednoglasnog zaključka svih odbornika ne obavijesti namjesnika da se izbori mogu održati; 2. Ukoliko se ukaže potreba raspuštanja nekog općinskog zastupstva i postavljanja provizornog administrativnog organa, trebat će voditi računa o nacionalnom sastavu posljednjeg zastupstva i prema njemu sastaviti administrativne organe; 3. Odgoda općinskih izbora važit će do stupanja na snagu novog zakona o općinama, ali ni u kom slučaju duže od šest godina od dana sklapanja pakta; 4. Oba se kluba obavezuju da će upotrebiti sav svoj utjecaj da zakon koji će danas (31. jula 1907.) donijeti pokrajinski sabor bude sankcioniran; 5. Pakt stupa na snagu sa danom konstituiranja zemaljskog odbora.

Na ovoj je sjednici donijet i jedan zapključak u pogledu jezika. On glasi:

»Do riešenja jezikovnog pitanja nema se sa strane manjine podnašati nikakvog predloga ni upita na sabor, ako klub inače ne zaključa«.

Isti dan, poslije podne, ponovno je održan sa-stanak i na njemu je dr. Kurelić izvijestio o prvim pregovorima u kompromisnoj komisiji. Obzirom na okolnost, da se je u radu ove komisije ogledao razvoj cjelokupne tadašnje političke situacije u Istri, čajemo opširniji izvadak iz ovog zapisnika. U njemu su naime fiksirani svi oni problemi kojima se komisija imala pozabaviti, a prije svega pitanje jezika u saboru odnosno pitanje ravnopravnosti jezika, pitanje proračuna i pitanje diobe odnosno arondacije općina. U zapisniku se kaže:

»Na poziv predsjednika izvješćuje dr. Kurelić o današnjoj sjednici odbora za kompromis. Zastupnici većine izvijeste da će ta komisija razpravljati o jezikovnom pitanju, o proračunu i o diobi općina, eventualno još o arondiranju izbornih kotara za carevinsko vieće. Sa strane manjine zahtijevalo se je da se prije svega kao najaktuelnije rieši pitanje porabe hrv. ili slov. jezika u saboru i odborih. Odbor je zaključio dr. žati sjednicu u utorak 21. t. m. Zastupnici manjine imali bi već u toj sjednici iznieti svoje zahtjeve. Dr. Pošćić predlaže da se odmah formuliraju zahtjevi manjine u jezikovnom i finacijalnom pogledu te da se te zahtjeve predloži 21. IX. 09 odboru. Nakon podulje razprave predlaže dr. Laginja da se na sjednici komisije za kompromis . . . priobći zastupnicima većine sliedeće: da se manjini omogući sudjelovanje u saboru nužno je da se prije svega provizornim putem za trajanja ovog zasiedarja uredi pitanje razpravno: jezika u saboru i to tako: 1) Predsjedništvo i izvijestitelj komisija služiti će se jezikom saborske većine, u istom jeziku razpravljati će se poslovi komisija. 2) zastupnikom manjine pridržano je pravo služiti se u odboriskih sjednicah bilo ustmeno bilo pismeno svojim jezikom, 3) Molbe, predlozi, interpelacije biti će pročitani najprije u jeziku u kojem su podnešeni, a u istom jeziku mora usliediti odgovor na iste, 4) Saborska izvješća imaju donášati molbe, predloze, interpelacije i odnos. ne odgovore kao što i govore u jeziku u kojem su uči. njeni. U ostalom imali bi zastupnici manjine u sjednici od 21. IX. 09 izvjaviti da manjina stoji na stanovištu podpune ravnopravnosti u svakom pogledu — koncesije u jezikovnom pitanju mogle bi se kompenzovati samo koncesijama u tom istom pitanju nipošto pak koncesijama na drugom poslu. Isto vriedi i za ostala spor na pitanja«.

Karakteristično je za ovaj prijedlog, koji je prihvaćen od strane kluba, da on govori samo o pitanju jezika i da ostala pitanja ostavlja po strani, da dakle ovom pitanju daje prednost pred svim ostalima. To su Talijani iskoristili i postavili stvar tako da se tu ne radi o nikakvom prvenstvenom pitanju, nego da se ono ima riješavati u sklopu ostalih pitanja. To stanovište zauzimaju i u svom pismu 21. IX. u kome se kaže:

»Riunitasi oggi a seduta in seguito alle trattative corse in seno alla Commissione al compromesso, la Maggioranza dietale, nel sincero intento di raggiungere quanto prima la pacificazione nazionale in Provincia, riconferma il suo deliberato che devono essere trattati complessivamente tutti gli oggetti che hanno atti-

nenza col compromesso nazionale; si dichiara quindi contraria alla proposta avanzata quale pregiudiziale dalla Minoranza, di definire separatamente e prima di tutto la questione linguistica che ne fa parte integrante. Capodistria, 21 settembre 1909. Bennati«.

U vezi s ovim pismom, Laginja je predložio da se Talijanima odgovori:

»da navodi sadržani u odgovoru ne odgovaraju istini, pošto manjina nije zahtijevala da se prije svega uredi definitivno jezikovno pitanje, nego je samo tražila da se prihvate njeke privremene ustanove glede porabe jezika u saboru prepuštajući uredjenje celog jezikovnog pitanja konačnom sporazumu«.

Dalje se u zapisniku kaže:

»U komisijama imadu članovi manjine predložiti prije svega odgodu razpravljanja, jer nije još definitivno odlučeno da li su stranke složne o zahtjevima manjine u pogledu porabe jezika u saboru. Ako ne bi većina pristala na odgodu imadu članovi pojedinih komisija onemogućiti rad u istim dušim raspravljanjima. Dr. Laginja predlaže, da se u saboru odmah nakon V. točke dnevnog reda započne s obstrukcijom«.

Redigirana je u tom smislu i izjava koja je predana predsjedniku talijanskog kluba, ali ona nije priložena zapisniku.

Spinčić je na istoj sjednici informirao klub, da mu je Bennati izvjavio da bi Talijani pristali na odgodu sabora dok se u kompromisnoj komisiji ne riješe sva sporna pitanja, a Bennati i Rizzi zajedno rekli su mu, da bi većina eventualno pristala na to, da manjina čita svoje podneske, prijedloge i interpelacije u svom jeziku, ali o protokoliranju istih na tom jeziku da »ne može biti govora.« S tim u vezi je zaključeno, da se ovaj prijedlog ne prihvati, nego da se izvjaviti da se je spremno pristati na odgodu sabora »te tako dalo vremena zemaljskom odboru da uz sudjelovanje kompromisne komisije postavi temelje narodnom sporazumu u pokrajini.«

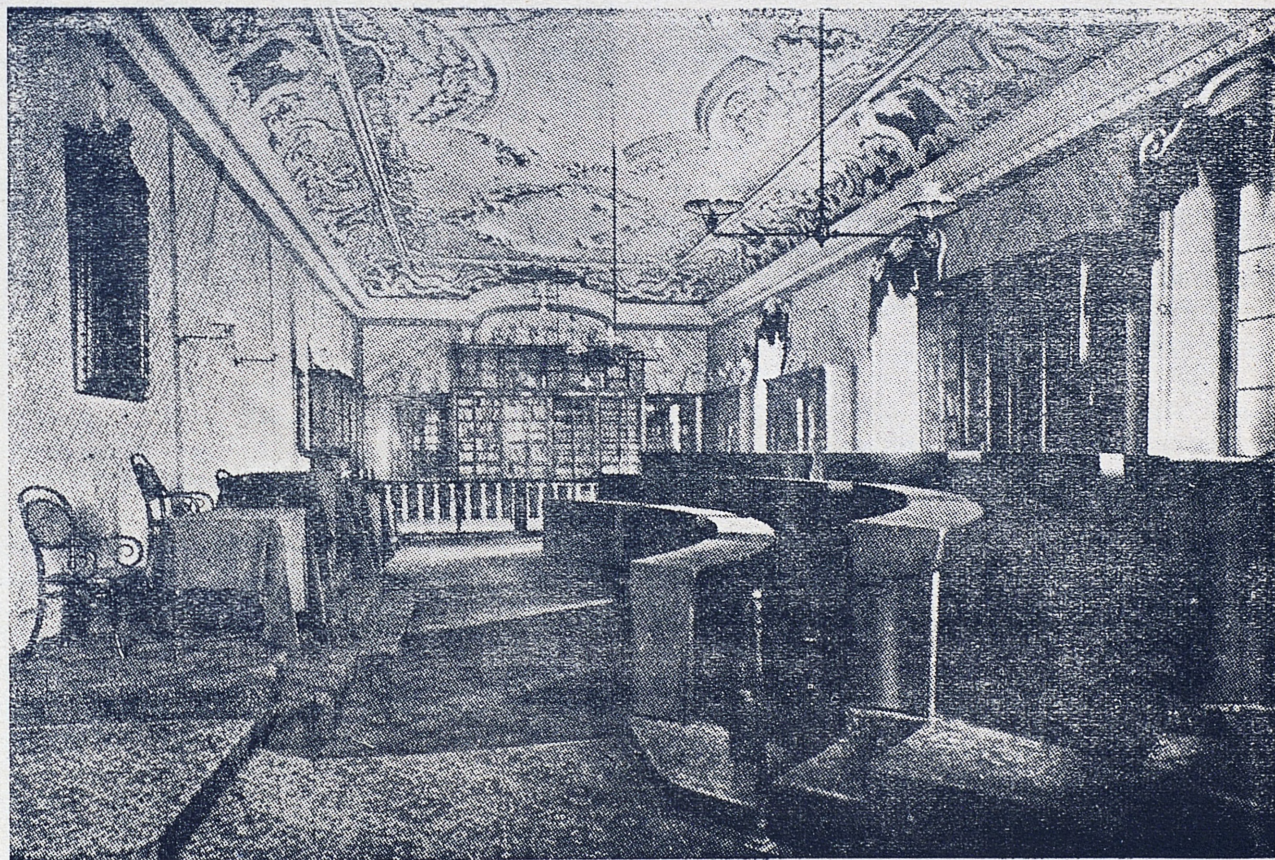
Slijedeća sjednica sazvana je isti dan u 11.30 zbog toga što je saborska sjednica odgodjena po zahtjevu obih stranaka. Umjesto nje sastala se kompromisna komisija, koja je raspravljala o svom planu rada. Znači dakle, da se je pristalo na odgodu sabora dok se ne riješe sporna pitanja. O rezultatima razgovora u komisiji Andričić je izvijestio klub, ali njegov izvještaj nije sadržan u zapisniku. Medjutim, iz onog što je na sjednici zaključeno vidi se da je u dužnost komisiji stavljeno da riješi sva aktuelna pitanja. Zaključeno je naime:

»1. članovi zemaljskog odbora sa strane manjine imadu pripraviti nacrt o zahtjevima manjine, 2. pojedini zastupnici koji su vještaci u pojedinim pitanjima imadu pripraviti materijal za kompromisnu komisiju, 3. svaki zastupnik imade sastaviti iskaz onih potreba svoza kotara koje bi se morale pretresati u kompromisnoj komisiji, te poslati te iskaze našim asesorima, 4. dok bude poslovala kompromisna komisija imade se sastati klub prema potrebi«.

Slijedeća sjednica kluba održana je tek 18. oktobra 1909, a kao uvod u tu sjednicu citiramo u cijelosti pismo dra Zuccona upućeno Vjekoslavu Spinčiću, u kome se daje pregled rada kompromisne komisije. Pismo glasi:

»Pula 14. X. 1909. Veleučeni! Kako Vam je poznato u subotu 9. t. m. imala je svoju prvu sjednicu u Poreču saborska komisija za kompromis. Komisija je uzela u pretres svoju zadaću i eventualni program rada te se je zaključilo da zemaljski odbor pripravi sav materijal i detaljne osnove, pa da će se onda komisija opet sastati. Ja sam zastupao mnijenje i predlagao da zemaljski odbor podnese detaljne osnove samo glede jezikovnog pitanja i glede proračuna — oboje žurno i oboje već načelno riješeno u zakonu, — dočim da bi se za sve ostale kompromisne stvari (diobe općina, reforma izbornih reda i kotara i t. d.) imalo imenovati po jednog referenta Hrvata i po jednog Talijana, koji bi kroz određeno doba imali podnesti detaljne osnove plenumu komisije. Meni se čini, da je sve skupa samo igra, preko okolišanja oko spornih i nespornih pitanja te se izbjegava zagristi u jabuku samu. Obzirom na to i na skori konac godine trebale bi da mi zastup-

nici hrvatskog i slovenskoga naroda uzmemo točno i sigurno stanovište prema cijeloj toj akciji, i ja držim, da bi se čim prije — svakako prije otvorenja parlamenta u Beču, kamo ćete ići trojica¹²⁾ — sastala klupska sjednica, na kojoj bi se raspravljalo i zaključilo vrhu slijedećih pitanja: 1) Ne izgleda li, da se Talijanima ne žuri s uredjenjem kompromisa, jerbo znadu, da kad im za obračune ne treba kvalificirana većina, mogu trošiti mirno dalje? 2) Imademo li mi siliti na uredjenje kompromisa, dok u Beču vlada nesklonost prema Slavenima? 3) U jestnom slučaju, hoćemo li zahtijevati da se svako pitanje za se pojedince riešava ili ćemo ostati na stanovištu iunctima, kako hoće Talijani? (4) Temeljna načela u pojedinim pitanjima, osobito jezikovnom, pro računskom, općinskom. Potreba pojedinih kotara). 5) U slučaju otezanja s talijanske strane, hoćemo li dati njeku vrst ultimatumu i konačno frustrirati izostankom zaključke zemaljskog odbora po § 42 zem. reda. Ako dodje do preloma ad 5) jesu li naše općine u stanju izdržati bez adicionala¹³⁾ preko 25%? Evo, to su po mojem sudu principiella pitanja, glede kojih moramo biti na čistu, da se naši članovi zem. odbora znadu ravnati i biti sigurni, da za sobom imaju klub. Jerbo inače, naši članovi odbora, koliko god radikalno

Sabornica istarskog sabora u Poreču

i opozicionalno nastupili, ipak su podržani odlukama većine, te se njihov rad ograničuje na mrvice, koje im Talijani dopuste. Ja sam se osvjedočio, da za nas stoje samo dvije eventualnosti: a) ili prosljediti nagadjanjem kao manjina prema većini; b) ili postaviti odmah zahtjev posvemašnje ravnopravnosti i usljed izjave Talijana, da neće na takvu pristati, prekinuti svako nagadjanje.

Karakterističan je u ovom pismu pasus u kome dr. Zuccon govori o tome da članovi kompromisne komisije moraju znati stav kluba i moraju znati da li imaju Klub za sobom, jer kolikogod »radikalno i opozicionalno nastupili ipak su podržani odlukama većine«. Iz ovog bi se pasusa dalo naslutiti da su u Klubu postojale dvije struje, »radikalnija i opozicionalnija« kojoj je izgleda pripadao i dr. Zuccon, i druga, naklonjena nagadjanjima, oportunistima i »mrvicama«. Da je u Klubu prevladavala ova druga, kompromisna grupa, vidi se i iz zaključka sjednice od 18. oktobra na kojoj je poslije izvještaja dra Zuccona zaključeno ovo:

»Hrvatsko—slovenski članovi zem. odbora imaju sa svoje strane siliti da se u zemaljskom odboru mogućim pospješanjem izvrše radnje potrebite za razpravljanje spornih pitanja u nagodbenoj komisiji. Da to tim laglje postignu imaju sa svoje strane podnositi u zemaljskom odboru predloge osnova o pojedinim spornim pitanjima nakon što budu ti predlozi i osnove pretresane i odobrene izmedju članova kompromisne komisije pripadajućih hrvatsko—slovenskoj stranci«.

Prosljedilo se dakle »nagadjanjem kao manjine prema većini« kako se izrazio Zuccon u svome pismu, a ne sa traženjem »posvemašnje ravnopravnosti«.

Slijedeći sastanak Kluba, posljednji u 1909. godini, održan je u Pazinu 12. decembra 1909. godine. Na njemu je član kompromisne komisije, dr. Šime Kurelić, izvijestio o rezultatu sjednice kompromisne komisije održane 7. XII. iste godine. Na toj su sjednici predstavnici »manjine« izjavili da

bi pristali »na punktacije¹⁴⁾ predložene od sabske većine u pogledu uredjenja jezikovnog pitanja, ako bi većina pristala da će se jezikovno pitanje urediti na temelju posvemašnje jednakopravnosti. Medjutim, Talijani su odbili ovaj prijedlog i ostali kod svog ranijeg stava, da se pitanje jezika ima riješavati zajednički sa svim ostalim spornim pitanjima. Zemaljski kapetan Rizzi, izvještava dalje Kurelić, predlagao je da se bez obzira na neriješeno pitanje jezika, još tokom ove godine održi jedna sabska sjednica, koja bi riješila pitanje povećanja nameta na pivo. A da se »ne dira u osjetljivost ni jedne ni druge strane« (t. j. da hrvatski zastupnici ne moraju govoriti talijanski odnosno da ne govore hrvatski), Rizzi je predložio da se ne diskutira, nego samo glasa.

U vezi s ovim, Klub je na prijedlog dra. Laginje donesao zaključak, koji je odmah sastavljen na talijanskom jeziku i glasi:

»Sopra analoga dcmanda fatta dall'illustr. signor Capitano prov. circa una breve sessione dietale da tenersi entro il corrente mese, il club della minoranza dietale, — conscio di rappresentare la maggioranza della popolazione istriana, dichiara impossibile anche una si breve sessione, amenochè già nella stessa non vengono messe in pratica le disposizioni formulate a voti unanimi dalla Giunta, sull'uso delle lingue del paese della Dieta prov. fatte note ai membri della Commissione al compromesso nella sua seduta tenuta li 7 dicembre corrente — fermo restando il compito della or detta Commissione di pertrattare e proporre alla dieta insieme alle altre, anche la definitiva regolazione dell'uso della lingua italiana e slava nella Dieta provinciale. Pisino li 12 dicembre 1909. Prof. V. Spinčić preside del club della minoranza«.

(Nastavit će se)

12) Misli na Spinčića, Laginju i Mandića koji su bili poslanici u carevinskom vijeću u Beču.

13) Radi se o općinskom prirezu.

14) O kakvim se punktacijama radi u zapisniku se ne govori.

DRAPAN

Riječka „Maketa“

Tamo na kraju »Adamićeva mola«, odmah pokraj malenih kamenih stepenica svezana je za veliki željezni prsten malena lađa, blatna, isušena — prava rasplav. Rebra su joj popucala, a na krmi smotan je star izjedeni ogrljak, koji sakriva ime potamnijelo, isprano morskom vodom, »Mima«. U lađici se uspravio visok, crnomanjast čovjek, postrizene brade, živih crnih očiju. Glavu pokrio suknenom kapom pod kojom je crno raskostriješena kosa. Na gornje je tijelo nategao mornarsku išaranu maju, a rukavi joj nategnuti tako, da se vide potamnjele rutave ruke. Na njemu još odredre hlače, masne i tuste od pakline i ulja, a odrpane cipele na nogama izjela mu morska voda. Čovjek stoji i drži u rukama dugu »lopradu« kojom miješa i pretražuje morsko dno kraj »mola«, a kad je osjetio da se vreća napunila, digne je oprezno, pa je položi na poce (pajole), te istrese ulovljeno ugljeglje u ispletenu koš. To mu je obično dnevni rad, na taj ga posao odagnala bijeda. Pozna ga svaki »mulac«, svaki ribar iz staroga grada. Mnogi mu ne zna ni imena, ni pridjevka, ali ga svak znade po nadimku »Drapan«. Drapan?! Odakle taj čudni nadimak crnomanjastom, jakom čovjeku...

Za njegovih mladih dana, kad je bilo više brodova, i kad se nije pazilo tako »na fino« kao dandanas — bacali bi mornari sa palube stare, nevaljale konope u more. Konop bi se napio vode, pa utonuo kraj broda na dno — suđeno mu sa-gnjiti u morskoj dubini! Nu pod večer zavezio bi oko brodova crnkast mladić i zakučastom spravom vadio konope iz mora, a kad bi ih dosta nakupio, sjeo bi u lađicu, te superkom iz konoplja češljao kučinu, koju bi kasnije, očešćenu i osušenu, prodavao kalafatima. Eto! zato, što su ga vidjeli gdje češće »drapa« konope — nadjeli mu ime »Drapan«. Tako ga zovu svi znanci, to mu je ime ostalo.

Drapanu se nije dalo živjeti lako samome, zapuštenome na svijetu, pa htio naći družicu: da s njome podijeli svoju bijedu i nevolju. I našao.

Bila je to duga koščata žena, obična lica. Drugovi mu se pomalo rugali i smijali da se ženi. On bi ih promjerio svoji mernim okom:

— Znete, ja Mimu imam rad i ona će biti moja. Nisam ja »šior« da je otjeram, ja sam od poštene matere sin.

Uzeli se, nastanili se u »Maršević«, u maloj, tamnoj sobici; što će im veliki »kvartir«? On je cijeli dan oko mora, a ona »dela servicije« po kućama. Ono malo palente sa »smokom« lako skuha Mima kod svoje susjede, pa mu je odnese o podne u lađicu. Svakako, trebalo je sad misliti za osobu više, pa više i raditi. Opazio Drapan kako pada u more više »karbuna«, kad ga krcaju u parobrode, pa pomislio: — Zašto bi to propalo u moru? — Napravio mreškastu vreću na dugom kolcu (»lopradu«), pa kad bi »vapor« otišao — ajde on miješati po dubini — da ulovi ugljen koji prodaje ponekom siromašnjem kovaču u starom gradu.

Kad čisti ugljen, tamo kraj »mola«, ne mari on za cijeli svijet, već radi revno i žurno; ne obazire se na gospodu, što odlaze u Opatiju. Podigne na mahove glavu, pa kad je zle volje promjeri ljude koji promatraju njegov rad i zamumlja:

— Ča gledate, orko tron, kako brižan čovek kruh zaslužuje? — I nastavi čišćenje.

Katkad skoči k njemu u lađicu mali odrpanac, da mu pomogne. Drapan zaškilji malo na njega, pa ga pusti da radi. Zna on da mališ ne čini to »za ljubav«, već »za interes«, pa ga, kad su gotovi, zapita:

— Mali, ćeš »tartufolić«?

— Da — odvрати sirotanče, pograbi školjku, otvori ju nožićem, i progutne ono crvenkasto meso kao slatkiš. Drapan ga gleda sućutno, pa šapće:

— Mizerija! Mizerija!

Ljeti uredi lađicu malo bolje, pokrije ju »tendom«, on sam obuče čistu »kamižolu« i natakne na glavu crvenu kapu, pa čeka spremnim veslima »furešte«, da ih proveze morem. Drapan sjedi pod »tendom«, misli na svoju ženu, dugu i suhu, na svoju Mimu. Sjeća se prvih dana, kad ju je

upoznao, pa mu je nekad žao što nije samac. Da nema Mime, mogao bi popiti po koju litricu više, a ovako, mora misliti i za nju, jer ga inače dođe tražiti, a on se boji njezinih koščatih ruku i njenog oštrog jezika.

Drapan misli, a sunce grije i pali, tako da mu se pomalo oči zatvaraju i on mašta, onako u polusnu, da je »šior« i bogati »principal«, jer ne vadi više »karbun« iz mora, ne vozi »furešte«, već je lijepo odjeven, pije i jede. Ali iz tih ga sanjarija prene po neki drug sa obale:

— Drapane, digo — gospoda će u barku.

I Drapan protare oči, zahvati vesla, pa se otisne žurno od obale i priča »gospodi« o svojim jadima i nevoljama. On ih uvjerava da je mnogo više sirotinje i mizerije na svijetu, nego imućnika i gospode, a svaku izreku završava sa jednom »si per dio«, pljune ljutito na stranu i priča dalje: »Ej vidite, i ja sam učinio dobro, pa opet nemam sreće. Znate, jednom, duše mi, pao s jarbola jednog broda usidrenog u luci mladić u more, tresnuo o bok broda, pa se ubio i utonuo. Ja znam dobro »podmeriti« (roniti) i rekoše mi: — Drapane spasi ga! ... I ja sam se bacio u more, zagrlio čvr-

sto onog hladnog, mrtvog čovjeka i izvukao ga napolje. A da nije bilo mene, nikad ne bi vidio posvećene zemlje! — bile bi ga ribe izjele, »si per dio!«

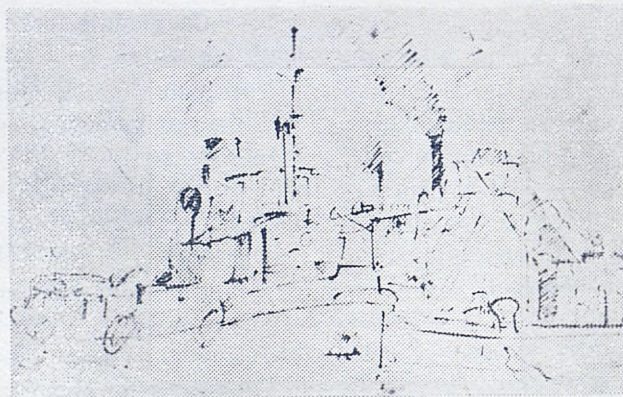
Kad je tako zasnjeđo svoje junaštvo, zavozila jače i silnije, tako da ga je znoj oblio, a sve to zato da »fureštima« pokaže i svoju veliku »forcu«.

I eto, bijedni se Drapan muči i kini cijeli dan da prehrani sebe i svoju ženu. Dobričina je on i nije opak, ima u njega srca pod »kamižolom«. Najveća mu je mana ta, da se više puta ponapije i spava u lađi kao zaklan, dok ne dođe Mima da ga »šlepom« (čuškom) ne raztriježni; inače nastoji da zasluži svoj kruh »onestamente«.

Cijeli je bogoviti dan kod mora bez koga ne bi mogao živjeti, a na večer, kad sunce zapane za Učku, prije nego će kući, »kapne« — kako bi on rekao — u neku vinaru da tamo istrusi čašicu »domaćega«. Da zaboravi »mizeriju« koja ga tišti i svoju dugu i suhu ženu Mimu.

Rijeka, 1890.—Split 1952.

R'kard Katalinić-Jeretov

Zdenko Venturini

Crtež

ZAPIS O GRANČICI

Bila je to nova gradska ulica, neizgrađena do kraja, istom u nastajanju. Kuće se dosta gusto nanižale tek s jedne strane krivudave ceste, one na drugoj strani stoje još razdaleko, prazan prostor između njih zagrađen je visokim plotovima. Prije dvadesetak godina prostirala se tu široka zadračena ledina, stovarište smeća, građevnih otpadaka i kojekakve truleži. Sredinom ledine vodio je izrovani kolnik od grada prema drvenom mostu na rijeci. Sam grad leži podalje od rijeke, na podnožju gorske padine, a taj ga je kolnik spajao s nekoliko zabačenih sela.

Prve kuće današnje ulice podigli su doseljenici-Primorci, koje je nužda protjerala iz kamenog Bribira u Slavoniju. Grad im dao u bescejnje komad ledine i još istoga ljeta razraslo se kukuruzište pored guštare od bunike i čičkovine. Prvi doseljenici nisu dugo ostali sami; idućih godina počela se preseljavati iz Bribira njihova rodbina i znanci — sve gola sirotinja s mnoštvom djece. Čitav svoj imetak donijeli su na leđima. Nekako u isto vrijeme proradila s one strane rijeke prva ciglana, na mnogim mjestima šumovite okolice nastala sječa — i uskoro se među Primorcima udomiše i naseljenici iz raznih drugih krajeva: Ličani — drvosječe, Mrkopaljci — tesari, te poneki Mađžar i Talijan, radnici na ciglani.

Istom u doba moga prvog djetinjstva počela je ulica dobivati svoje konačno obličje: izrovani kolnik pregrađen je u tvrdu cestu, odijeljenu kamenim jarkom sa svake strane; nestali su i zadnji tragovi ledine, sva je površina razmeđena i pretvorena u vrtove. Napokon grad uveo i uličnu rasvjetu: na svakih stotinjak metara po jednu svjetiljku-petrolejku, smještenu na visoku drvenu stupu.

Na onoj drugoj, neizgrađenoj strani iznikne sada skoro svake godine po jedna nova zidanica. Vratio se iz Amerike kakav Primorac, koji je tamo na radu već nekoliko godina, izgradio na brzinu novu kuću od pečene cigle, a svoju staru potleušicu prodao — i hajde opet natrag u Ameriku, jer kod kuće nema dovoljno zarade i kruha

za brojnu familiju. Ni Slavonija nije bogata za one, kojima su dvije gole ruke najveće imanje...

*

Moj novi školski drug Staniša doselio se u ulicu prošloga mjeseca.

Ove nedjelje, odmah poslije ručka naišla preko mosta kratka, mučaljiva povorka: naprijed visok, mršav čovjek ispijena lica, ovješanih brkova, s vrećom na leđima prekrojenom u naprtnjaču; korača sporo, oborene glave, ne obazirući se na svoju družinu. Za njim vuče noge sitna starica, pogrbljena od godina, poštapajući se o kvrgavu batinu. Ona počese zastane promatrajući ispitljivo dugi niz kuća u ulici, a zatim se obraća zaplakanoj šestgodišnjoj djevojčici, koja se jednom rukom čvrsto drži njezine odjeće. Na staričin šapat djevojčica se još jače napne od prigušena plača i pokriva dlanom oči... Povorku završava košeat, snažan dječak — desetgodišnjak, presa-vijen pod teretom zavežljaja na leđima. Njegova odjeća kao da je skinuta s vinogradskog strašila, onih desetak zakrpa na njoj napola se otparalo i kroz rupe izviruje gola smeđa koža. O boku viri mu ispod kaputa grbava oštrica kosira, zataknutog za pojas. Dječak nije zaplašen ni pokunjen, nego zvjera oko sebe divljim zelenim očima; preplanuli obrazi puni su mu kvrga i brazda, zubi iskešeni —sličan je zvjerci, koja se našla u neprijateljskoj okolini i sva je napeta, spremna da dočeka napadaj.

Starica i djevojčica obuvene su u krpene papuče-natikače, čovjek hoda u opancima, kakve ne nose ljudi iz našeg kraja, samo je dječak bos. I roge su mu kvrgave, išarane ožiljcima od starih i novih zaraslica... Sigurno su to novi doseljenici iz Primorja, jer je dječakov zavežljaj pripet o ramena »uprtom«, kakvu ima u ulici svaka primorska kuća.

Stara Tonka, koja je izišla iz svoga dvorišta s kanticom za mlijeko, ostade u prvi čas skamenjena, a onda im potrči ususret:

— Za pet ran' božjih, Poldo!

Sad tek digne čovjek glavu; djeca i starica zaokupiše Tonku progovorivši svi u jedan mah; iz vike i žamora kreštavih glasova moglo se razabrati nekoliko riječi, što ih je izrekao Poldo:

»Ča san znal delat, pokle in je mati umrla... Nima ča jist va ten prokleton Bribiru. Ču smistit dicu pa gren valje va Meriku... Pašaport mi je tu, va žepe...«

Tonka zaridala, izgrlila djecu i vodi došljake u dvorište. Ulicom se odmah pronio glas, da je iz Bribira doputovao Poldo Stanišić s familijom. Čim useli mater i djecu nekamo pod krov, otputovat će na rad u Ameriku, a oni neka prežive samo o sebi, dok on što god ne zaradi. Među svojima su, ne će propasti...

Polu sata nakon njihova dolaska već su Primorci počeli hodočastiti k Tonkinoj kući; svak nosi nešto živeža, da pomogne siromašnoj svojti; netko kukuruznog brašna, drugi kanticu mlijeka ili zdjelu krumpira. Predvečer se skupilo desetak starijih Primoraca i održalo s Poldom dogovor, a tri dana kasnije već se čitava družina preselila u svoj stan na gornjem kraju ulice. Našla se u jednoj kući oveća prostorija — ropotarnica; nju su zidari iskrpali, okrečili, ugradili u nju pećicu i proširili onaj jedini dvorišni prozor. Iduće sedmice već je Poldo otputovao za Ameriku s onom istom vrećom-naprtnjačom na leđima, prepustivši djecu i mater brizi ulice — — —

Jednoga jutra osvanuo Staniša — tako smo od dječakova prezimena napravili ime — u školi, u mom razredu. Kad je stupio u školsku sobu onako izderan, zarašten neočešljanom grivom, i izustio prve riječi na svome primorskom narječju, oni iz prvih klupa odmah ga zaokupiše; digla se graja, nastade smijeh, zadirkivanje... Netko mu turio svih pet prsta u rupu na kaputu, netko ga gurnuo ostrag u rebra, izvikujući: »A ča, ča, ča... čakanek!« Staniša ostao u prvi mah zabezeknut, zazvjerio oko sebe kao da ne shvaća — i odjedared lom: nekoliko napasnika složi se na pod poput odbačenih vreća, drugi se svalili na klupu, obeznani od strašnih udaraca. Stanišine šake radile su munjevitom brzinom... Kad je učitelj došao u razred, zateče ga pred praznim prvim klupama; stajao je pogrbljen, nakostrušen, na unakaženom licu zelene oči podivljale grabilice. Napadači se povukli kud koji: jedni za ploču, drugi u zadnje klupe.

— Što se tu događa? — izusti zaprepašteni učitelj. — Tko je taj dječak?

Tišina; nitko se ne javlja. Staniša još uvijek kao da je nepriseban, pa i ne zna, gdje se nalazi i što je s njim... Sad se ja dignem:

— Molim gospodine... on se nedavno doselio iz Bribira u našu ulicu. Otac mu je otputovao u Ameriku... Danas je prvi put u školi, a ovi iz prednjih klupa napali su ga...

Dalje nisam dospio. Staniša iskoči pred učitelja i kreštavim glasom stade sipati brze, nerazumljive izreke. Osupnuti učitelj ostade nijem, zaprepastila ga divljina u dječakovu glasu i obličju... Onda brzo zavede red; napadače strogo ukorio, a Stanišu smjesti u klupu pored mene...

*

Kao i svake nedjelje na cesti su već ranom zorom zagrajala djeca, a i ostali stanovnici pomalo naviru iz kuća. Stare žene u tamnom, olinjalom svetačkom ruhu dočekuju se, zbijaju u hrpe i sporim korakom odmiču prema gradu; svima je u ruci molitvenik, a poneka već izvukla »patrice« i kao od duga vremena prebire zrnca. Muškarci postoje časak pred kućnim vratima obazirući se neodlučno, kao da se ne mogu nakaziti, na koju bi stranu. Napokon se razilaze bezbrižnim hodom nedjeljnih šetača: jedni k mostu, koji je već zakrčen ljudima, drugi prema gornjem kraju ulice... Poneki od njih odjeven je »amerikanski«: na glavi šešir svijetle boje s velikim obodom, kroj kaputa daje ramenima neobičnu širinu, a iznad američanskih cipela narozale se poput harmonike odveć duge, preuske nogavice hlača.

Na gornjem kraju odjednom postalo živo, bučno: netko donio »boće« i pet-šest Primoraca postavlja se za igru. Oko njih se načičkali promatrači, djeca povrvjela kao mravi... Uz viku, raspru- vatreno pravdanje i nadmudrivanje proći će igrači ulicom do mosta, zatim prenijeti boće na drugu stranu i nastaviti s igrom još vatrenije duž plandišta, gdje imaju više mjesta za slobodan razmah. Žene, koje su iznijele klupice ili posjedale u jarak pred kućama, često se moraju naglo razbježati. Padaju psovke i pogrde... Poneka boća, izbačena u zaletu, promašila je cilj, treska svom silom o zid ili kućna vrata, odbija se i ravno njima među noge. Čas kasnije planula među igračima prepirka.

Čoro čoravi, nisi jutros opral oči, pa ne vidiš dobro... Moja je bliže bulinu za dobar col!»

»Ako san ja čorav, onda si ti slip... Vidin i sam, da je bliže za dobar col, ma ne tvoja, nego moja!«...

Drugi igrači podijelili se na dvije stranke i miješaju se u raspru; svaki pojedinac odmjeri iskusnim okom razmak jedne i druge boće od bulina i daje stručnu, odlučnu izjavu, koju protivna stranka dočekuje s podsmijehom i grdnjama. Promatrači svojim podbacivanjem izazivaju još veću smutnju... Vika se naglo prekida: moj parovnjak Božo, strasni ljubitelj boćanja, koji ne propušta nijednu igru, čučnuo je uz boće s komadom uzice i mjeri razmake. Svi se nagnuli, isturili glave i brižno motre njegovu rabotu.

»Mali, ako mi prston makneš boću, dobit ćeš po glavi...«

»E, e, ne ćemo tako!« uzrujava se protivnik. »Tribalo je i kod njega napeti špag, kako i kod mene...«

No Božo se ne da smesti; pobjednički diže ruke s napetom uzicom i veli: »Kume Grga, ćemo pošteno, a? Naša je za pola coli dalje... Evo vidite!« I prinosi napetu uzicu k boćama, spretno odmjeruje razmake, a svi ostali priznaju njegovu mjeru:

»Istina, pol cola...«

Uzbudljivi su trenuci prošli; samo je kum Grga još koji čas zlovoljan, otpljučkuje i mjeri Božu ispod oka: »Hodi, mali, s vragom mrkače lovit...« No malo kasnije već je i on zaboravio svoj poraz i predaje se igri, koja se nastavlja još većom žestinom...

*

Rano ljetno jutro — debela prašina pokriva ne samo cestu, nego i lišće u krošnjama, što iz ponekog dvorišta svojim ograncima natkriljuju stazu. Odnekud već dopiru kreštavi, jarosni ženski glasovi, nadvikuju se do promuklosti, sipajući kletve i pogrde: svađa, običajna jutarnja dogovština... Jedan za drugim otvaraju se kućni prozori, iz soba nadire težak, pakvaren uzduh... Kuće su većinom neožbukane, prijesnu ciglu njihovih zidova već je dobrano nagrizla vlaga; nekoje su tako niske, da odrasliji dječak poskočivši može rukom dotaći strehu. Na sve strane žamor i topot nogu: ljudi se razilaze na rad. Zidari u grupama žurno odmiču prema gradu, noseći u ruci ili u džepu svoj alat: zidarsku kašiku i čekić. Bosonogi, polugoli ciglari skupljaju se na mostu. Iz jednog dvorišta ispalo dvadesetak Ličana u crvenim kopicama i naopako odjevenim kožusima; prte sjekire, šumske pile, lance, ćuskije i poveći kazan. Oni krče brežuljak Vrtaču, iskapaju panjeve, što su zaostali od negdašnje hrastove šume. Odmah za njima pristalo i nekoliko starih žena Primorkinja s »uprtama«, da na krčevini poberu suvarke i iverje od panjeva. Vratit će se istom kasno popodne, natovarene, presavijene, gegajući se pod golemim bremenom.

Ulica se ispraznila, nailazi još poneki tesar s bradvom ispod mišice i po koja žena s posudama za mlijeko. Ja sjedim u jarku iščekujući mater, koja će s koritom rublja na rijeku.

Iznenada odozdo vika: Božo trči od mosta kao vihor derući se iza glasa:

— Ide kuma Tonka! Ide kuma Tonka!

Na Božin poklič načičkaju se prozori neočešljanim glavama... Već vidim i staru Tonku: prešla je most i gega se sredinom ceste; na leđima joj puna, teška vreća, u naručju snop nekakva granja. Vratila se jutarnjim vlakom iz Bribira, gdje je provela desetak dana kod svojte. Kad je došla pred svoju kuću, oko nje se već skupila hrpa, sletjelo se sve staro i mlado, što je rodnom iz Primorja. Riješili je tereta, užareno zaokupili — svak bi htio znati, kako je u staroj domaji: kako ljudi tavore, tko je živ, a tko mrtav, tko je otišao »va Meriku« i tko se vratio odanle. Pitanjima nema kraja, a Tonka priča, glas joj se lomi, u očima krupne suze; drhtavom rukom dijeli svakome po jednu zelenu grančicu iz onoga snopa u naručju... I sve druge oči su vlažne, svak prima svoju grančicu pobožno, kao najveće blago.

Moja mati, koja se pomiješala u hrpu s koritom na glavi, dobila je također jednu grančicu, makar da nije rodnom iz Primorja. Onda je pruži meni:

— Onesi je kući i stavi u čašu s vodom... To je maslina!

Ogledam grančicu: sasvim kao vrbova, samo joj lišće nije tako mekano, nego kožnato. Ne mogu se načuditi, zašto ovo malo zelenila toliko uzbuđuje susjede.

— Ništa ti još ne razumiješ — prekorno će mati. — Maslina je drvo njihova rodna kraja, koji su morali napustiti zbog kore hljeba za sebe i svoju djecu. Ona je njima sveta, više nego nama žitno klasje. Ah, ti Primorci... Da je Tonka mjesto maslinovih grančica donijela vreću primorskog kamenja, i njega bi razgrabili... Ne znaš ti još, kako su oni prirasli uz svoj rodni kraj — —

(Izvadak iz kronike).

Josip Pavičić

Razgovor sa zvijezdom

Suton je pomilovao krovove
i tople zelene krošnje.
Opojom mirišu ruže,
umorno prignuvši
crvene cvjetove svoje,
željne,
da svježinom poljube noć,
s radošću čekanu.

A nad planinom,
visoko na zapadu,
jedna zvijezda trepereći sja
u raskošju svemira
i blista čežnjama
kao dragulj.
Lahor je laki zašustio lišćem,
a zvijezda,
što čarobno u daljini
svjetlošću igra,
priča mi o lutanjima
kroz beskraje plave.

Dugo razgovaram sa zvijezdom,
smiren i sretan,
u tišini sutona,
a ona, puna snova i tajne,
postaje sjajnija na čarobnom plaštu,
što se raširio visoko,
iznad granja.

Polako, sjetno,
i tihano
ko po paukovoj niti
klizi zvijezda prema zapadu,
da zagasne
iza daleke gore,
što obrisima nebom para.
Ja gledam za zvijezdom
i osjećam da sa mnom razgovara,
dok noć, šutljiva i crna,
tišinom dolazi,
stazama moga vrta.

A naskoro su zvijezde
rasplele kose
i biserje svoje
prosule na more.

Milivoj Bakarčić

Bio si mi . . .

Bio si mi . . .
Ne nisi, jer tek mišljah samo
da si mi drug!

Jedan trzaj duše
i sruši se sve!
Za izgubljen osjećaj taj
dužnik si moj!

Al' nikada više
nećeš mi moći
vratiti dug,
jer sad više —
nisi mi drug . . .

Tebi

*Kako si umna i kako si divna
i kako tim tvojim nemirnim okom
kroz duše moje tisuć labirinta,
prodireš snažno i kako duboko!*

*S kol'ko brige tvoje dobro srce
prati svaku izrečenu misao
k'o neko novo, tek rođeno sunce
sjaš mi životu, daješ mu smisao.*

Staroj uri

*Već trideset ljeta kazaljke ti šeću
i budiš kad jutrom sunca sinu zraci,
pa sad što si stala — ja te bacit neću,
kako bi mog'o — ta jesmo li znanci?!*

*Još dok bijah dijete rado sam te dir'o,
zaviriv'o u te, gledao kotače,
dokle jednom nisam tačno konstatir'o,
da najmanji od svih — baš najviše skače!*

*I svaki po redu, prema veličini,
k'o da ima mjeru kol'ko da se trudi,
i možda zbog toga — tako mi se čini —
jedan drugog gone, baš kao i ljudi . . .*

*Godine su prošle, davno je to bilo,
kad je majka moja donijela te kući
i na kraju ono — tika — taka — milo,
k'o i srce ljudsko prestade ti tući!*

*Al' baš kad si uv'jek, dobra biti znala,
kazivajuć vrijeme preko četvrt v'jeka,
mogla si mi, mislim, prije neg' si stala,
reći časak zadnji — koji mene čeka . . .*

Alojz Markota

Pred Gortanovim spomenikom

*Mušketali su te prvog, jer si volel
komad svoga grunta i dedovog groba.
Zato, jer te j' očaj tvoga brata bolel
i — jer nisi mogal živit žićem roba.*

*Mušketali, tako, pravde bez milosti,
ne, va vedro čelo — kukavci — va pleća ...
vezana ko sužnja, polomljenih kosti,
da sramota bude jadrnija i veća.*

*Mušketali, tako, mlada, mušketali,
ali nikad nisu silnici doznali,
da j' i tebe majka, jedna dobra žena
zibala va kolki od snežničkog drena ...*

*Smiril si se velik va malome grobu
sa preteškim križem za nejaka pleća
i nisi zamiril jadnom našem dobu
onu sramnu pljusku na čelu stoljeća.*

*Va času končanja, va zadnjemu hripu,
staklom mrtva oka i mirom heroja
ponesal si sobun viru našu lipu
o slobodi zlatnoj, posle strašnog boja ...*

*Tako je i bilo — nisi ostal samac ...
A da ropstvu na vrat legne kamik stanac,
legije su pale boreć se — mučeći,
da slobodne meje štuju te — slaveći.*

Jure z Raštela

SVJEDOČANSTVA PROŠLOSTI

NEOBJAVLJENO PISMO BISKUPA DOBRILE D^{RU} BALDU BOGIŠIĆU

U Bogišićevoj knjižnici u Cavtatu pored bogate zbirke starih bakroreza i drvoreza, mnogih vrijednih knjiga starijih izdanja i sedamdesetak inkunabula (1), čuva se i zanimljivo dopisivanje ovog našeg priznatog učenjaka. Tu je oko desetak tisuća pisama upućenih Bogišiću od stranih i domaćih naučnih i javnih radnika. Između pisama koja su do sada sredjena ističu se ona njegovog najboljeg prijatelja Nika Velikog Pucića, dubrovačkog vlastelina i pobornika sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, od kojih je osobito zanimljivo onih devetnaest, koja sadrže podatke o dubrovačkim knjižnicama i o »fratru gluhom«⁽²⁾, pisana hrvatski i talijanski. Tu su pisma pjesnika Meda Pucića, Nikovog brata, Strossmayera, Gjura Daničića, Tade Smičiklase, biskupa Dobrile, Ivana Kukuljevića, Franje Račkoga, Vatroslava Jagića, a od stranih: Karla Dickel-a iz Berlina, Emila Picot iz Pariza, Karela Kadleca iz Praga, Teodora i Vere Demelić i Krauss-a iz Beča, V. Selivanova iz Odese i drugih. Pisma su pisana na hrvatskom, ruskom, talijanskom, francuskom i njemačkom jeziku.

Ovdje objavljujem dosad nepoznato pismo biskupa Dobrile upućena Bogišiću. Ovo pismo predstavlja, bez sumnje dragocjeni dokument za kulturnu i političku povijest Istre. »Seljački biskup«, kako su Dobrilu podruglivo nazivali Talijani zbog njegovog književnog, dobrotvornog i političkog rada, udario je čvrste temelje narodnom preporodu istarskih Hrvata. Ilirski preporod odjeknuo je i u Istri, a jedan od njegovih glavnih pobornika bio je upravo biskup Dobrila. Teško ga se doimalo što su dvije trećine ukupnog stanovništva Istre, Hrvati, zapostavljeni u svakom pogledu. Zato se između ostalog i tuži Bogišiću: »Ko nas nije mogao na svoju pretvoriti, taj nas je sad bacio u ždrijele svojega i našega dušmanina«, misleći očito na austrijsku vlast, koja je hrvatsku Istru, kad je već nije uspjela germanizirati, predala šaćici istarskih Talijana. Zato se Dobrila i tuži Bogišiću, kako naš narod tu pogiba. Službeni jezik je talijanski u uredima i po školama, iako ga narod ne razumije. Zato ojadjen u pismu kaže: »Tako biva u nas, da je već dotužilo živjeti čovjeku, kojemu je još koliko stalo do poštenja, pravde i ljubavi k narodu, a i do obstanja države«.

Jedini spas za narod u Istri Dobrila vidi u kulturnom uzdizanju toga naroda. Prvenstveno treba dati narodu »pučku knjigu«, a da se to uspije potrebna je narodna inteligencija. Zato u školama kao nastavni jezik treba uvesti hrvatski. Ali ne samo u škole, već i u sve urede i uopće u javni život. Zato i traži u istarskom saboru da se hrvatski uvede kao službeni jezik

u Istri. Pobornik je također slavenskog bogoslužja i oduševljen je pristalica »šćaveta«, slavenskoga jezika u crkvi. On i politički djeluje, u narodu i da bi osigurao pobjedu narodnog preporoda u Istri osniva 1870. god. list »Našu slogu«, kojoj prvi broj izlazi 1. VI. te godine u Trstu. Propovjednik je bratstva južnoslavenskih naroda i tijesno suraduje sa biskupom Strossmayerom, još iz bečkog Augustineum-a.

Bogišić i Dobrila imaju zajedničke poglede, a donekle im je slično i djelovanje. Išli su istom cilju, iako dođu svaki svojim putem. »Seljački biskup« i narodni preporoditelj s vrha Jadrana, a na njegovom drugom kraju »narodni pravnik«. Glavni predmet Bogišićeva izučavanja bilo je narodno običajno pravo, tj. pravo koje živi u narodu. Najvrijednije mu je djelo »Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru«, objavljen na Cetinju 1888. god., koji je pobudio veliku pažnju u ono vrijeme zbog svoje izvornosti. To je u stvari zbornik narodnog običajnog prava, kojemu je on dao veoma uspješno zakonski oblik. Da bi se što bolje upoznao sa životom naroda i njegovim običajima, posebno pravnim, mnogo putuje. Dok je bio sveučilišni profesor pravne povijesti slavenskih naroda u Odesi, proputovao je čak i Kavkaz. Uvidjajući, da ne može sve proputovati, sastavlja svoj »Naputak za skupljanje gradje narodnog običajnog prava« i šalje ga na sve strane mnogobrojnim prijateljima. Sasvim je razumljivo što ga je dobio i Dobrila, koji ga je onda, kako mu javlja u ovom prvom pismu, poslao »svim svećenikom našega jezika, a vrh toga naručih im što vruće, da se postaraju skupiti Vam žudjenoga gradiva . . .« Na temelju ovako sakupljenih podataka Jugoslavenska akademija mu je 1884. god. izdala njegov »Zbornik sadašnjih pravnih običaja Južnih Slavena«.

Iz ovog pisma također doznajemo, da je Bogišić zamolio Dobrilu neka bi mu nabavio statute istarskih gradova: Pule, Pirana, Kopra i Cresa. Biskup mu pri kraju pisma javlja, da će zamoliti područne župnike, a o rezultatu će ga obavijestiti njegov tajnik Ivan Cleva⁽³⁾, za koga dodaje da je »italijanac, ali zna i hrvatski dobrahno«. I zbilja u drugom pismu Ivan Cleva na talijanskom jeziku mu javlja da statute Pule, Pirana i Kopra nisu još tiskani; postoje samo rukopisi, ali nisu za prodaju. Moglo bi ih se, kaže, prepisati, ali su preopsežni, svaki do tristotine strana. Iz Cresa još nije dobio odgovora, a čim dobije javiti će mu.

Pismo donosimo u cijelosti:

»Prepoštovani Gospodine!

Cijenjeni Vaš list me je ujedno i obveselio i rastužio, jedno što me se još spominjete, a drugo, da Vam nemoguć s najboljom željom poslužiti. Vaš naputak, priposlani mi po Akademiji, biah razposlao svim svećenikom našega jezika, a vrh toga naručih im što vruće, da se postaraju skupiti Vam žudjenoga gradiva; malo sam imao nade, al me i ta malašna sasvim izdade. Ah, moj dragi Gospodine! mi ovdje pogibamo. Ko nas nije mogao na svoju pretvoriti, taj nas je sad bacio u ždrjelo svojega i našega dušmanina. Nas ima dvije tretine i veće; osnovali su u Rovinju (izjedeno!) sasvim italijanski; školski savjetnici su malo ne svi Italijani, koji niti naš jezik znadu niti zanj mare, pače oni nanj mrze. Školskoga nadzornika nemamo još; ovdje govore, da ga ni netreba, jer se straše da ko ne dodje, viešt i našem jeziku. Kod okružnoga suda (i kriminalnoga) u Rovinju još je tumač neki bačvar. Po veći mjestih sudeć kroje pravdu i pravicu pomoću službenika (Amst-dinera), koji prevadja na italijansko, što naši ljudi hrvatski govore. Da Vam kažem još ovu: Dva poljodielca dodjoše pred sudca; jedan mu se potuži italijanski, razložio svoju, a drugi se branjaše hrvatski; kad ovaj dokonča svoj govor, obrati se sudac k prvom, upitav ga: Što to govori tvoj suparnik. Tako Vam biva u nas! Dodijalo mi je već biti svjedokom takim nečuvanim krivinam. Sad nagovaraju prosti i bezazleni narod evo ovako: Šta ćete vi sa svojim hrvatskim jezikom? Ta vi nemožete ni sa svojim sudci i poglavari (činovnici); tražite dakle svi jednoglasno, da vam djeca po selih uče samo italijanski; nenaučite li italijanski jezik, to će doć rus, pa će nam pogaziti i jezik i vjeru. Sve to su meni povjerali muži poštene, i koji neznadu za laž. Veći dio poznatih »nessuno« su to u pojedinih mjestnih, to u distriktualnih školskih odborih i u pokrajinskom vjeću. Tako biva u nas, da je već dotužilo živjeti čovjeku, kojemu je još koliko stalo do poštenja, pravde i ljubavi k narodu, a i do obstanja države. I to baš je glavni uzrok, s kojega sam se odrekao svakoga sudjelovanja u narodnih i osnovnih škola, da nečastvujem (!) u tolikoj krivini, što nam se sad nanosi tužnomu nam narodu. Nebi li Vi mogli kod prijateljih izposlovati, da imenuje ministarstvo za istarskoga pokrajinskoga nadzornika (inspektora) muža dobro viešta našem jeziku, i budi koliko rodoljubna, da nam još što uzdrži i obrani, a to i državi na korist.

Koncem ovoga mjeseca poč mi je u Rim; s toga Vam nemogu sam poslužiti gledajući naručenih mi statuta, osim što ću zamoliti dotične župnike, da se što već za nje postaraju; a moj tajnik će Vas obavijestiti o uspiehu.

Kad Vam bude prigode, pročitajte ovaj list gospodu Jircčku, prijatelju našega naroda, kojega svesrdačno pozdravljam, a iza toga uništite ga (list), da po čem ne prispje, koji bi se mogao njim na zlo služiti.

Sad Vas pak preuljudno pozdravljam, te ostajem s iskrenim poštovanjem.

U Poreču na 22 studenoga 1869. Vaš
(druga ruka): pokorni sluga J. Dobrila(!)

Mojemu tajniku il kanceljeru je ime: Ivan Cleva; on je italijanac, ali zna i hrvatski do-
brahno.

Ako Vam se uzvidi, da nebi ništa koristilo govoriti o naših rana, tad ostavite to, da nikomu uzalud uših nenabijamo.

Kod ovdješnjega pokrajinskoga odbora (Giunta provinciale) je knjiga tiskana sa sljedećim naslovom:

»Naredjenje preuzvišenoga kolegija vrh dubrava dneva 16 prosinca 1777 za stranu nauku i težanja dubrava države od Istrije, potvrđjena uredbami priuzvišenoga Senata 22 studenoga 1778.

1778

po sinovim (pokojnoga Ivana Antuna Pinelli, utištenikom Duždovim« — Tekst je na lijevo italijanski ana desno je prevod hrvatski; čitao sam taj statut, ali nenadjoh ništa zname-nite vrijednosti. Ako želite, će Vam se ipak prepisati«.

ANTE MARINOVIC

1) Incunabula, orum, n. = pelene, kolijevka, začetak — naziv za knjige tiskane u XV. st. (do 1500. god. zaključno), tj. u stoljeću otkrića tiska.

2) Fra Inocencije Čulić, dubrovački franjevac, rođen u Splitu vjerojatno 1782. god., umro u Dubrovniku 1852. god. Poznati sakupljač naših starih književnih djela. Sabrao veliki broj starih rukopisa, koji danas sačinjavaju najdragocjeniji dio franjevačke knjižnice u Dubrovniku, za koju je skupa sa franjevcem I. Kaznačićem napravio i prvi katalog, tiskan u Zadru 1860. god. (»Hrvatska enciklopedija«).

3) Dobrila se spremao, kako u pismu ističe, krajem mjeseca studenoga 1869. god. poći u Rim, gdje se te i slijedeće 1870. god. održavao Vatikanski koncil. Poznato je, da je i Dobrila skupa sa Strossmayerom ustao na koncilu protiv proglašenja dogme o nepogrešivosti papinog.

4) Mjesto gdje je stajao potpis Dobrile izrezano i odvojeno od pisma, a drugom rukom naknadno dodano: »pokorni sluga J. Dobrila«. Nije ovo nažalost usamljen slučaj. Gotovo sa svih pisama u Bogišićevoj knjižnici, koje sam ja uspio prelistati, izrezani su originalni potpisi autora i nalijepljeni na karton, te uokvireni. Po nečijoj čudnoj zamisli (ne mislim ovdje na sadašnjeg vrijednog upravitelja knjižnice Dr. Vlaha Novakovića, jer se ovo dogodilo mnogo ranije nego što je on preuzeo upravu nad knjižnicom) htjelo se sve vlastoručne potpise istaknutih ljudi, koji su dopisivali s Bogišićem, sabrati u jedno i izložiti. Žrtva te čudovišne ideje postala su ova pisma, koja su na taj način barbarski osakaćena. Po mom mišljenju to bi se ipak bez veće muke dalo popraviti.

MLETAČKI GEOGRAFSKI ATLAS IZ 1667 O SLAVENSTVU ISTRE

U početku XII vijeka, anonimus, kasnije nazvani »Gallus«, u kronici pisanoj oko 1116. godine u Ugarskoj, (izdanje faksimil Juliusa Krzyżanovskoga, od Naučnog društva u Varšavi, 1948.), opisuje zanosno »zemlju Sclavoniju« — »uz Sredozemno more, počevši od Epira, preko Dalmacije, Hrvatske i Istre, a završavajući granicama Jadranskoga mora i ondje gdje je Venecija i Akvileja odvajaju od Italije« (»Terra Sclavoniae . . . ad austrum vero iuxta mare mediterraneum, ab Eppyro derivando, per Dalmaciam, Chroaciam et Hystriam finibus maris Adriatici terminata, ubi Venecia et Aquillea constituit, ab Hystalia sequestratur«).

Ovdje su vrlo rano posve jasno označene zapadne granice zemlje »Sclavoniae« i istočne granice Italije: od »linije Venecije i Akvileje se na istok odvajaju od Italije »Sclavonia«.

Više od jednog stoljeća kasnije, papa Grgur IX., upravlja 13. marta 1234. godine iz Laterana »braći nadbiskupima i biskupima, i dragim sinovima opatima i drugim prelatima crkava i svim vjernicima Krista u Kranjskoj, Istri, Dalmaciji, Bosni, Hrvatskoj i Srbiji i drugim stranama »Sclavoniae« poslanicu, da dostojno prime njegovog legata, koji dolazi u te krajeve da liječi jedno opće zlo: opasnost za crkvu i vjeru, koja se širi na cijelom tom području, veliku herezu. (»per Carneolam, Istriam, Dalmaciam, Bosniam, Croaciam, Serviam et alias partes Sclavonie« (Codex diplomaticus, III. p. 396/7).

Papa, u prvoj polovici XIII stoljeća, smatra sve spomenute zemlje dijelovima jednog područja, dijelovima »Sclavoniae«, a naročito i Kranjsku i Istru.

Holandjanin Ortelius (Wortels) Abraham (1527 — 1598), koji je kao crtač mapa pa onda kao trgovac mnogo putovao, a zadržavao se i u našim krajevima, objavio je godine 1570. kod Gilles Coppens-a de Diest u Antverpenu prvi moderni atlas »Theatrum Orbis« sa 53 mape, a 1573. ga dopunio sa još 17 mapa. (»Additamentum Theatri Orbis Terrarum«). »Theatrum Orbis« doživio je više izdanja (flamsko, njemačko, latinsko). U drugom, latinskom izdanju, iz godine 1595. pod napisom »Evropa«, navodi ove zemlje Evrope: »Regiones eius (ut hodie eas appellamus) sunt: Hispania, Gallia, Germania, Slauenia, Graecia, Hungaria, Polonia, Lituania, Moscovia aut significantim Russia, etc«. Južnoslavenske zemlje uzima dakle kao jednu cjelinu. Medjutim, i on, po usus humanista, naziva našu zemlju imenom »Illiria«, pa na str. 92 donša njenu mapu i daje ovaj opis:.

»Regio est in ora maris Hadriatici Italiae opposita« i, upućujući na mapu iz prednje stranice, objašnjava: »nunc de nostra hanc tabula, que totum Illiricum secundum horum auctorum descriptiones, praeterquam Plinij, minime continent. Sunt vero in hanc tabula: Histria, Slauonia, Dalmatia, Bosnia, Carinthia, Carniolae & Stiriae pars; omnes fere regno Hungariae vestigales, praeter pauca maritima, quae Venetis parent Turca autem non minorem earum partem sibi subiungit«.

»Totus sic tractus, exceptis finibus qui Germaniae attingunt, lingua Sclauonica utitur, que hodie quae utque a mari Hadriatico, ad oceanum Septentrionalem extendi videatur. Nam ea utentur Istrij, Dalmatae, Bosnenses, Moravi, Bohemi, Lusatii, Silesij, Poloni, Lithuani, Prutheni, Scandinaviae incolae & longe lateq. imperantes Russi, Bulgari, Constantinopolim fere adeo ut eius etiam inter Turcos frequentissimum sit«.

Ortelius, dakle, jasno ocrtava Iliriju ili »Slaveniu« kao evropsku zemlju na jadranskoj obali, nasuprot Italiji, daje kartu čitavog »Ilirika« koji sačinjavaju Istra, Slavonija, Dalmacija, Bosna, dio Kranjske i Štajerske i kaže, da se na cijelom tom pojasu govori slavenski jezik, kojim se služe naročito Istrani, Dalmatinci, Moravani i t. d. sve od Jadranskog do Sjevernog mora, pa i Turci u Carigradu.

Godine 1667., dakle 96 godina poslije drugog izdanja Orteliusa, objavljeno je u Veneciji priručno džepno izdanje Orteliusova djela u talijanskom prijevodu, kao priručni atlas za upotrebu Mlečana. Mletačko izdanje geografskog opisa svijeta sa mapama, Abrama Ortelia nosi naslov: »Teatro del mondo«, a datirano je sa 1. januara 1667. Naslovna strana ima ovaj tekst (u prijevodu):

T E A T A R S V I J E T A
od Abrama Ortelio

U kojemu se poimence prikazuju, u tablama, sve provincije, kraljevine i zemlje svijeta.

S opisom gradova, teritorija, kaštela, brda, mora, jezera i rijeka, stanovnika i običaja, bogatstva i svih ostalih pojedinosti.

Sveden u potpuno savršenstvo i u ovaj mali oblik za veću udobnost putnika.

Sa tablom najvrijednijih stvari, koje se nalaze u djelu.

Presvjetlom gospodinu Pietru Querini-u, plemiću mletačkomu.

Venecija, po Scipionu Banca, MDCLXVII.

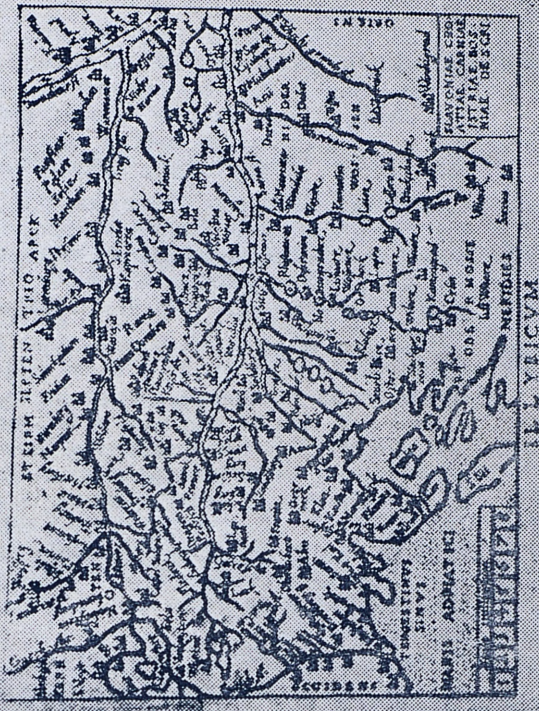
Izdanje ima 232 strane teksta sa 106 tabla, tako da dolazi skoro na svaku stranicu teksta po jedna geografska karta.

U opisu Evrope (str. 7) kaže se između ostaloga:

Glavne provincije Evrope jesu: Španija, Francuska, Njemačka, Italija, Sclavonia, Grčka, Ugarska, Poljska, Litva, Moskovijska ili Rusija i sjeverni dio Skandinavije, u kojoj su Norveška, Švedska i Gotija; njeni otoci jesu Engleska, Škotska, Irska, Irlandija, Island i Grenlandija, sve u oceanskom moru, a u Sredozemnom moru su Sicilija, Kandija, Korsika, Sardinija, Majorka, Minorca, Negroponte, Malta, Krf, Stalimene, Merellino, Scio i mnogi drugi otočići arhipelaga i zaljevi, kako se može vidjeti na tabli«.

SCHIAVONIA.

Sono descritte in questa carta i Paesi di Schia-
uonia, doue si comprendono la Stiria, Croa-
tia, Carinthia, Carniola, Istria, Dalmatia, e
Bosinia; la maggior parte de quali sono della
casa d' Austria: i Venetiani tengono vna gran parte
dell' Istria, & il Turco ha ancor egli occupati molti
luoghi di questi paesi: diremo qualche cosa in parti-
colare di ciascuna di esse. Si diuide la Stiria in su-
periore, & inferiore; verso Oriente ha del piano as-
sai, nelle altre parti è tutta montuosa; abbonda di
miniere di ferro, il migliore che sia in tutta l' Europa,
e d' argento, e di sale, e per rispetto delle acque ferru-
ginose gli huomini, e le donne patiscono assai di
gozzo. La Città Metropoli è Gratz assai bella, posta
sul fiume Muer; appartiene a questa prouincia la
Contea di Cilli. La Croatia si allarga verso mezo di
in campagne fruttifere, & è posta la maggior parte
tra la Culpia, e l' Vna, quiui è Segna, & Oroozzo,
Costanzza, Sigena, Bich, Petrina, e Sissegh, ma i
Turchi hanno disertato tutto ciò ch'è tra Segna, &
Oroozzo per spatio di cento miglia. La Carinthia
confina da Levante, e Settentrione con la Stiria, da
ponente, e mezodi con l' Aipi, e co' Friuli; contiene
molti colli, e molte vallie che producono formento,
è piena di laghi, e fiumi, tra quali la Draua è famoso:
in tre Città principali sono Villach situata sul fiume
Draua, picciola ma bella, circondata da monti, & ha
un bel ponte di pietra sul fiume. *Caro, borgo della*

La prouincia, con San Vito, & Agras Metropoli.
La Carniola, o Carnia giace tra la Carintia, & Istria,
oue hà origine il fiume Saua, paese infecundo, & se-
cco, i popoli per questo sono industriosi, & vanno er-
rando a cercar la loro ventura: la sua Metropoli è
Lubania. L' Istria comincia al fiume Risano, e si sten-
de sino all' Arfia spatio di 200. miglia, hà il sito mon-
tuoso, ma non aspro, copioso di viti, oliueti, pascoli, e
formenti, & altri alberi fruttiferi; tra gli altri vi è vn
monte chiamato maggiore, ch'ha in cima vna fonta-
na abbondante, & vi si trouano herbe medicinali
perfeite; la marina abbonda di sale, e buonissimi pe-
sci, vi è l'aria cattina; Le migliori Città di questa pe-
nisola siedono sopra alcune Isolette. In Istria, che
si chiama capo d' Istria, Ronigno, & Isola, vi sono an-
co Piran, Vmago, Città nuoua, Parenzo, Pola, & al-
tre. La Dalmatia si chiama Schiauonia benchè il no-
me di Schiauonia si stenda dall' Arfia sino alla Baio-
na; questo paese hà capacissimi porti, in molti luoghi
è aspro, ma fertile d'oglio, vino, e frutti; & il mare ab-
bondantissimo di buoni pesci: le bestie vi nascono
piccole, ma gli huomini, e le donne grandi, e di mol-
ta fatica, il che auiene perche le donne non si mari-
tano sino à vinticinque anni. Le Città principali so-
no Zara buona fortezza con buonissimo porto. Spa-
lato, e Sebenico sono pouere, e mal habitate per le
 scorrerie de Turchi. Ragugia è la miglior di tutte: si
mantiene in libertà pagando tributo al Turco, il
suo contado per l'industria de gli huomini produce
ogli, vini, & altri frutti, & attendono assai alla mer-
canzia. Cattaro è Città fortissima, Castel nuouo, An-
tina.

tinari, e Dulcigno sono picciole Città, e poco habita-
te. La Bosinia giace fra il fiume Boslina, e la Schia-
uonia, il paese è aspro, e pieno de monti, ne quali si
prendono ottimi falconi, e si caua copia d' argento,
& è forte di sito, e tra l'altre sue fortezze v'è laizza
Metropoli posta sul giogo d'vn monte in mezzo di
due fiumi con vna rocca inaccessibile: in Bangna-
lucca risiede il Basà della Boslina, la quale è domi-
nata dal gran Turco. La maggior parte di tutti que-
sti paesi di questa carta descritti sono aspri, e mon-
tuosi, & hanno le case di legno coperte di paglia, ve-
ro è, che verso il mare sono di pietre, perche vi sono
habitanti anco più ricchi: la lingua Schiauona si pa-
la dal Mar Adriatico sino all' Oceano Settentriona-
le, e quasi sino al mar maggiore, vsendosi in Istria,
Croatia, Boslina, Morauia, Bohemia, Lusatia, Sie-
sia, Polonia, Lituania, Russia, Moscouia, e da Setten-
trione verso la Suetia, & in Bulgaria, e contorni;
si via anco molto nella Corte di Costantinopoli: gli
Schiavoni vagliono assai nelle cose marittime, e non
è gente migliore per il rem.

Orteliusova karta Illyricum-a sa tekstom o Schiavoniji u atlasu Teatro del mondo

S c h i a v o n i u uzima ovaj atlas kao posebnu cjelinu i »provinciju« Evrope, kao Španiju, Francusku i t. d., a opisuje je ovako:

»U ovoj su karti opisane zemlje Schiavonije pod kojima se podrazumjevaju Štajerska, Hrvatska, Koruška, Kranjska, Istra, Dalmacija i Bosna; veći dio ovih pripada austrijskoj kući, a Mlečani drže veliki dio Istre i Turčin drži još pod okupacijom mnoga mjesta ovih zemalja; kazat ćemo poneki detalj za svaku od njih.

Štajerska se dijeli u gornju i donju. Prema istoku ima mnogo ravnica, u ostalim je dijelovima sva brdovita, a obiluje rudnicima željeza, najboljeg u cijeloj Evropi, i srebrom i soli; s obzirom na to da u svojim vodama ima željeza muškarci i žene pate mnogo od guše. Glavni grad je Grac, vrlo lijep, leži na rijeci Muri. Ovoj provinciji pripada i Celjska grofovija.

Hrvatska se širi prema jugu u plodnim poljima i većim se dijelom smjestila između Kupe i Une. Tu su Senj i Obrovac, Kostajnica, Sinj (Stigna), Bihać (Bich), Petrinja i Sisak, ali su Turci opustošili sve ono što se nalazi između Senja i Obrovca u prostoru od sto milja.

Koruška graniči na istoku i sjeveru sa Štajerskom, na zapadu i jugu sa Alpama i sa Furlanijom; u njoj ima mnogo brda i dolina,

u kojima rodi kukuruz. Puna je jezera i rijeke, od kojih je na glasu Drava. Glavni su joj gradovi Beljak (Villach), koji se nalazi na rijeci Dravi, malem, ali lijep, okružen planinama, a ima lijep kameni most na rijeci, te Celovec sa Sv. Vidom i Agras metropolom.

Karniola ili Karnia (Kranjska, op. pisca) leži između Koruške i Istre. Ovdje izvire rijeka Sava. Zemlja je neplodna i sušna, a narod je zbog toga promućuran i odlazi u potragu za srećom. Glavni je grad Ljubljana.

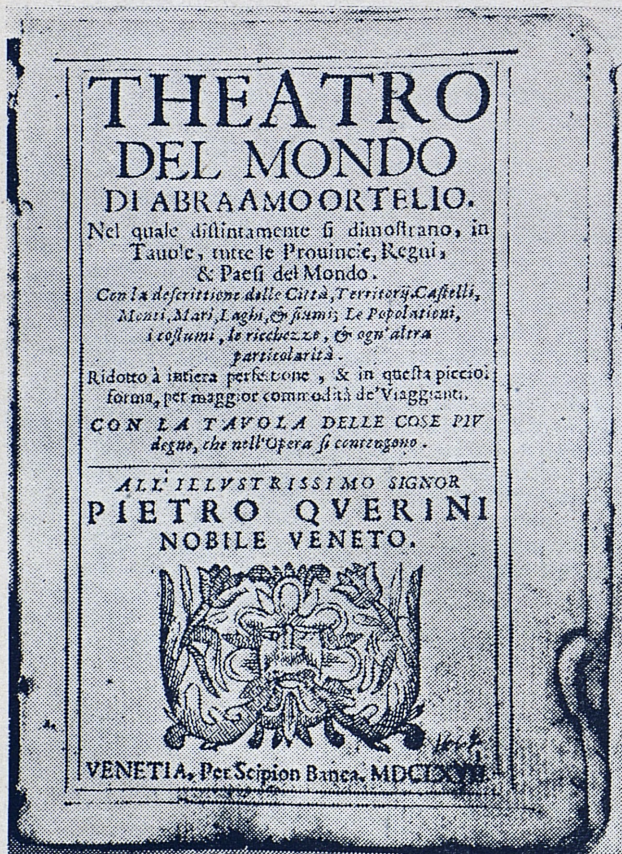
I s t r a počinje kod rijeke Rižana i prostire se do Raše, na prostoru od 200 milja, brdovita je, ali nije pusta, obiluje lozom, maslinom, pašnjacima i kukuruzom te s ostalim voćkama. Između ostalih nalazi se tamo planina nazvana velika (»maggior«), na čijem je vrhu bogat izvor, a tamo se nalazi i odlično ljekovito bilje. Obala obiluje solju i vrlo dobrim ribama. Zrak je tamo loš. Najbolji gradovi ovog poluotoka smjestili su se na nekoliko otočića. To su Justinopoli, koji se zove Capo d'Istria, Rovinj i Ižula, a ima još Piran, Umag, Novigrad, Poreč, Fula i drugi.

Dalmacija se zove Schiaunia, iako se ime Schiaunia proteže od Raše do Bojane. Ova zemlja ima izvrsne luke, na mnogim je mjestima pusta, ali plodna uljem, vinom i voćem, a more vrlo bogato dobrom ribom. Životinje se radjaju male, ali su ljudi i žene veliki i vrlo izdržljivi; to dolazi od toga što se žene ne udaju do dvadesetipete godine. Glavni su gradovi Zadar, dobra tvrđava s vrlo dobrom lukom, Split i Šibenik, koji su siromašni i slabo nastanjeni zbog turskih provala. Dubrovnik je najbolji od svih, čuva svoju slobodu plaćajući Turčinu danak. Njegova okolica marljivošću ljudi proizvodi ulje, vino i ostalo voće i mnogo se bavi trgovinom. Kotor je vrlo jak grad, Hercegnovi, Bar i Ulcinj su mali i slabo nastanjeni gradovi.

Bosna leži između rijeke Bosne i Schiavonie, zemlja je pusta i puna brda, u kojima se lovi odlične sokolove i vadi mnogo srebra. Jaka je po položaju, a među ostalim njenim tvrđavama je Jajce, metropola, koja se nalazi na bilu jednog brda između dviju rijeka sa pristupačnom stijenom. U Banjaluci stoluje paša od Bosne, kojom vlada veliki Turčin.

Sve ove zemlje, opisane u ovoj mapi, većinom su puste i brdovite, imaju drvene kuće pokrivene slamom, ali je istina da su prema moru kuće od kamena, jer su i stanovnici ovdje bogatiji. Slavenski jezik (»la lingua Schiauna«) se govori od Jadranskog mora do Sjevernog oceana i gotovo do velikog mora (»mar maggiore«); upotrebljuje se u Istri, Hrvatskoj, Bosni, Moravskoj, Češkoj, Lužici, Šleskoj, Poljskoj, Litvi, Rusiji, Moskoviji i od sjevera prema Švedskoj i u Bugarskoj i oko nje; mnogo se upotrebljuje i na dvoru u Carigradu. Slaveni vrijede vrlo mnogo u pomorskim stvarima, a nema boljih ljudi za vesla« (str. 187 - 189).

MILAN MARJANOVIĆ

Naslovna strana Orteliusova atlasa Teatro del mondo iz 1667. godine, u kome se govori o slavenstvu Istre

NEOBJAVLJENO ADAMIĆEVO PISMO O IZGRADNJI KUPSKOG KANALA 1801

30. VI. 1801. godine osnovano je u Beču »Dioničko društvo za regulaciju rijeke Kupe od Ladašića do Broda na Kupi i izgradnju trgovačkih puteva od Broda do Rijeke, Bakra i Kraljevice«. Do osnutka toga društva došlo je poglavito iz trgovačkih razloga. Dotadnje ceste, »Karolina« koja je vodila od Karlovca do Rijeke, pa »Jozefina« od Karlovca do Senja, ni u kom pogledu nisu udovoljavale prometno-trgovačkim zahtjevima. Promet se naime uslijed strmice i uskoče puteva veoma polagano odvijao, te se roba putem kvarila, a naročito je bio otežan transport žita. Novosnovano društvo željelo je iskoristiti riječne puteve, te učiniti rijeku Kupu plovnom sve do Broda na Kupi, a odalne cestama spojiti luke Bakar, Rijeku i Kraljevicu.

Taj plan nije bio originalna zamisao novoosnovanoga društva. Regulacijom Kupe, kao i novim cestovnim spojevima mora i zaledja, bavili su se mnogi inženjeri već u XVIII. stoljeću, no do ostvarenja nije nikada dolazilo. Glavni uzrok bio je težak teren, kao i nedovoljna financijska sredstva. Dioničari novog društva željeli su svemu tome doskočiti, te su u tu svrhu bili spremni žrtvovati i veće novčane svote.

U svrhu što bolje izvedbe bio je u toku 1800. godine pozvan u Hrvatsku francuski inženjer Jean Philippe Charpentier, koji je još prije osnutka društva, pregledao teren te se od mjeseca decembra 1800 nalazio u Bakru. Iz Bakra je krenuo u Beč, gdje je izvijestio o svome radu i daljnjim planovima, te je u tu svrhu i štampao jednu malu knjižicu na francuskome i njemačkome jeziku u kojoj je detaljno iznio teškoće, kao i plan regulacije.

Društvo se sastojalo od ugarskih i austrijskih plemića, a jedan od glavnih dioničara bio je zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac, kome je sa strane dioničara povjerena organizacija poduzeća, (Vrhovac, kao rođeni Karlovčan, želio je da što više podigne trgovinu svoga rodnoga grada, koji je u toku čitavoga XVIII. stoljeća, napose u drugoj polovini, bio važan trgovački centar).

Charpentierovi planovi bili su prihvaćeni, te je on u toku ljeta godine 1801 pristupio radu, koji je, nailazio na niz teškoća. Prvenstveno ga je smetalo, što nije mogao dobiti dovoljan broj radnika, naročito Primoraca, koji su bili velikim dijelom zaposleni na gradnji cesta u Sloveniji. Osim toga stalno mu je nedostajalo novaca, a i sam teren je bio veoma težak. No postojali su i drugi razlozi zbog kojih posao nije napredovao onako kako su to željeli dioničari, a i sam Charpentier. Te nam razloge navodi Ljudevit Andrija Adamić, riječki trgovac u jednome pismu, koje je početkom 1802. uputio biskupu Vrhovcu. Adamić je Vrhovca upoznao još 1801., te je od tada pa sve do kraja biskupova života (Vrhovac je umro 1827.) bio s njime u stalnom doticaju. Naročito je živ kontakt među njima bio od 1809. na dalje. Njihovo prijateljstvo počinje upravo pismom, u kome Adamić na veoma drastičan način ilustrira čitavu situaciju u vezi s pravim stanjem stvari oko gradnje. Gotovo istovremeno uputio je Adamić i jedno drugo pismo, i to grofu Antonu Appony-u, predsjedniku »Ugarskoga broderskoga društva«, koga je, kao i Vrhovca, želio upozoriti na nepotrebno trošenje novca za izvedbu jednog neostvarivog projekta (Appony je imao interesa

na gradnji kupskoga kanala, jer je njegovo društvo novčanim sredstvima potpomagalo izgradnju kanala, kao i novih spojnih cesta): Adamić je pismo Vrhovcu uputio iz Rijeke 16. I. 1802. Pismo je pisano njemačkim jezikom, dajemo ga u prijevodu:(¹)

Vaša Ekselencijo!

Ono dva puta što sam imao prilike razgovarati s Vašom Ekselencijom, primjetio sam, ako se ne varam, da Vaša Ekselencija voli istinu, i da je voljna uvijek se za nju zauzeti u korist općega dobra. Želim Vam naime dati pravu sliku o stanju poslova oko izgradnje kupskoga kanala kao i cesta, za koje gradnje se usudjujem ustvrditi da su u jadnom stanju. Nisam Vam sve do sada javljao pravo stanje stvari, vjerujući, da to čini gospodin Ožegović(²), koji je već pred dosta vremena primjetio kako stvari teku, njegovo poštenje je međutim neprikosnoveno, te ga čitava ostala banda nije bila u stanju privući u svoje kolo. Vjerujem, međutim, da je Vaša Ekselencija u međuvremenu i od njega primila izvještaj, no dozvolite da Vas i ja izvjestim. Ja Vam uz moje pismo prilažem u prijepisu pismo(³), koje sam poslao njegovoj Ekselenciji grofu Appony-u, te ćete iz njega uočiti sve daljnje nedostatke izvedbe.

Slučajno sam naime dobio u ruke cestovni plan, i to u kući moga prijatelja Paravića(⁴) te želim upravo iz toga razloga ovdje upozoriti na njega u prvome redu Vas, a onda i samu bečku direkciju. Želim da doznate sve prevare, koje se pri tom poslu provode. Čitava izvedba ovisi o planu, koji je stvarno izveo Repsern, a ne Charpentier, te je upravo taj Repsernov(⁵) nacrt predložen društvu, i izgleda mi po svemu da je Charpentier prevaren. Međutim, to ne umanjuje Charpentierovu krivnju, koji se je tako bez daljnje povjerenje jednome pustolovu i varalici, te prema tome ni Charpentier nije u stanju sa sebe zbaciti svu odgovornost, ponajviše i zbog toga, što je on, kao što znam, uživao neograničeno povjerenje čitavoga društva, te ga je na taj način zapravo zloupotrebio. Čitava stvar je ispala preskupa po društvo. Gospodin Charpentier je bio ovdje(⁶), pozvao ga je riječki gubernij, tražeći od njega sve njegove cestovne nacрте, te mu sigurno nije uspjelo uvjeriti predstavnike riječkoga gubernija, da je potrebno ponajprije poći do Sv. Kuzma, pa se onda tek cestom spustiti do Kraljevice. Vaša Ekselencija se može, međutim, na licu mjesta uvjeriti kako stvari stoje, i spriječiti daljnje nepotrebne izdatke, koji bi društvo bacilo u nove troškove. Predlažem, da bi se mjesto poslao na teren inženjer Klobučarić(⁷), koji bi savrnio predstojeći plan sa terenskim mogućnostima, te bi istovremeno mogao konstatirati, da li je taj plan uopće izvediv, ili ne, te bi jasno sav posao otpao. Međutim, ukoliko se tamo(⁸) još nalazi neki kapetan Zischka, koji je, kao što čujem, veoma sposo-

ban inženjer, a prije nekoliko mjeseci je još bio tamo, tada bi on sam bio dovoljno sposoban, da svega za nekoliko dana bez ikakvih komisija izvidi situaciju, te mislim da bi u tome slučaju on bio najpodesniji za taj posao, jer bi u najkraćem vremenu mogao društvo o svemu izvjestiti. Mene jedino pri svemu vodi želja, da to plemenito i značajno djelo ne bude uništeno, nego da što bolje posluži svrsi kojoj je i namijenjeno.

Bilježim se sa poštovanjem
L. A. Adamić

Rijeka 16. I. 1802.

Na kraju pisma dodao je Adamić slijedeći postscriptum.

»U ovome trenutku sam doznao da je na današnjoj sjednici riječkoga gubernija stvoren zaključak, da se formira jedna stručna komisija sa zadatkom izvidjanja započetih radova na gradnji kupuskoga kanala. Ali ukoliko plan stvarno ne valja, ne znam čemu je uopće potrebna komisija? Čemu ti daljnji nepotrebni troškovi? Jedna komisija će tek onda biti u stanju stvoriti neke konkretne zaključke, kad bude konačno imala pri ruci jedan ostvariv projekt, prije ne. Medjutim ja, ostajem pri svome, da bi bilo najbolje ako bi Vaša Ekselencija što prije poslala na teren jednog sposobnog inženjera, koji bi još prije dolaska same komisije izvršio sve preglede, te bi je on tada bio u stanju uputiti u sve nedostatke, i tek onda bi se moglo preći na neki sistematskiji posao«.

Iz Adamićeva pisma slijedi da su pri gradnji bile vršene malverzacije većega stila. Već iz Charpentierovih pisama⁽⁶⁾ pisanih Vrhovcu proizlazi, da je on stalno potraživao velike svote novaca, te je obrazlagao ta svoja neprekidna traženja visokim cijenama žita, skupom aprovizacijom i slično. Izgleda, međutim, da je kapetan Repsern pronevjerio veće novčane svote još u toku same 1801, te su i bečkoj direkciji ta stalna traženja postala sumnjiva.

Charpentier je početkom 1802. bio pozvan u Beč, i to od samoga grofa Antona Appony-a. U Beču je

Charpentier doznao za Adamićevo pismo, te ga je Adamićev postupak, koji je smatrao nepravilnim, kao i stav ostalih članova riječkoga gubernija strahovito uzburkao. Uslijed svih tih uzurjavanja udarila ga kap, te se je jedva nakon nekog vremena donekle oporavio. Umro je tek tri godine kasnije t. j. 1805.

Iz Beča se Charpentier nije više vratio na teren. Kupsko društvo se razišlo, a bivši su dioničari osnovali novo društvo, čiji je zadatak bio, izgradnja nove ceste od Karlovca do Rijeke. Glavni inicijator novoga društva bio je Adamić, kome je stajao uz bok i Vrhovac. Gradnja ceste bila je povjerena generalu Filipu Vukasoviću, koji njeno otvorenje nije doživio, jer je tik pred njen završetak pao na bojnopolju. Nova cesta, poznata pod imenom »Lujzinske«, zadovoljavala je trgovačke i prometne zahtjeve sve do onoga časa dok nije izgrađena željeznička pruga Karlovac — Rijeka (1873. godine), koja je omogućila brže odvijanje prometa i prenošenja robe.

MIROSLAVA DESPOT

1) Adamićevo pismo nalazi se u originalu u Zagrebu u Nadbiskupskom arhivu među pismima pisanim Vrhovcu.

2) Ožegović Ferdinand Xaver je za čitavo vrijeme gradnje kanala bio glavni dobavljač, a iz njegovih pisama Vrhovcu proizlazi da je uslijed visokih tržišnih cijena nailazio na velike teškoće.

3) Adamić je pisao Appony-u 2. I. 1802., te u tom pismu između ostaloga kaže i to: »Vjerujem da je gospodin Charpentier najbolji čovjek, možda i dobar stručnjak, no zbog starosti je neuporabiv, a čim toga je stekao njegovo povjerenje neki Repsern, čovjek sumnjiva porijekla, koji doduše poznaje teren, ali je inače na zlu glasu. Osim toga nije ni inženjer od struke.«

4) Paravić Matija Josip (1753.—1838), ugledni riječki patricij i vlasnik dobra Čabar u Gorskom Kotaru.

5) Repsern je projektirao jednu cestu od Broda na Kupi do Sv. Kuzma i tek odande odijelio cestu u tri odvojka prema Bakru, Rijeci i Kraljevici, produžujući na taj način nepotrebno cestu prema Kraljevici.

6) Na Rijeci.

7) Klobučarić Franjo († c. 1805.), inženjer županije zagrebačke 1791. i 1792., direktor Karolinske ceste. Kao županijski inženjer djelovao je do smrti, a naslijedio ga Juraj Klobučarić.

8) Uisli na Bakar, gdje je bilo i glavno ishodište gradnji.

9) Charpentierova pisma Vrhovcu čuvaju se danas u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu.

Ing. Tomac

Lovran

TALIJANSKI UČENJAK O GRANICAMA ITALIJE

Opat Alberto Fortis, talijanski prirodoslovac i pisac, živio je od 1741. do 1803. godine. U svoje vrijeme bio vrlo uvaženi i kod kuće i u Evropi, a njegovo je ime poznato i danas, naročito po knjizi, pisanoj briljantnim i živopisnim stilom: *Viaggio in Dalmazia* (Putovanje Dalmacijom), koja je u Mlecima štampana 1774. godine,

U ovoj interesantnoj knjizi opisao je Fortis opće prilike, zemljoradnju, gospodarstvo, prirodne zanimivosti, povijest, starine, narodne običaje i pjesme iz naših krajeva. Kao stranac, bio je među prvima koji je inostranstvo upoznao s našom narodnom poezijom. U knjizi: *«Viaggio in Dalmazia»* objelodanio je hrvatski tekst i talijanski prijevod narodne pjesme o Hasanaginici (*«Compianto della nobile sposa di Asan-Aga»*), koju je Goethe iz francuskog prijevoda ove knjige preveo na njemački.

Fortisa, koji se je zanimao i za paleontologiju, nagnala je istraživačka strast da se god ne 1770. uputi iz svoje daleke Padove i na naš teran za koji je dočuo da obiluje nalazima okamenjenih kostiju. On je te godine obišao otoke Cres i Lošinj, otkrio prehistorijska nalazišta, a o svom putovanju u dva je navrata (1771. i 1774. godine) izdao u Mlecima knjigu: *«Saggio d'osservazioni sopra le Isole di Cherso e Osero»*. (Rasprava o zapažanjima s otoka Cresa i Lošinja).

Govoreći u toj knjizi o geografskom smještaju grada Osora i *«osorskog otoka»* (tako se je onda označavao otok Lošinj), budući da je administrativno spadao pod grad Osor), Fortis polemizira s piscem članka o Osoru u upravo izašloj velikoj Francuskoj enciklopediji.

Fortis na str. 35. svoje knjige navodi da pisac geografije u Enciklopediji veli da je Osor »jedan grad Italije, koji je smješten na istoimenom otoku u Jadranu«. *«Osorski otok, međutim»*, — kaže Fortis — *«nikada bio u Italiji, a grad Osor nije nikada bio na otoku, koji nosi to ime.»* (*«Il Geografo dell'Enciclopedia dice, ch'ella è una Città d'Italia situata sull'Isola dello stesso nome, nell'Adriatico.»* L'Isola d'Osero non è mai però stata in Italia, e la Città d'Osero non è mai stata sull'Isola, che porta questo nome«).

(Da bi ovi reci bili što jasniji, moramo napomenuti da se grad Osor nalazi na prevlaci zemlje, koja spaja otoke Cres i Lošinj, ali kako je ta prevlaka zapadno od grada Osora prokopana, pa more u umjetno stvorenom kanalu razdvaja otok od otoka, grad se Osor u čisto geografskom smislu nalazi na otoku Cresu, a ne na otoku Lošinj, dotično na *«osorskom otoku»* (L'isola di Osero)).

Na strani 11. i 12. Fortis se još jednom, okomio na krivi podatak Francuske enciklopedije riječima:

«... smatram, da ne bih smio ostaviti nezapaženi-ma one zablude gospode Enciklopedista... koje bi u buduće mogle zavesti mnoge onako kako su isprva bile zavele i mene. Zbog toga ću sebi dozvoliti, da na prikladnom mjestu skrenem na njih pažnju. Za sada neka bude dosta da upozorim kako se je na sjajan i skandalozan način »porezao« pisac članka o geografiji u Enciklopediji, koji je smjestio osorski otok u Italiju i time pokazao da nije poznavao bilo položaj tog otoka, bilo starinske i nove granice Italije.» (*«Per ora basti*

accenare il solenne, e scandaloso granchio preso dall'Autore degli Articoli Geografici dell'Enciclopedia, che mette l'Isola d'Osero in Italia, e mostra così di non aver saputo, o la situazione di quella, o i confini antichi e moderni di questa»). *«O tako »krupnoj pogreški« — nastavlja Fortis — »koja tamo (t. j. u Enciklopediji) nije usamljena, morat ću još govoriti. Ali je stvar žaljenja vrijedna, što se u djelu, koje je na službeni način postalo slavno, nailazi na ogromne greške svake ruke, pa bismo htjeli, da ga vidimo od njih očišćena. Osobito se u Enciklopediji ne bi smjele ponavljati stvarni pogreške, pa ako se je već, — nepažnjom ili nesposobnošću nekog člana-uljeza u ovo slavno društvo, — pokazao i suviše velik broj griješaka u prvom izdanju, trebalo je barem učiniti to, da se slijedeća izdanja od tih griješaka očiste.»*

Tako je, doslovce, prije 180 godina reagirao jedan pravi i rođeni Talijan na meznanje ili griješku Francuske enciklopedije, koja je jedan od naših kvarnerskih otoka smjestila unutar talijanskih granica.

Stvar je, bez sumnje, značajna, ali je od nje još značajnije kako je na ove Fortisove kritičke opaske reagirao prije 27 godina jedan Talijanaš iz naših krajeva. Bio je to creski iredentista, pokojni prof. Silvio Mitis, koji je, pišući o historiji otoka Cresa, htio silom prikazati ovaj otok kao talijansko tlo u svakom pogledu, pa su ga Fortisove riječi, i nakon stoljeća i po, živo ubole u srce. U bilješki br. 3, na str. 174. svoje *«Povijesti otoka Cresa—Lošinja»* (*«Storia dell'Isola di Cherso—Ossero dal 471. al 1409.»*), koja je god ne 1925. tiskana u porečkoj reviji *«Atti e memorie»*, a potom izišla i kao separat, prof. Mitis ispovijeda, kako ga boli i kako se čudi da je Fortis osudio pisca članka o geografiji u Francuskoj enciklopediji, kad je taj metnuo lošinjski otok u Italiju i okrstio to sjajnom i skandaloznom zabunom. (*«Ci duole e ci meraviglia pure, che il Fortis altrove — p. 18-19. — condann l'autore degli articoli geografici dell'Enciclopedia per aver messo in Italia l'isola di Osero e ciò chiami solenne scandaloso granchio»*).

No krunu svega predstavlja Mitisov komentar, u kome je ovaj profesor historije učinio »un granchio ancora più solenne o scandaloso«, jer je u zadrnosti strastvenog politikanta, posve smetnuvši s uma da mu je bila dužnost pisati historiju, nastavio i završio ovu bilješku glupošću koju vrijedi pročitati u originalu.

«Le parole del Fortis trovano una certa scusa pensando, al tempo in cui scrisse, e alle scarse nozioni geografiche dell'abate.» Fortisove riječi nalaze stano-vitu ispriku, ako mislimo na vrijeme, kada je pisao i na mršave geografske pojmove, koje je imao opat«).

I zaista trebamo opatu Fortisu oprostiti te opaske — tako bolne za uši jednog iredentiste, — ako uzmemo u obzir vrijeme kada ih je pisao. Ovaj stari talijanski učenjak XVIII. stoljeća ne može biti kriv što se godine 1771. još nisu čuli glasovi nadriučnjaka iredentističkog kova, a pogotovo nije mogao biti kriv, što u to neinformirano vrijeme još nisu postojali iredentistički udžbenici geografije iz kojih bi Fortis mogao crpiti svoje znanje.

OSVRTI

GOSTOVANJE ZAGREBAČKE DRAME U RIJECI

U prošlom broju »R. R.« donijeli smo kratku bilješku o gostovanju dramskog ansambla Hrvatskog narodnog kazališta iz Zagreba. Ovim, opširnijim prikazom toga gostovanja, hoćemo da naglasimo od kolikog je zamašaja bila ova seriozna manifestacija naše kazališne umjetnosti.

Nekoliko dana nakon zagrebačkog gostovanja održao je na Rijeci književnik Miroslav Krleža predavanje »O jadranskoj temi«, u kome je govorio o našim kulturnim tekovinama, i rekao: »Ako mi sami ne budemo Evropi i svijetu iznosili ono što smo postigli, kako možemo zahtijevati da to oni znaju! I točno je to. Malo tko u svijetu zna da smo mi imali Držića 100 godina prije Moliere-a, da smo u vrijeme renesanse imali komedija boljih nego što su one Pietra Aretina, da — konačno — imamo već preko 100 godina teater, koji se može mjeriti sa prvim u Evropi! I to teater koji je uz bečki Burg i Francusku komediju stalno nosio stijeg čiste i klasične drame. Zagrebačka drama je od svog osnutka imala čas sretnijih, čas nesretnijih era, ali ona predstavlja tradicionalno reproduktivno dramsko tijelo, kome je do prave veličine nedostajala jedino veća sredina, veći kontingent publike. Dok su po evropskim velegradovima pojedine predstave »išle« nekoliko stotina puta uzastopce, dotle su velika ostvarenja zagrebačke drame: »Peer Gynt«, »Marija Stuart«, »Požar strasti«, »Agonija«, Gospoda Glembajevi«, »Na tri kralja« i t. d., doživjele vrlo mali broj izvedaba. I ta jurnjava za novim repertoarom, da bi se privukla publika gradića od 100 — 200.000 stanovnika, kočila je pun zamah zagrebačke drame i raspon velikih talenata, kao što su bili Fijan, M. R. Strozzi, Borštnik, Freudenreich, M. Mihičić, Pavić, Papić, Mila Dimitrijević, Vavra, Dujšin i t. d., (da ne spominjemo nekoliko još živih umjetnika »stare garde«, koji danas rade pod boljim okolnostima i u polamilijunskom gradu). No, unatoč toga, mi smo u Zagrebu vidjeli najbolje dramske ansamble svijeta: M. H. T. u dva navrata, Habimu, bečki Burg Theater, The English players, grupu Josephstädtera, te pojedinačna gostovanja najvećih starova Evrope Zacconia, Moissia, Gramatia, Gajdarova, Wegenera i drugih i nismo se ni jednom — uza svu poznatu balkansku mikromaniju — zastidjeli naše zagrebačke drame. Veliki režiseri Stanislavski i Reinhardt ostali su zapanjeni vidjevši par zagrebačkih izvedaba. A da sve to nije došlo do ušiju Evrope, pa čak ni do nada sve poštovanog Dr. Josepha Gregora; to je krivica onoga što je Krleža rekao i — jasno — naše političke i ekonomske podređenosti!

Dobru dramu uvjetuje velikim dijelom i dobra nacionalna dramatika. Ona kod nas nije doduše zamašna, ali su ipak na tekstovima Gundulića, Držića, Senoe, Bogovića, Ogrizovića, Kosora, Begovića, Nušića, Sterije, a naročito Krleže, stvarane i velike predstave i velike glumačke kreacije. Uz to su Shakespeare, Molière, Goethe, Tolstoj, Ibsen, Strindberg, Hauptman, Gorki, Pirandello, Shaw, bili stalno na rasporedu zagrebačke drame, da ne govorimo o tome kako su svi novi autori i dramski smjerovi vrlo brzo i seriozno odjeknuli na daskama zagrebačkog kazališta.

Nama je neobično drago da možemo, nakon ovog gostovanja na Rijeci, konstatirati da je zagrebačka drama, prebrodivši u vrlo kratko vrijeme poratnu krizu, krenula putem tradicionalne stare slave. Kraj naših dragih starih asova vidjeli smo mlađji naraštaj, koji je rasao i razvijao se sa starom gardom, a vidjeli smo i niz glumaca koji su — silom prilika — bili do nedavno gotovo nepoznati i nepriznati provincijalni glumci, ali su u jednom sredjenom dramskom organizmu stalj čvrsto na svoje umjetničke noge i dali pun zamah svome talentu.

Što se repertoara zagrebačke drame tiče, on se, uglavnom, ne razlikuje od tradicionalne linije: uz domaću datu presjek strane klasične i suvremene dramatičke.

U ponedjeljak, 23. VI. 1952. prikazana je »MEČAVA« od Pere Budaka. U toj drami, s izvrsnim ličkim dijalektom, prikazan je život Velebita i, uz ostale, načeta teza: da ono što je Velebit odnjihao u biti ni Amerika ne promijeni! Tvrd je velebitski živalj, krut, plahovit i — duševan i užasan u svojoj patrijarhalnosti! Mi smo u Budakovoj Lici vidjeli ljude kakove nismo upoznali u dosad jedinom njenom dramatičaru, Peciji. Istina, Pecija je u »ZEMLJI« otišao dalje od »NAVILJAKA«, ali pravu dramu Like dao je Budak. »MEČAVA« je svakako jedno od najzreljih folklornih djela naše dramatike, koje je napisano od 1945. godine; i da nije »Prela« (trećega čina), mi bi »Mečavu« mogli mirne duše staviti u red vrhova naturalističkog folkloru (Schönher).

Čini nam se da je scenografska apstrahistička nijansa bila jedina disonansa u tom naturalizmu, ali je glumačka izvedba bila toliko impresivna, da smo taj kapris previdjeli. Ljudevit Galić je kao redatelj novo ime, ali, sudeći po onom što smo vidjeli u »Mečavi«, to je solidan radnik. U komadu smo vidjeli dva nezaboravna lika, Mandu u interpretaciji Mile Dimitrijević i Jola — Emilia Kutijara. Upravo je nevjerovatno da Mila Dimitrijević još i danas igra ovako i ovakav teater! Kutijara znamo od prije i nikada njegov talent

i glumački nerv nije bio u pitanju, ali njegov Jole je naslijedje likova koje su na zagrebačkoj sceni stvarali Ignjat Borštnik i Josip Pavić u najvećoj snazi svojega glumačkog života! Vrlo reljefan je bio Tomo Ive Pajića, a Vranjku je neobično talentirano prikazala Nela Eržišnik. Ostali predstavljači dali su u svojim zahvalnije ili nezahvalnije pisanim ulogama ozbiljna nastojanja. O »Mećavi« bi se moglo i trebalo napisati interesantne stranice, ali i prostor i namjera ovog napisana nam diktiraju da sumarno konstatiramo, da je ta lička drama duboko impresionirala gledalište.

U utorak, 24. VI. napunila je publika — unatoč vrućine — do posljednjeg mjesta »MILIJUNŠKI NAPULJ« Eduarda De Filippa, suvremenog talijanskog glumca i komediografa. Radnja komedije se zbiva u Napulju, zadnjih godina drugog svjetskog rata, i proteže se u prvo poratno vrijeme. Ta je komedija po svojoj koncepciji i glavnom liku tramvajca — filozofa Gennara Jovine, vrlo slična moliereovskoj tragikomičnoj strukturi. No kako je poslije Molière-a rijetko koji glumac pogodio tu specifično moliereovsko — glumačku suzu u smijehu, tako — izgleda — i De Filippo piše tekst za specifično glumački registar, koji je teško drugima ostvariti. Josip Petričić, neosporno jedan od naših najizrazitijih tipičara, nije napipao ono nešto što bi — u koliko se lika Gennara tiče — opravdalo naziv komedija. Njegova nada sve solidna i minuozna igra, (Petričić je glumac koji gradi lik na finim detaljima), bila je u suprotnosti sa briom koga je diktirao tekst ostalim izvadjačima, i njegov je Gennaro, sa daleko solidnijom psihološkom fundacijom, ispao kao posudjen iz komada. Bela Krleža donijela je lik Amalije s vrlo smionom tehnikom, ali ta glumica od volumena našla je pokriće za svoju koncepciju i ona je od početka do kraja dominirala scenom. Galerija švercera dana je uspješno, vjerodostojno i simpatično, dok nas je Nela Eržišnik sa svojih par rečenica sjetila Eme Gramatice u komadu »La medaglia della vecchia signora«. Redatelj Mirko Perković držao je uspješno balans između farse i dokumentarija vremena.

U srijedu, 25. VI. vidjeli smo »ZANAT GOSPODJE WARREN« od Shawa, u režiji Mirka Perkovića. Shaw je već tradicija zagrebačke drame i tko se sjeća izvrsne »Svete Ivanek«, »Kućevlasnika«, »Pygmaliona«, »Nasukanih«, ne bi mogao reći da je ova izvedba zamačila sjaj shawovske tradicije. Usprkos plijezni koja je pala po problemu samostalnosti mladih žena, usprkos staromodnog geroka pastora Samuela, bio je Shaw svjež i interesantan. Bela Krleža dala je jednu najnedecentniju Kitty od onih koje smo do nje vidjeli, ali — možda baš zato — impresivniju i razumljiviju. Bela Krleža je glumica koja — izgleda — planski razbija ustaljene kalupe i akademski formalizam u rješavanju svojih likova i taj vrlo smioni rad obavlja ležernošću koja zapanjuje. Sjetimo se njene Madeleine Petrovne, koju ona donosi često u potpunju suprotnosti s autorovim indikacijama, ali, sumirajući konačni lik, moramo priznati da je scena oživjela, a autor nije stradao! Eliza Gerner je sa Vivie afirmirala svoju ličnost glumice od talenta, koja ima još štošta da kaže na zagrebačkoj sceni. Eliza Gerner, koja se do nedavno mučila u grču traženja same sebe i svog scenskog izraza, čestitamo na postignutoj mirnoći i jednostavnosti, kojom je donijela mudru i aritmetičku mladu Engleskinju. Borivoj Šembera ima vrlo impresivnu glumačku ličnost i sve što napravi, sve mu »paše«. On to i osjeća i možda baš ta svijest unosi u njegovu igru nešto konferencijskoga. Josip Petričić donio je izvrsno Samuela Gardnara, on je invenciozno riješio ulogu koja je inače redovno problem komada. To je bio Petričić u svom metieru. Stara

garda, Hinko Nučić u ulozi Croftsa i Tito Strozzi u ulozi Praeda, razblažili su nam dušu u ovoj toploj večeri. Gledajući Hinka Nučića, još uvijek u snazi, pri punom organu i izvrsno svladanoj i razradjenoj ulozi sjetili smo se naših velikih pokojnika i bilo nam je drago da se u ansambli u kom djeluju reliquiae reliquiarum naše stare garde razvija naš mladji glumački naraštaj. Tito Strozzi da je Praeda (vrlo mutnu i kompliciranu ličnost) svojom klasičnom ležernošću. Praed se često prebacuje u drastično i velika je umjetnost zadržati pravu liniju. Redatelj Perković je s izvrsnom podjelom dao izvrsnu predstavu. Inscenacija Zvonka Agbabe je vrlo dobro i ukusno uokvirila tekst.

U četvrtak, 26. VI. vidjeli smo dramtizaciju Jamesovog romana pod naslovom »NASLJEDNICA«, u izvrsnoj režiji Tita Strozzi i duhovitoj i solidnoj inscenaciji Borisa Maričića. Tito Strozzi dao je u tom komadu jedno od svojih najzrelijih realističnih ostvarenja. Bio je to solidan zahvat starog majstora, koji je znao prikriti i izvjesne nedostatke interpreta (iako nam je nejasno radi čega je trebalo praviti ovakve podjele!). Usprkos jedne opasne zamjene (Lavinia Penniman), koju je Gizela Huml dobro obavila, tekst je tekao glatko, vrlo prirodno — to je bila dobra konverzacija, to je bio razgovor i šteta što tu harmoniju nije mogao sasvim upotuniti Morris Townsend (ta uloga zahtijeva glumačku ličnost koja suverenije stoji na sceni!). Mato Grković donio je doktora Slopera decentno i dovoljno hladno (jedna od najboljih Grkovićevih uloga!), dok je sobarica Nela Eržišnik bila u svojoj jednostavnosti mali Kabinetstück. Eržišnikova je mlada glumica, kod koje se nakon treće izvrsne uloge može nazrijeti veliki format karakternog faha! Ervina Dragman nam se u »Nasljednici« ukazala kao sasvim velika glumica. Nakon američkog filma, koji su, sudeći po svemu, vrlo solidno radili, mi smo tek u Ervininoj interpretaciji dobili sasvim jasno tumačenje djevojačkog kompleksa manje vrijednosti i karaktera, koji je taj kompleks formirao. Žao nam je što nemamo jačeg pera da o toj kreaciji napišemo psihološku studiju kakovu ona zaslužuje. Dragmaničina Catherine ima svjetski volumen i slične smo kreacije vidjeli od glumica velikog formata kao na pr. Elisabeth Bergner. Ervina Dragman je poslije prošlih subreta i ukalupljenih sentimentalki izrasla u umjetnicu, koja je odigrala Catherine na način od koga je publici zastao dah. Tu moć imaju rijetki glumci.

U petak, 27. VI. vidjeli smo željno očekivanu Eshilovu tragediju u režiji dr. Branka Gavella. Naš stari majstor dinamičkog teatra pokušao je režijski vrlo invenciozno modernizirati starogrčku tragediju, kao što su je za vrijeme renesanse i romantike pokušali dramaturški modernizirati francuski i njemački klasici, a i noviji dramatičari (Lipmann). To je bez sumnje jedan od načina da se današnjem gledaocu prikaže epoha, koja u historiji teatra zauzima prvo mjesto, a koja je — logično — po scenskoj tehnici zastarjela. Statični hor je Gavello prebacio u aktivnu masu, a da se nije posvema izgubila njegova arhaična funkcija. Isto su tako i interpreti glavnih uloga prikazani kao živi ljudi (a ne kao simboli) sa karakterom i preživljavanjem. Koliko je to uspjelo uskladiti sa tekstom, koji je pisan za sasvim druge interpretaciono-tehničke i miselne — scenske mogućnosti — to je stvar debate, ali predstava »Agamemnona« je djelovala impresivno, festivalski (a la Reinhardtov »Faust« u Salzburgu), ma da je sigurno da je današnja pozornica manje prikladno mjesto za prikazivanje grčkog teatra, nego stari amfiteater! Unatoč toga je »Agamemnon«, po svojoj koncepciji, po štimungu, po virtuoznosti i horova, po deklamaciji i igri glumaca — teater koji po-

budjuje strahopoštovanje publike. Iskusni interpreti klasičnog repertoara, Vika Podgorska, Božena Kraljeva i Veljko Maričić, krasno su slijedili zamisao redatelja, a vrlo dobar bio je glasnik Drago Krča. Težak posao: oživjeti ljude na kotusnama, igrati bez maske i dati karakter simbolima, obavili su Vika Podgorska i Veljko Maričić vrlo dobro, dok je Božena Kraljeva (imajući u življem tekstu lakši zadatak) dala veliku Kasandru. U predstavi »Agamemnon« došla je divno do izražaja scensko-tehnička sposobnost stare tehničke mašine naše tradicionalne kuće!

Predstavom Krležina »VUČJAKA« (u subotu, 28. VI.) završeno je ovo veliko gostovanje. Krleža je nedvojbeno autor, koga ne samo poštujemo, nego i volimo. On je dao divnih tekstova, našem teatru, na kojima su naši najveći glumci stvarali i stvaraju svoje najbolje kreacije. Pa ipak, primjećujemo da bi rado vidjeli »Vučjaka« bez redakcije, tj. bez Predigre. Ona je doduše virtuozno napisana, ali kao prvi čin malogradjanskog događaja u gradu »Agramu«, a nakalamljena (iako s razumljivom tendencijom i uzročnom povezanošću!) na događaj u selu Vučjaku izaziva debatu zbog svog dramaturškog opravdanja. Krleža je — pišući dramu »Vučjak«, s nekoliko majstorskih, ali reskih poteza iznio pred nas »pozadinsku hrvatsku provinciju« golu do kostiju i providnu do zadnjeg mozgovnog ganglija. Gavellina režija iskoristila je velike interpretativne mogućnosti naših velikih glumaca (Maričića, Podgorske, Nučića, Beka i Kutijara) dok

su u predigri dali vrlo zrele likove Sven Lasta i Boris Andrejević, (mladi glumci su se rutinirano snašli u teškim karakternim ulogama redakcijskih štakora). Predstava »Vučjaka« je po svojoj produktivnoj i reproduktivnoj strani bila najzrelija manifestacija volumenta zagrebačke drame i hrvatske kazališne umjetnosti i dramaturgije.

Publika, koja je dnevno ispunjala kuću do zadnjeg sjedala, priredila je ansamblu zagrebačke drame burne ovacije, koje su to gostovanje učinile pravim narodnim slavljem. Predstavnici zagrebačkog i riječkog kazališta (direktor drame Mirko Božić i intendant dr. Djuro Rošić) su u kratkim, ali srdačnim govorima izmijenili želje da ovaj kontakt između dva najveća hrvatska kazališta bude u budućnosti još intenzivniji, i kolektivno i pojedinačno.

Gostovanje zagrebačkog kazališta bio je kulturno-politički događaj prve vrste i od ogromnog značenja, iako mu je dan premali značaj. Mi shvaćamo zamašaj ostalih manifestacija, ali mislimo da bi kulturne morale biti na prvom mjestu. Podižući i dajući značaj onome što je stvorio naš duh, mi ćemo postići to da kultura postigne onu svrhu kojoj je namijenjena: da uzdigne čovjeka iz tmine besosjećajnosti i neznanja. Usprkos štednji, usprkos zauzetosti i eventualno ličnom, iako prostodušnom, animozitetu prema »predstavljanju«, trebalo je ovom gostovanju izvršne zagrebačke drame dati svečaniji karakter.

ANDJELKO ŠTIMAC

RAD NA ČUVANJU I ZAŠTITI SPOMENIKA U ISTRI, HRVATSKOM PRIMORJU I GORSKOM KOTARU

Veliko bogatstvo spomenika iz svih epoha od prehistorijske do novijeg vremena, u Istri, Hrvatskom Primorju i otocima svjedoči o kontinuiranom umjetničkom stvaranju u tim krajevima. Nažalost, veliki je broj tih spomenika stradao, neki od njih već u ranijim vremenima, te za njih znamo samo iz arhivskih podataka ili literature. Uzrok tome moramo tražiti u historijskim prilikama ovog našeg pograničnog kraja, koji je kroz cijelu svoju historiju bio poprište mnogih borbi i sukoba mnogih interesa. Naročito su u Istri bili zapušteni ili nepravilno tretirani spomenici naše kulturne prošlosti, jer je tuđjinska vlast uvijek zapostavljala, a često i zatirala svaki izraz naše kulture.

Odmah nakon Oslobođenja pravilno je uočena potreba da se konstatira stanje spomenika u Istri, te je u tu svrhu Ministarstvo prosvjete odaslalo u Istru dva stručna namještenika Konzervatorskog zavoda u Zagrebu. Veliki broj oštećenih i ugroženih spomenika zahtijevao je brzu intervenciju konzervatora, a budući da bi bilo teško upravljati popravkom spomenika iz udaljenog centra (Zagreba), to je već koncem godine 1946. osnovan Konzervatorski zavod na Rijeci. Početkom godine 1947. počinje samostalno djelovati na svom teritoriju, koji obuhvaća Istru, Hrvatsko Primorje, Gorski Kotar i Kvarnerske otoke.

Zadatak je bio ogroman. On se je sastojao prvenstveno u spasavanju i izvodjenju popravaka na oštećenim i ugroženim objektima, a tih je bilo preko stotinu. Neki su od njih bili tako teško oštećeni, da se

je smjesta moralo pristupiti radu i svladati poteškoće svake vrste, od organizatornih preko tehničkih do stručno konzervatorskih, ako se je htjelo spasiti objekt od potpune propasti.

Medju prvim radovima na Rijeci bio je popravak stare gradine na Trsatu, koja predstavlja primjer romantičnog restauriranja starih gradina početkom 19. vijeka. Na području starog grada Rijeke izvršeni su najnužniji radovi popravka krova na sklopu bivšeg augustinskog samostana sa crkvom sv. Jeronima. Taj je cijeli kompleks (izvorno gotički) već u doba baroka mnogo pregrađivan, ali je vanjska strana svetišta crkve još gotička, sa kontraforima i zazidanim gotičkim prozorom. U sklopu bivšeg samostana, u gotičkoj kapeli, pronađene su i očišćene od kasnijih premaza, barokne fresko slikarije, koje doduše nemaju naročitu umjetničku vrijednost, ali su vrijedne da se sačuvaju, jer su jedine te vrste na Rijeci. U sadašnjoj sakristiji, nekad kapeli, također gotičkoj građevini, pronađene su na svodu gotičke fresko slikarije. Ovdje su vršene samo pokusna ispitivanja zidova, a još se uvijek nije moglo pristupiti sistematskom čišćenju i konzerviranju tih slikarija. Namjera je zavoda, da u svakom slučaju, otkrije i konzervira te freske, odnosno njezine sačuvane dijelove, baš zbog malog broja sačuvanih spomenika iz tog vremena na Rijeci, a naročito spomenika slikarstva.

Budući da je Rijeka stradala od bombardiranja u prošlom ratu, Zavod stalno suraduje s urbanistima i arhitektima u pitanju uređenja riječkog historijskog

dijela grada, stojeći na stanovištu, da treba da se sačuavaju u cijelosti samo njegove konture, kao i neki kompleksi ulica i trgova, a objekti koji flankiraju te ulice ili trgove, kao i objekti koji sami po sebi predstavljaju spomenik, treba da se urede po svim suvremenim principima, respektirajući samo njihov vanjski izgled spomenika.

U Kraljevici je popravljen stariji kaštel, koji je bio oštećen avionskim bombama, a na novom kaštelu je popravljen krov. U Bribiru je Zavod nadzirao popravak u ratu spaljenog krova crkve sv. Petra i Pavla, a Restauratorski zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti popravio je veliku sliku »Pranje nogu«, koja se pripisuje Jacopu Palmi ml.

Grad Senj je u proteklom ratu naročito teško stradao od bombardiranja, pa su se i njegovi spomenici na koncu rata nalazili u teškom stanju. U prvom redu je Zavod popravio utvrdu Nehaj, koja je, ne samo jedan od najliepših primjera fortifikacione arhitekture 15. stolieća kod nas, nego i uspomena na senjske uskoke. Jedan od naitežih radova bio je popravak katedrale, koja je bila većim dijelom urušena od bombi. Prilikom tih radova mogla su se korigirati dosadašnja mišljenja o tom objektu, prema kojima je to bila barokna gradjevina iz 18. stoljeća. Prilikom radova na fasadi pokazao se je komad zida rane romaničke fakture, a u gornjem dijelu slijepe arkadice izvedene u cigli. Isti taj motiv arkadica se je našao i na istočnom zidu svetišta, a time nam se taj objekt pokazao kao gradjevina iz različitih gradjevnih faza od 12. stoljeća dalje. Kod njezinog popravka nastojalo se valorizirati te romaničke elemente i spojiti ih u skladnu cjelinu sa kasnijim nadogradnjama. U Senju su popravljene i fortifikacije grada, stari gradski zidovi i neke kule. No još uvijek čeka na popravak oštećeni toranj porušene gotičke crkve sv. Franje, gotičko-barokna palača Vukasović i mnogi drugi spomenici. Studenti arhitekture vršili su arhitektonika snižavanja spomenika u gradu, te će taj prikupljeni materijal u mnogome pomoći kod radova na tim spomenicima.

U Istri je Zavod svratio pažnju u prvom redu na grad Poreč. Taj grad predstavlja spomenik već kao cjelina po svom smještaju, po svojoj urbanističkoj vrijednosti, po svom unutrašnjem rasčlanjenju u pravilne ulice, omedjene lijepim zgradama, od kojih su mnoge iz gotičkog vremena. Zbog toga je Poreč najljepši primjerak skladnog ambijenta starog istarskog gradića na obali. U njem se nalazi jedan spomenik svjetskoga glasa. To je Eufrazijeva bazilika sa svojim mozaicima. Ti mozaici iz 6. vijeka, u apsidi, bili su za vrijeme rata zaštićeni papirom i jutom, a ispred njih su bile postavljene skele sa vrećama pijeska i zid od kamena i armiranog betona. Te su naprave uklonjene, i time je glavna apsida vraćena u prijašnje stanje. Čišćeni su i mozaici iz 4. stoljeća, uz baziliku.

Grad Poreč je uz Senj najoštećeniji grad na našem području. Zavod nije dosada imao sredstava da poduzme radove na širokoj osnovi, kakve taj grad po težini svog oštećenja i vrijednosti svojih spomenika zaslužuje. Uspio je tek da popravi jednu romaničku kuću iz 13. stoljeća u glavnoj ulici, koja predstavlja rijedak primjerak profanog graditeljstva toga vremena kod nas. Urušenjem čitavog bloka kuća na koje se je ta zgrada naslanjala, došlo je u pitanje i njezino postojanje. Nakrivio joj se jedan zid, koji je izgubio podršku, i ona se je nalazila u vrlo kritičnom stanju. No brzom intervencijom konzervatora i odmah poduzetim radovima na popravku spašen je taj vanredno vrijedan objekt. No time je tek načet problem spasavanja toga grada, jer ima još veliki broj gotičkih

renesansnih i kasnijih zgrada, koje su teško ugrožene. Situacija je tim opasnija, jer bi stradanjem svake pojedine od tih zgrada nastao dvostruki gubitak, prvo jer bi objekt kao takav propao, a drugo jer svaki od tih objekata ima svoju odredjenju urbanističku funkciju.

Već dvije godine vrši se sistematsko arhitektonsko snimanje i ispitivanje spomenika Poreča uz pomoć stručnjaka iz Zagreba i studenata arhitekture i historijske umjetnosti, te se tako vrše predradnje za spasavanje toga grada.

Stručno osoblje Arheološkog muzeja u Puli postavilo je muzej u Poreču, u kojem se nalazi arheološka i kulturno historijska zbirka, a njegov jedan dio je smješten u baroknoj kući Sinčić, koju je Zavod u tu svrhu popravio.

U sporazumu sa Konzervatorskim zavodom je Arheološki muzej u Puli restaurirao zidove pulske arene i rimskog kazališta. Na Brionskim otocima je muzej radio na čišćenju iskopina rimske vile i dvaju ranokršćanskih bazilika. Zavod je u Puli radio i na srednjovjekovnim spomenicima, završio je radove u katedrali, koji su bili započeti za vrijeme anglo-američke okupacije, te je radio na uređenju kapele Sv. Maria del Canneto, zadnjeg ostatka nekada velike ranokršćanske bazilike.

Uz ove spomenike, koji su već poznati u svjetskoj literaturi, obratio je Zavod specijalnu pažnju spomenicima u unutrašnjosti Istre, — malim ladanjskim crkvicama, nastalim u vremenu od 12. do 16. st., — koji su dosada bili nedovoljno ili nikako proučeni. Većinom je unutrašnjost tih crkvice bila oslikana zidnim

Novootkrivena drvena gotička plastika u Boljunskom Polju — Istra

slikarijama, radovima naših domaćih majstora te je rad zavoda bio usmjeren na popravak tih objekata i proučavanje tih slikarija. U svrhu zaštite fresaka popravljani su krovovi na romaničkoj kapeli na groblju u Savičenti i na gotičkoj kapeli u istom mjestu, zatim na gotičkoj kapeli u Dvagrada kod Kanfanara. Provedena je izolacija zidova od vlage na gotičkoj kapeli u Sv. Lovreću, a u Draguču je popravljen krov kapele na groblju, također u svrhu zaštite novo pronađenih romaničkih fresaka u njenoj unutrašnjosti.

U Kastvu je popravljen gradska loža, a u Vepincu barokni toranj, važan zbog silhete koju daje mjestu.

Na otoku Krku popravio je Zavod dva objekta iz doba hrvatskih narodnih vladara, kapelu sv. Krševana kod Milohnića i sv. Donata kod Punta. Ovoj je potonjoj kupola bila urušena od eksplozije jedne zgrade u blizini, pa ju se moralo nanovo sažidati iz istog materijala i u staroj tehnici (u obliku tzv. pužve kućice). U samom gradu Krku popravljen je romanička crkva sv. Kvirina, koja je također bila oštećena u proteklom ratu. Popravljen je i uredjena četverokutna ulazna gradska kula u kojoj je smještena kavana.

Na otočiću Košljunu kod Punta uredjen je obrambeni toranj sa kapelom i tom je prilikom otvoren novo pronađeni gotički prozor. U Punta je očišćen, od kasnijih namaza boje, barokni drveni oltar, koji je u 18. st. prenesen ovamo iz crkve sv. Nikole u Senju.

Blizu Omišlja su vršene iskapanja u ruševinama ranokršćanske bazilike zvane Mirine. Ovim se je iskapanjima dokazalo, da je to bila crkva sagrađena u ranokršćansko vrijeme, a nešto izmijenjena u vrijeme kad ju preuzimaju benediktinci.

Grad Rab, pruža konzervatoru bogatstvom svojih spomenika široko polje rada. On, srećom, nije u proteklom ratu stradao, ali značaj njegovih spomenika zahtijeva da mu se posveti puna pažnja. Nažalost je izgradnjom glomaznih objekata na obali u vrijeme između dva rata narušena harmonija njegove urbanističke cjeline. Među prvim svojim radovima Zavod je povratio na palaču Nimira njen originalni portal iz 15. st., koji je bio ugrađen u jednu privatnu vilu.

Gotička palača Knežev dvor bila je tako trošna, da su se zidovi nagnuli i prijetila je opasnost potpunog urušenja, pa su gradjevne vlasti zahtijevale rušenje. Rušenje je provedeno, ali je prije toga svaki

kamen oplata obilježen, pa je prilikom ponovnog gradjenja došao opet na svoje mjesto. Rad još nije završen.

U ruševinama romaničke crkve sv. Ivana vršena su iskapanja, te se i ovdje došlo do nekih novih rezultata što se tiče njegovog prvotnog oblika.

Neki radovi manjeg opsega vršeni su na Pagu i u Gorskom Kotaru, gdje treba spomenuti popravak starog grada u Brodu na Kupi.

Restauratorski zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti popravio je oštećenu Vivarinijevu palu iz Velog Lošinja. Nakon popravka slika je vraćena na svoje mjesto.

Manji su popravci vršeni još na mnogo objekata po raznim mjestima.

Dosadašnjim se je radovima pomoglo očuvanju spomenika u vrlo grubim potezima. Mnogo spomenika još čeka na popravak. Kod ranorenesansne katedrale u Osoru izvršeno je samo učvršćenje zidova, da se na neko vrijeme spriječi daljnje propadanje objekta. Takvih slučajeva ima više.

Iz gore izloženog vidi se da je dosada rad Zavoda bio prvenstveno usmjeren na tzv. operativu, t. j. spašavanje ugroženih i popravak oštećenih spomenika. No ti su zahvati zahtijevali i solidnu pripremu, t. j. poznavanje materijala. Upravo na tom polju t. j. prikupljanju naučne gradje došao je Zavod do nekih rezultata, koji dosada nisu bili poznati. Pri raznim obilascima terena, stručno osoblje Jadranskog instituta Jugoslavenske akademije i Konzervatorskog zavoda pronašlo je oko 30 lokaliteta sa sredovjekovnim zidnim slikarijama, koji u dosadašnjoj literaturi nisu bili poznati. Na mnogim se je moralo ograničiti samo na konstataciju postojanja slikarija, ali nije bilo ni vremena ni mogućnosti da se skida često i debeli premaz žbuke, kojim su slikarije prekrivene.

Isto je tako Zavod pronašao neke dosada nepoznate sredovječne drvene plastike u Istri i na otoku Krku, kao i vrlo zanimljive slučajeve retardacije stilova. (Vrbnik, Klana).

Obzirom na činjenicu da područje Zavoda obuhvaća i Istru, taj dosada najslabije obradjeni teritorij, to će, bez sumnje, proučavanje te zanimljive kulturno-historijske gradje donijeti neke nove poglede na kulturne odnose u historiji toga kraja.

IVA PERČIĆ

SLAVLJE NARODNE UMJETNOSTI U PULI

DOJMOVI SA GLAVNE SMOTRE NARODNIH PJESAMA I PLESOVA HRVATSKE DNE 25. i 24. VIII. 1952.

Izletnički brod ponio nas je u sunčano ljetno jutro prema Puli. Ta radosna vožnja bijaše skladan uvod u doživljaje koji su nas čekali. Sa gornje palube broda pjevači riječkog »Jedinstva« čitavim su putem od vremena do vremena pjevali širok i sjetni napjev »Puna Pula mladih molnarića«. Ova je lijepa istarska pjesma (u sretnoj obradbi Matetića-Ronjgova) bliska i draga, pa ju je mnogi od putnika na brodu prihvatio i sve nehotice pridružio se pjevačima. Tako smo stigli u luku podno amfiteatra.

U subotu popodne sva je Pula u svečanom raspoloženju. Svuda po ulicama susrećemo šarolike grupe

raspjevane i nasmijane mladosti iz svih krajeva Hrvatske. Zvukovi istarskih roženica miješaju se s ritmom slavonskih tambura, a uz veselu pjesmu iz Baške čuju se čeznutljivi međjimurski mol. Grupe prolaze ulicama svatovski veselo, a sve više svijeta iz grada, iz bliže i dalje okolice, iz čitave Istre i još iz daljega pridolazi i puni gradske ulice. A kad se predveče sve to razdragano mnoštvo sleglo u divovsku elipsu amfiteatra, čovjeku je zastajao dah pred veličanstvom prizora. Preko petnaest tisuća ljudi skupilo se, da tu, na ispaćenom tlu naše Istre, dade oduška svojoj radosti. Jedni u pjesmi i plesu, a drugi u

sučuvstvom i odobravanju. Redovita godišnja Glavna smotra narodne umjetnosti Hrvatske pretvorila se ovdje u slavlje oslobođene Istre. I ne samo slavlje. Kad je otvarajući smotru izašao na podij predsjednik Saveza kulturno-prosvjetnih društava Hrvatske drug Josip Šestan i istakao značenje te kulturne manifestacije na ovom mjestu, u danima rastućeg raspaljivanja iredentističke propagande s onu stranu Jadrana, slavlje je postalo protest i opomena svakome, tko pomišlja na to, da još jednom dirne u naš miran i sretan život. Mnogo tisuća ljudi, skupljenih ovdje iz Istre i svih krajeva naše domovine, živo je manifestiralo jedinstvo i odlučnost ljudi ove zemlje, da čuvaju i brane teško stečenu slobodu.

Kad se slegla bura u gledalištu, započeli su program istarski seljaci značajnom narodnom pjesmom, koja bi pristajala da bude naslov čitave smotre: »Istra više robovati ne će« (Mune, kotar Rijeka). Čitav program prve večeri dali u Istra i riječki kraj — sretna zamisao, kojom je ova smotra dobila svoje naročito obilježje. Članovi »Seljačke Sloge« iz Barbana kod Pule izveli su narodni ples »Balun«, a pjevački zbor rudara iz Raše snažno je otpjevao Gotovčevu pjesmu »Jadranu«, koje posljednji stih — mi ne damo našeg mora!« ostade zvučati u srcima tisuća. Vrlo se dojmio nastup oca i sina Rudana iz sela Rudani kod Pazina, koji su pokazali, kako ljubav za roženice i narodnu pjesmu prelazi od pokoljenja na pokoljenje.

Pravo iznenadjenje za nepoznavaoa je grupa sa osamljenog otoka Suska. Posve neobična, starinska djevojačka nošnja s visokim, ružičastim čarapama, neobično udešena kosa, šareni nakit i prastara domaća pjesma, koju, očito, stranac nikada ne bi uspio da potisne. — Pjevački zbor RKUD »Fratellanza« iz Rijeke izveo je talijanske narodne pjesme »Le tre vece« u obradi Matetića Ronjgova i »Coro dei cacciatori« u obradi Thermignona.

Vrlo zanimivi su daljnji prilozii istarskog folkloru: Petar Babić i Antun Janko iz Selini kod Poreča izvede starinske pjesme »Švikni Jure« i »Uš, uš, petešina« a Mate i Josip Fatorić iz Vižinade kod Poreča pjesme »Pojeti ćemo na polje zeleno«, »Speta, speta« i »Sada vidim da me varaš«. Pjevači su prikazali narodni način oponašanja zvuka roženica. — Grupa iz Vrbnika (otok Krk) u svojim skladnim nošnjama izvodi obljublvenu pjesmu »Vrbiče nad morem« i slikovit narodni ples »Ruke, noge«, a grupa iz Barbata na Rabu pleše starinski i dobro očuvani ples »Naš tanac«. Osobito skladno i efektno nastupila je grupa i dobro očuvani ples »Naš tanac«. Osobito skladno i efektno nastupila je grupa KPD »Ilija Dorčić« iz Novog u svojim krasnim i skladno grupiranim nošnjama. Uz svirku braće Dobrića na sopolama izveli su pjesme »Hrušvica se potresuje« i »Nagnulo se drvce orihovo« i otplesali poskočnicu »Kada se Pavle ženjaše«.

Grupa seljaka iz Muna kod Rijeke izvela je pjesme »Družo Tito, mi ti se kunemo« (osebujna istarska melodija) i »Istra više robovati ne će« i otplesala starinsku »Poskočnicu uz mih«. — Pjevački zbor »Matko Brajša — Rašan« iz Pule izveo je pjesme »Puna Pula mladih molnarica« Matetić — Ronjgova i »Nove brazde« od Gotovca. Članovi KUD »Marco Garbin« iz Rovinja izveli su svoje osebujne »bitinade«, noćne pjesmice i ples. (Njihov preopsežan program bio bi djelovao bolje da je nešto skraćan i — bez scenskih improvizacija i kulisa). — Članovi SRZ »Lenjin« iz Rovinja izveli su narodne pjesme svojeg kraja, a seljaci iz Rovinjskog Sela skladno otplesali »Balun«.

RKUD »Jedinstvo« iz Rijeke izvelo je u vrlo dobroj interpretaciji »Zahvalnicu« Franje Dugana ml. i pjesmu »Hej, brate, sloboda« B. Krnica. Nakon što je folklorna grupa iz Galijana kod Pule skladno i ozbiljno izveia starinski običaj »La Furlana«, a ogranak Seljačke Sloge iz Medulina otplesao »Balun«, završen je program prve večeri pjesmom »Krasna zemljo, Istro mila« Matka Brajše — Rašana, koju su vrlo impresivno zajednički otpjevali zborovi »Jedinstvo«, »Rudar« i »Matko Brajša — Rašan«.

Na drugi dan smotre okupilo se u amfiteatru još više svijeta: oko dvadeset tisuća ljudi ispunilo je ogromni prostor gledališta, a velik broj gledalaca smjestio se čak po otvorima arkada i po visokim, kamenim ložama, pa je prizor bio upravo uzbudljiv. Na programu su nastupi grupa iz Istre i ostalih krajeva Hrvatske. Uz burno odobravanje razdraganog mnoštva povelu su plesači iz Popovića kod Dubrovnika svoje dostojanstveno »Potkolo«, a Lastovčani (otok Lastovo) — šest pari plesačica i jedan plesač — svoje »Kolo uz liru«. Omladinci iz »Široka« kod Šibenika oduševljavaju svojim temperamentnim plesovima (tri narodna kola uz diple) i izazivaju burno odobravanje. Novljani ponovo nastupaju s novim programom i ponovo oduševljavaju. Za njima Podlabinci s »Balunom« i pjesmama, pa Baščani s veselom pjesmom »Baška je malo selo« i sitnim, brzim »Tancom«. Ličani iz Čovića kod Otočca izvode »Svadbene pjesme«, »Rozgalicu« i »Kolo uz dangubicu«, a pododbor »Prosvjete« iz Kistanja kod Knina narodne pjesme i kola iz Bukovice.

Već je mrak i snažni reflektori projiciraju na zidove arene fantastično velike sjene razigranih plesača. A kroz lukove arkada odnekud sa zapada zloslutno sijevaju bljeskovi, navještajući oluju. Priroda je dopustila da vidimo samo još nekoliko grupa. Šest parova plesača u nježno izvezenim nošnjama iz Šišljavića kod Karlovca izvode narodni običaj »Ivančice«, pjesme »Vrani se konji sedljaju« i »Samica« te plešu svoj sjajni »Drmeš«. Pododbor »Prosvjete« iz Šaša kod Kostajnice pjeva žetelačku pjesmu »Dobar večer naša majarice« i pleše svoje kolo uz pjesmu. Turopoljci iz Lomnice prikazuju svoje svatovske običaje uz pjesme, u kojima se čudnovato dodiruju slavonski i istarsko — primorski muzički elementi.

Teško je prežaliti, što je nevjerojatno nemogućilo nastavak programa, u kome je trebalo nastupiti još desetak odabranih grupa iz Slavonije, Vojvodine i Medjumurja. Pa ipak slavlje nije bilo završeno. Grupe sa smotre razišle su se narednog dana diljem Istre. U Pazinu, Buzetu, Labinu, Raši i drugim mjestima održana su folklorna gostovanja, koja su se pretvarala u spontano narodno veselje. U Marčanima i Barbanu grupe su oduševljeno dočekane i zadržane na prolazu, da bi svoj program prikazale okupljenom narodu. Tako se ova veličanstvena manifestacija narodne umjetnosti i patriotizma prenijela iz Pule u gradove i sela Istre, pa će još dugo ostati u sjećanju naroda.

Smotra u Puli je svojim istarskim sadržajnim obilježjem nedvojbeno pokazala, kako je naš narod na tom najizloženijem dijelu hrvatske zemlje s ljubavlju čuvao i očuvao svoj narodni muzički izraz. Usprkos upornim i bezobzirnim naporima tudjina da zatre taj živi biljeg narodnog osjećanja, Istra je ostala vjerna svojoj pjesmi, svojim roženicama i svojoj domovini Hrvatskoj.

KULTURNO-PROSVJETNI RAD U RIJECI I ULOGA NAŠE INTELIGENCIJE*)

Rad na polju prosvjete i kulture u jednoj zemlji kao što je naša, u njenoj sadašnjoj fazi razvitka, ima neosporno svoj višestruki značaj. O tom se radu govori danas s povišenim glasom ne zato što ga dosad nije bilo, već stoga što postaje sve važniji i što svestranost kulturno-prosvjetnog rada uvjetuje u mnogočim naš daljnji razvitak.

Posvetiti potrebnu pažnju radu u oblasti kulture i prosvjete, a naročito pravilno usmjeriti taj rad, zahtijeva od nas širinu gledanja na stvari, zahtijeva sagledavanje nekih osnovnih činjenica. One upućuju na to, da se ovom radu valja temeljito posvetiti, a to se može i mora, ako se, i kada se, shvate same te činjenice. Shvatiti, dakle, temu o kulturno-prosvjetnom radu danas, široko, pa otuda točno i pravilno, znači uočiti i shvatiti po mome mišljenju, ovo četvero:

1. jugoslavinsku stvarnost i naš razvitak;
2. našu kulturnu revoluciju;
3. naš međunarodni položaj, i
4. u našem jedinstvu naše regionalno, naše zabočno mjesto ovdje u Rijeci i u Istri.

Jugoslavenska stvarnost govori nam već godinama mnogo i danomice sve više. Ta je stvarnost polazna točka za bilo kakvo razmišljanje o nama, o bilo kojem radu i planu. Ta je stvarnost to i za nas u ocjeni važnosti kulturno-prosvjetnog rada, napose u sadašnjim uvjetima našeg razvitka. Ako je ta jugoslavenska stvarnost interesantna, privlačna i poučna i za one zvan naših granica — a tako jeste, — onda je ona to dvostruko za nas kao subjekte te naše stvarnosti, pogotovo kao subjekte na radu u oblasti kulture i prosvjete. Ta stvarnost nameće snagom svoga postojanja i snagom svakodnevnog razvitka raznovrsne zadatke. Gledati otvorenim očima u tu stvarnost, kakva je, — a nikako nije nezanimljiva — prvi je uvjet da je uopće sagledamo i shvatimo, lišeni predrasuda i zablude. Šta više, gledati je otvorenim očima na putu smo da se oslobađamo i oslobodimo svih predrasuda i zabluda, jer stvarnost je ova takva da samim svojim postojanjem djeluje i utiče na takva i druga oslobađanja.

Ova stvarnost je, dakle, polazna točka za razmatranje svih pitanja sa područja kulturno-prosvjetnog rada. Ali treba još naglasiti, da je ona to naročito u sadašnjoj fazi našeg razvitka, u našem sadašnjem prelaznom periodu, na našem stupnju decentralizacije i demokratizacije.

Fa' t accompli, gotova činjenica naše Narodne revolucije, ova naša Jugoslavija, je i dalje u revoluciji, jer tako mora biti, a da se definitivno pobijedi. Na to je upozorio M'lovan Djilas u onim svojim prošlogodišnjim »Razmišljanjima o raznim pitanjima« rekavši slijedeće:

»Samo ako se revolucija nastavlja, ako ona mijenja i razvija svoje demokratske forme, ako ona i dalje pobjeđuje protiv opasnosti (birokratije) koje sama rađa svojim razvitkom, a koje su ostatak prošlosti koji se probija uz nju i kroz nju samo ako ona uspije da izvrši dijalektički skok od osvajanja i učvršćenja vlasti diktature proletarijata ka njenom odumiranju, tj. ka stvarnoj izmjeni samih društvenih odnosa, samo u tom slučaju se može govoriti o njenoj potpunosti pobjedi, o pobjedi u svima fazama njenog razvitka, a samim tim i o pobjedi socijalizma«. Prema tome je, nastavlja Dji-

las, »zauzimanje vlasti samo predigra, samo neophodni uslov za ono drugo, glavno — za izmjenu društvenih odnosa, da ovi postanu stvarno socijalistički i stvarno demokratski, ako hoćete — stvarno ljudski.«

Danas smo svjedoci, da se narodna vlast učvršćuje baš time što i odumire, što pojedine njene funkcije već prelaze, i već su prešle, na mase, što opet znači jednu novu pobjedu u toj našoj stvarnosti, pobjedu prvu ovakve vrsti u historiji. Pred nama su kao činjenice radnički savjeti, savjeti pri narodnim odborima. Mi smo u fazi jedne zaista široke demokratizacije koja ima, razumije se, i svoje stupnjeve razvitka, koja nije ni završena ni potpuna, koja je dakle u razvoju...

Stoga ukažimo, bit će najbolje, na riječi orgsekretara CK KPH Zvonka Brkića iz referata na IX. proširenom plenumu ove godine:

»Mi ostvarujemo narodno samoupravljanje, preko koga će radni ljudi učestvovati u rješavanju svih pitanja ekonomskog, državnog i društvenog života zemlje. Mjere pak koje tu provodimo, iako su sastavni dijelovi jednog cjelovitog procesa borbe za socijalizam, nisu dane kao konačne, jednom zauvijek. One će se mijenjati prema pojedinim fazama našeg razvitka, zavisno od razvitka proizvodnih snaga i društvenih odnosa, koji će tu nastajati, pa stoga ne treba ni na zadatke i način rada i samu ulogu Partije ovog perioda gledati kao na nešto što se ne mijenja, ali zato treba uvijek imati u vidu da se iz ove faze našeg razvitka ne može izaći (kao ni iz prošlih faza), a da se uspješno ne riješe zadaci koje ona postavlja pred partijsku organizaciju i sav narod.«

Zapitat se stoga moramo, da li izvršavamo zadatke sadašnje faze u oblasti kulture i prosvjete, tim pr je što je poznata činjenica da nadgradnja, da svijest zaostaje iza materijalne izgradnje. A to zaostajanje bit će još veće, pa i štetnije i kočnica našeg daljnjeg razvitka, ako mi u sadašnjoj fazi ne izvršimo ove sadašnje zadatke, koji su tu, vidljivi, uočljivi, raznovrsni.

U oblasti kulture i prosvjete učinjen je krupan korak u prelaženju funkcija od vlasti na društvo. Tu činjenicu moraju imati u vidu naročito kulturno-prosvjetni radnici. Ona predstavlja vanredan uspjeh u našoj demokratizaciji vlasti, uvjetovan našim sadašnjim razvitkom i uspjesima u tom razvitku. To potvrđuju osnovani savjeti za kulturu i prosvjetu, savezni, republički, gradski i kotarski. Jer, »za razvitak socijalističke demokratije — piše Rodoljub Čolaković u svom članku »Odumiranje države u oblasti kulturno-prosvetne delatnosti«, u »Međunarodnoj p'litici« (god. III.; br. 19 od 1. X. o. g.), — za njenu sve bogatiju sadržinu, takođe je važno da uloga države u oblasti kulturno-prosvetne delatnosti bude takva da omogućuje što šire učešće građana u rešavanju tih poslova. To je oblast u kojoj je uplitanje državnih organa najmanje poželjno, i baš u njoj treba činiti sve kako bi to uplitanje postalo što pre zlišnok.

Tako nam dakle zbore jugoslavenska stvarnost i naš razvitak.

Ali u toj stvarnosti i kulturnoj revoluciji u njoj razvija se danas jedna nova kultura, kultura socijalistička. Tu smo na počecima, ali značajnim počecima.

*) Predavanje održano na Narodnom sveučilištu u Rijeci 8. X. 1952.

Tu smo pred hiljadustrukim zadacima. Tu se javljaju problemi mnogi i složeni. Tu smo u jednom procesu, koji je započeo a koji je dug. Tu smo na putevima koji su novi i za koje nema uzora ni primjera.

U složenosti ovih pitanja iz naše kulture ukazimo na dvoje: s jedne strane, na daljnji razvoj, na daljnje kretanje, i otuda na zadatke naših kulturnih radnika, a s druge strane, na naše napore »za okretanje kulture ka radničkoj klasi, za povezivanje savremenog stvaralaštva s životom i potrebama radnih masa i pretvaranjem tih masa u pravog konsumenta kulturnih dobara i živog učesnika u kulturnom životu« (iz »Književnih novina«, broj 65 od 14. IX. 1952.).

U prvom vidu susrećemo se s činjenicom, da »mi spadamo u kategoriju onih civilizacija, koje se nijesu mogle razviti zato, jer su im tuđinske snage osporavale pravo na moralni i materijalni opstanak« (Kreleža), pa na osnovu te činjenice mi ćemo razrađivati morati i naš plan rada i postavljati sebi zadatke. Fakat je da mi ne poznamo sebe, svoju prošlost, a kad je to tako, nemoguće je da gradimo potpuno i cjelovito onu kulturu koju nam nameće naš politički i društveni razvitak. Danas smo u položaju da, gradeći novo, moramo istovremeno obraditi i razraditi prošlo. Naša sadašnjost nije bez veze s našom prošlošću nego je, naprotiv, usko s njom povezana i rezultira, na ovaj ili onaj način, iz naše vjekovne borbe za slobodu i ostvarenje naših težnji, koje smo u stanju i prilikama da tek danas ostvarujemo.

Ovdje se, u ovom pitanju, zaista, ne može bez citata, ne u treći za njima, već u želji da se misao o proučavanju naše vlastite prošlosti potkrijepi imenima, koja su autoritet svojim vlastitim djelima, i njihovim riječima, koje su od znalca i znalacke.

Evo što nam Kreleža veli na tu temu:

»Mi ne možemo i ne smijemo tražiti od naroda, kojima smo okruženi, da o nama znaju više nego što znamo mi o sebi sami, a naše poznavanje vlastite, bogate prošlosti oskudno je, jer nam jače sile nikada nijesu dopustile, da se osvijestimo na temelju vlastitog pamćenja o značenju svoje vlastite uloge u prostoru i u vremenu kao cjelina«.

I dalje:

»Ne možemo tražiti od civilizacija kojima smo okruženi, od civilizacija koje nam nikada nijesu bile sklone, od takvih civilizacija, koje naš vjekovima smatraju svojim objektom, da o nama znaju više nego mi sami. Mi ne možemo, logično, tražiti da te civilizacije, koje se spram nas odnose krvnički, koje nam potpisuju smrtnu osudu takoreći sezonski, da te iste civilizacije o nama imaju pozitivno mišljenje« (»Borba« od 15. VI. 1952.).

To proučavanje naše prošlosti ima svoj aktuelan značaj. Nitko drugi nego baš M. I. Džilas pisao je »O nacionalnoj historiji kao vaspitnom predmetu« u ovom našem vremenu i našim prilikama, jer nacionalna historija, kaže Džilas, »živi u svijesti ljudi i snažno djeluje na nju«, pa je stoga »obrada nacionalne historije sa stanovišta dijalektičkog materijalizma, istovremeno i nauka i pomoć i podstaj radnim masama u njihovoj borbi za socijalizam, za pobjedu novih socijalističkih odnosa u našoj domovini, za pobjedu komunizma« (str. 4). Ta naša prošlost je bogata revolucionarnim periodima, revolucionarnim događajima, pokretima i ličnostima, ali to se danas još samo naslućuje, jer je neispitano i neobrađeno. A Džilas na to piše sljedeće riječi:

»Partija ne može i neće da se zadrži na tim slutnjama o prošloj veličini svoga naroda. Ona smatra istinito prikazivanje te prošlosti sastavnim dijelom borbe za svijetlu budućnost, sastavnim dijelom borbe za socijalizam, borbe čovječanstva za komunizam. To nije slučajno. To je dokaz njenih dubokih korijena u narodu, u njegovoj historiji, u njegovom ži-

votu, u njegovim najdubljim nadama i željama. Zadatak istoričara jeste u tome da pomognu borbu Partije za pravilno osvijetljavanje narodne prošlosti, borbu Partije za novi život« (ibid. str. 31.).

I, konačno, da istu misao potkrijepimo i najnovijim riječima Miroslava Kreleže sa III. kongresa književnika, a one glase:

»Sakupiti svu političku, kulturnu i intelektualnu svijest o svojoj vlastitoj pojavi u prostoru i u vremenu, svijest danas dispersiranu i usitnjenu poslije vjekovnih poraza po mnogobrojnim i izolovanim regionalizmima, sabrati sve potrebne elemente u sintezi, koja ne će biti kult romantičnih fraza, nego istinit pjesnički prikaz fakata, dati ogromnoj masi impozantne stvaralačke materije programatski okvir, objasniti i protumačiti svu tragičnost naših vlastitih raskola i uzajamnih negacija, to bi trebalo da bude našom osnovnom mislijom«.

Riječi, izgovorene književnicima, primjenjive su, mutatis mutandis, za sav naš rad u oblasti nauke, kulture i prosvjete. One su aktuelne u riješavanju svih naših kulturno-prosvjetnih zadataka danas, kada smo na početku ove ogromne i zamašne djelatnosti. Dosad nije učinjeno ni dosta ni mnogo, to znamo, a Kreleža to ocjenjuje ovom rečenicom: »Dok u analitičko-kritičkom pogledu nijesmo svršili ni sa preliminarnima, mi stojimo pred raznovrsnim i neobično isprepletenim kulturnim zadacima jednog politički ostvarenog plana, koji ne predstavlja više nikakvu hipotezu niti kulturno-politički program, nego državnom politikom određenu ekonomsku, socijalističku stvarnost«.

Ipak ostvarenje ovih zadataka još ne predstavlja našu kulturnu revoluciju, ako se sve tekovine nauke i kulture ne približe radnom našem narodu; ako ih on ne bi usvojio, s njima se obogatio. To je onaj drugi vid stvari — okretanje kulture radničkoj klasi. Ta je klasa na političkom i ekonomskom planu izvršila svoju misiju u našoj zemlji, ona je pozvana da je izvrši i na kulturnom. Ukazao je na to u svojoj uvodnoj riječi književnicima na III. kongresu i Miha Marinko, pa je istovremeno uputio i neke vrsti apel na sve kulturne radnike, kada je rekao:

»Put ostvarenju te misije nerazmjerno je teži i dugotrajniji, ali zato i nužan. Zadatak nas svih, a naročito svih progresivnih književnika i kulturnih radnika uopće, jest da pomognu nosiocu našeg suvremenog društvenog razvoja i da mu se omogućiti što brže ostvarenje njegove historijske uloge« (»Borba« od 6. X. 1952.).

Ova djelatnost, da se naime naša radnička klasa podigne kulturno na viši nivo, predstavlja u stvari našu kulturnu revoluciju. »U čemu je — pita se Boris Zihel — kulturna revolucija, koja mora da bude nedeljivi elemenat socijalističke revolucije?« I odgovara: »Kulturna revolucija je u neprestanom podizanju kulturnog nivoa našeg radnog naroda, kulturna revolucija je borba za to da naš radni narod postane sve više deonik onih kulturnih tekovina ljudske istorije koje mu je kapitalistički sistem odricao« (»Književne novine« br. 65 od 14. IX. 1952.).

Može se pretpostaviti, da smo u sedam godina našeg rada i u tom pravcu barem nešto učinili, nešto dali radničkoj klasi. Neosporno da jesmo, ali je pitanje: da li smo dali dosta s obzirom na našu zaostalost, naslijeđenu iz prošlosti, i na naš brz materijalni napredak. Iz referata Zvonka Brkića na IX. proširenom plenumu CK KPH proizlazi da je najteže naslijeđe iz našeg prošlog perioda rada »izvjesno zapuštanje radničke klase i rješavanje njenih problema, napose problema političkog odgoja radnika i učešće njihovog u našem društvenom životu«. Bili su razni uzroci da je tako bilo, ali nije bilo namjerno. Međutim, u sadašnjim uvjetima se traži najširi rad na podizanju političkog i kulturnog nivoa masa, traži se rad u ma-

sama, postavlja se pitanje kulturnog uzdizanja radničke klase, »ali prvenstveno takvog koje podiže klasu i revolucionarnu svijest radničkih masa, i ne samo to, nego takvog kulturnog rada koji će pojačati utjecaj radničke klase, njene ideologije i klasne kulture na sav naš društveni život (str. 30). Brkić ističe suštinu toga rada nadalje u ovome: »U kulturno uzdizanje radnika napose treba unijeti više elementa borbe protiv nepismenosti, i opće zaostalosti, protiv religiozne zatucanosti, za sticanje širokog znanja, za ovladavanje naukom — što u suštini znači posvetiti više brige kulturno-prosvjetnom radu među radnicima« (str. 30.).

Fred radničku klasu, dakle, a to znači i pred narodnu inteligenciju postavljen je snagom naše stvarnosti i našeg razvitka neodloživ zadatak učenja, stvaralačkog učenja, što postaje i mora biti, po riječima Djilasa, »jedna od bitnih osobina komunista, revolucionera i uopšte naprednog čovjeka, i kod nas — i prije svega kod nas — i svuda i na svakom mjestu«. — »Bez solidnog opšteg znanja — nastavlja Djilas — bez poznavanja velikih duhovnih tekovina ranijih epoha, bez živog i svestranog praćenja savremenih pojava, udubljivanja u njih s materijalističkim i dijalektičkim kompasom u umu, ne može se biti ne samo dobar marksista, nego ni cjelovit, sposoban — a ako hoćete i dobar — komunista« (»Razmišljanja... str. 22).

Prema tome, i južnoslovenska stvarnost, i naša kultura u razvijanju dva su osnovna momenta kroz koja valja sagledati uopće sav naš mnogostruki kulturno-prosvjetni rad i u njemu ulogu naše inteligencije uopće, pa i kod nas u Rijeci.

Manje važan nije ni treći — međunarodni položaj naše zemlje i njenu historijsku misiju — ako hoćemo — danas u svijetu, naročito u međunarodnom radničkom pokretu. Svladali smo razne teškoće i već četiri godine mi plovimo sami (izraz je Krležin), osamostaljeni, ne podlegavši blokadi s Istoka niti se »prodavši« Zapadu, dižuć svoj socijalistički barjak sve više i stičući sve veći ugled u čitavom svijetu.

Nije lako sagledati međunarodni položaj današnje Jugoslavije onako kako će to kasnije učiniti historija, nije lako ni ocijeniti taj položaj u smislu progresivnog razvitka čovječanstva, a ne samo naših naroda, ali se ipak mogu nazreti konture te ocjene. Napor koje čine naši narodi za svoju izgradnju, svoju slobodu, svoju nezavisnost, za čuvanje mira, za svetost i neokaljenost ideje socijalizma i socijalističkog društva, već su danas cijenjani i nepobitno znače jedan doprinos Jugoslavije općoj stvari ljudskog društva.

Ako je to tako — a bit će tako, prema svima opipljivim znacima i činjenicama — onda i sa gledišta našeg međunarodnog položaja naš kulturno-prosvjetni rad ima svoju naročtu važnost i svoja opravdanja. Naša dostignuća na ekonomskom i političkom polju nisu nimalo beznačajna ni u svjetskim razmjerima. Naprotiv, stoga i otuda prozlaži, da se njima imaju pridružiti i naša kulturna dostignuća, da bi naša revolucija pobijedila u svakoj fazi, da bi zvojevala definitivnu pobjedu socijalizma u našoj zemlji.

Ova tri momenta — našu stvarnost, kulturnu revoluciju, i međunarodni položaj — valja imati pred očima i kada se razmatra naš kulturno-prosvjetni rad u Rijeci, kada se sagledava naše regionalno u našem jedinstvu. A da treba voditi računa i o tom regionalnom, da se ne može značaj naših kulturno-prosvjetnih zadataka sagledati samo iz zadataka jedinstvenih za cijelu našu zemlju — i to je zvan spora, pod uvjetom da poznamo položaj našeg grada i cijelog ovog područja na zapadu domovine u prošlosti, njihov historijski razvitak i borbu protiv tuđinaca, kao i da smo svjesni njihova položaja i uloge u našoj današnjici.

Samo prožeti takvim shvatanjima, oboružani takvom sviješću i znanjem, možemo pravilno usmjeriti naš kulturno-prosvjetni rad u Rijeci i odrediti ulogu naše inteligencije. Zadatak njihov nije lak, a tih zadataka moraju biti svi svjesni, napose komunisti i pogotovo rukovodeći komunisti iz redova naše narodne inteligencije.

I u Rijeci, kao i u ostalim dijelovima naše zemlje, uradili smo prilično u toku prošlih sedam godina. Rezultati toga rada u ovom gradu su takvi da zaslužuju jednu temeljitu analizu, jedan prikaz, i objavljivanje takvog prikaza. Zašto? Mi smo oslobodili svoj grad poslije dvodecenijske talijanske okupacije, a prije toga pedesetgodišnje mađarske vladavine u tom »corpus separatumu«, poslije više od dva vijeka stalnog otimanja toga grada od njegova hrvatskog zaleđa i odnarođivanja hrvatskog življa toga grada. Na uništenim nacionalnim i kulturnim tekovinama ovog grada obnovili smo život i učinili ga dostojnim čovjeka, a u tom životu, jeku obnove i materijalne izgradnje, nije zanemaren kulturno-prosvjetni rad. To potvrđuju obnovljene i novoosnovane škole, prosvjetna i kulturna društva i ustanove, naše umjetničke institucije — njihov već sam broj je velik i mponira, — kao i postignuti rezultati. Ali sve to ima taj osnovni nedostatak, da zaostaje iza uspjeha na polju materijalne izgradnje i stoga, ako bi ostali pr. tome, kočili bi i naš daljnji opći razvitak.

No, ovdje se pitamo: gdje smo danas i što treba da čine u ovom gradu, Partija, vlast, sindikat, ustanove, stručna društva, pojedinci i sav naš kolektiv, a da bi pošli naprijed i u jednom gradu, kakav je Rijeka, razvili kulturno-prosvjetni život i rad i bili ustrajni do većih kulturnih postignuća. To je danas naša obaveza pred narodom i historijom — i te riječi ne shvaćamo kao fraze —, a u tome imaju neosporno svoju ulogu naši kulturni radnici. Ta njihova uloga je već danas mnogostruka, ne sužava se već širi, u našem uvjetu ma današnjice, naše socijalističke demokracije u razvoju. U čijim je rukama inicijativa, zapitamo li se tako, odgovoriti moramo odmah, da je u rukama svih, i Partije, i vlasti, i sindikata, i kulturnih radnika. Stvar je naprosto u tome, da nitko od pozvanih faktora ne čeka na inicijativu drugoga, da svi budu inicijativni i pokretni, da svi pokreću, da se sve inicijative sastanu i tako stvore široki pokret za kulturno-prosvjetni rad. Svakome od pozvanih faktora može da nedostaje neki element za širinu i dubinu u radu, ali svima njima ne može se pripisati takav nedostatak. Šta inicijativa je zvan sumnje potrebna, nužna, napose u našim riječkim prilikama, i do nje treba da dođe. U protivnom, svi mi ne ćemo i ne možemo izvršiti svoj historijski zadatak na ovom tlu, a svi smo mišljenja i voljni smo da ga izvršimo.

Taj naš rad u Rijeci usmjeren je u ova tri pravca: prvo, na našem radnom mjestu u školi, ustanovi, poduzeću; drugo, u našim stručnim društvima i klubovima; i, treće, u javnom životu ovog grada.

Naše radno mjesto, koje nam osigurava materijalnu egzistenciju, nije i ne treba da bude u jednoj socijalističkoj zemlji samo neko kruhoborstvo, već prožeto onim shvaćanjem koje je odraz ove naše stvarnosti i našeg puta u novo društvo. Sav naš rad, bilo gdje, treba da je prožet socijalističkom sviješću, pa da tu svijest jačamo i u sebi i u okolini, jer bez takve izgrađene svijesti, i pored razvijenih proizvodnih snaga, nema novih društvenih, socijalističkih odnosa, što dalje znači da nema ni socijalizma.

Nije naše radno mjesto samo materijalna egzistencija, nas kulturnih radnika; ono je pored toga i kulturna misija. Razumije se, ovo pod uvjetom da je kulturni radnik čvrsto na pozicijama nauke i socijali-

zma, da se oslobodio, barem u glavnim crtama, zabluda i predrasuda, da je borac za novo protiv starog, da je danas graditelj socijalizma. Onaj u školi vrši tu misiju na omladinu — osobito krupan i odgovoran zadatak, — onaj u ustanovi na svoju okolinu i razvijanjem nauke i kulture, davanjem novih rezultata i bogaćenjem naših kulturnih tekovina, a onaj u poduzeću, u radničkom kolektivu, među radnicima, kojima baš danas i u našim prilikama treba podati mnogo da im se podigne kulturni nivo i da učestvuju u društvenom životu više i bolje nego do sada.

Koristiti, dakle, radno mjesto u cilju neprekidnog pozitivnog djelovanja na svoju sredinu, kad se ukaže prilika, pa i izazvati takvu priliku, ukazuje na prve mogućnosti za kulturno-prosvjetni rad, doduše ne sistematski, već prigodan, ali i kao takav može dati svojih rezultata.

Posebno bi trebalo govoriti o radu u kulturnim ustanovama — naročito u Državnom arhivu, Naučnom biblioteci, Konzervatorskom zavodu, Muzeju i Jadranskom institutu — na proučavanju ovoga našeg kraja. Taj je rad važan ne samo iz kulturnih već s tim u vezi i iz nacionalno-političkih razloga. Za krajeve koje smo oslobodili i za koje je naš narod uvijek spreman da ih odbrani, ako ustreba, potrebna je obimnija naučna dokumentacija. S njom će se onemogućiti i obesnažiti oni tomovi pseudonauke, naprasi decenijama u ovim našim krajevima, i novi takvi tomovi koji se pišu preko mora, nažalost, i poslije dovoljnih pouka iz minulog rata. Te su ustanove i osnovane da izvrše zadatak, koji im je namijenila Partija i narodna vlast. Častan je taj zadatak pred narodom, a moralne obaveze radnika nauke u tim ustanovama su neosporno velike.

Ova radna mjesta zauzimaju naši ljudi, većinom pokoljenje iz oborenog društvenog sistema, koje kao takvo i samo treba da se preodgaja, da razvija i učvršćuje svoju naprednu svijest, da bude istinski borac za novo, napredno, marksističko. U tom pravcu leže zadaci na stručnim društvima trudbenika u oblasti nauke, kulture i prosvjete. Ta društva su već osnovana, nešto rade, ali ne može se reći da su živa i djelotvorna kako bi trebalo. Ta društva imaju ekonomisti, pravnici, učitelji, nastavnici i profesori — oni i posebno društvo matematičara, prirodoslovaca, geografa, historičara, — zatim liječnici, inženjeri i tehničari, arhitekti, bibliotekari, muzealci...

Dvostruka je njihova važnost. Razvijati struku i sagledati svoj stručni rad u vezi s političkim aspektima, ne odvajati struku od politike — jer je to u stvari neodvojivo, a ako se tako misli i kaže, ne govori se istinu — to je prvo. Posljedice toga bit će bolji rad na njihovim radnim mjestima, u školi, ustanov, poduzeću. Komunisti i uopće napredni ljudi u tim društvima su najpozvaniji da ta društva dobe svoj sadržaj rada, da izvrše svoj zadatak na ovom širokom području naše kulturne revolucije.

Zatim, drugo je, da ta društva i njihova djelatnost utiču već danas na naše savjete za prosvjetu, nauku i kulturu kao državno-društvene organe upravljanja, kao i na druge savjete. Ta djelatnost ubrzava ili usporava naš daljnji razvitak na demokratizaciji i odumiranju vlasti, naročito u oblasti kulture i prosvjete. Pišući o tom pitanju Rodoljub Čolaković kaže ovo:

»Stvaranjem državno-društvenih organa upravljanja za prosvjetu i kulturu jasno je obeležena tendencija našeg razvitka u toj oblasti. Već danas ti organi nisu državni u starom smislu reči, to je zapravo početak njihovog odumiranja. Kakav će biti tempo tog odumiranja zavisi u prvom redu od aktivnosti društvenih organizacija, prosvjetnih, pedagoških, umjetničkih i drugih udruženja, zavisi od aktivnosti samih

trudbenika u toj oblasti. Jedno je nesumnjivo: određene funkcije, koje danas u oblasti kulture i prosvete još vrši država, mogu u ne tako dalekoj budućnosti preći na određene društvene organizacije, ustanove i udruženja. Već danas država prepusta njima niz poslova koje je ranije svršavala preko svog aparata« (str. 8).

Nastavljajući u tom smislu o radu društvenih organizacija, Čolaković se i kritički osvrće na taj rad, iz čega proizlazi zadatak i za naša riječka udruženja. Evo što on piše:

»Kad je reč o društvenim organizacijama, udruženjima i ustanovama, onda, mislim da u njima samim treba povesti borbu protiv onih elemenata, nažalost ne baš malobrojnih, koji ne žele takvu aktivnost. Ima izvesnih naših udruženja kojima je država prepustila određene poslove, ali ona — ili nisu bila u stanju, ili prosto nisu htela da ih vrše kako treba, od čega su imal štete i sama udruženja i zajednica« (str. 8).

Naša inteligencija ima da kaže svoju riječ putem svojih društava u ovom sadašnjem periodu i u našoj sredini, u Rijeci. Takva djelatnost osposobljavat će je za bolji rad na radnim mjestima, a to će se odraziti i u javnom životu našeg grada, napose u radu na prosvjećivanju radničke klase.

To je treća komponenta — to učešće u javnom životu — koja služi i mora služiti za ocjenu naše inteligencije i njene uloge.

Nije tu sve pusto, hoću reći bez rezultata, ali je riječ o tome da u ovom periodu treba tu učiniti mnogo više. Kako, gdje i kada — to ima da kažu upravo naša stručna društva i klubovi, naš sindikat na čelu sa Mjesnim sindikalnim vijećem, naši radnički savjeti po poduzećima, Savjet za prosvjetu i kulturu grada Rijeke sa svojim ustanovama, i gradskim i republičkim, napose sa Narodnim sveučilištem, koje upravo ima taj zadatak da bude škola narodnog prosvjećivanja uopće i napose prosvjećivanja radničke klase. Ne ide li nikako ili ne ide li dobro — tu su i partijske organizacije da daju inicijativu i pokrenu rad.

U ovom pravcu potrebna je zaista jedna dobra diskusija, široka inicijativa i dobro organ ziran rad. Bez toga se ne može i ne mogu se postići potrebni i željeni rezultati. A ako toga nema, u našem javnom životu osjetit će se praznina, za koju snos odgovornost i naši kulturni radnici. Do nje ne treba i ne mora doći.

Rekao bih, na kraju, da je patriotska svijest, i to naša socijalistička, jedan od činilaca da se da inicijativa, da se pokaže zalaganje, da se ustraje u radu, da se ne klone ni pred kakvim teškoćama. A u toj i takvoj svijesti treba da je uključena i ljubav ne samo ona opća prema domovini kao cjelini, prema socijalističkom društvu uopće, već i ona ljubav prema kraju, prema gradu, u kome se živi i djeluje. Takve ljubavi treba svugdje, u svakom djelu naše zemlje, a takve ljubavi treba naročito u gradu Rijeci. To je ljubav koja ne isključuje cjelnu, koja nije uska, koja ne ostaje ni regionalna, ni lokalna, već nastoji da se u interesu cjeline digne i njen dio, jer zaostali dijelovi čine i cjelnu zaostalost. To nije »ljubav« kakvu je rodila prošlost ovog grada pod utjecajem tuđinstva, to nije ono »rečanstvo-fijumantstvo«, koje je zaboravljalo svoje porijeklo, svoje tradicije, svoju pripadnost naciji, da na koncu — govoreći otvoreno — postane nitko i ništa. To je ljubav, koju rađa gledanje na ovaj grad sa srcem i oduševljenjem, da je to konačno slobodan grad hrvatskog naroda i Hrvatske u okviru jugoslavenske socijalističke federacije, pa da takvom treba dati sebe i uložiti napore za njegov preporod u ovoj našoj stvarnosti.

VINKO ANTIC

PRIKAZI I BILJEŠKE

KOPIRANJE SREDNJEVJEKOVNIH ZIDNIH SLIKARIJA U ISTRI

Institut za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije u Zagrebu nastavio je već pred dvije godine započeto sistematsko kopiranje najvažnijih spomenika zidnog slikarstva na području Hrvatske. Ove godine obuhvatili su ti radovi Hrvatsko Zagorje i Istru. Dok su u Zagorju ovogodišnji radovi dovršeni, u Istri su oni još u toku te akad. slikar Bruno Bulić dovršava kopije djela anonimnog majstora druge polovice XIV. stoljeća u grobnoj kapeli sv. Nikole u Rakotolama, kraj Motovuna, a ekipa slikara (prof. Željko Hegedušić i akad. slikari Hajrudin Kujundžić i Ivo Kalina) kopira slikarije domaćeg istarskog majstora »Antona s Padove« (1529. god.) u kapeli sv. Roka u Draguču (kotar Buzet).

Spomenicima zidnog slikarstva u Istri posvećuje se osobita pažnja s razloga što broj »istarskih fresaka«, poslije otkrića što su uslijedila po oslobodjenju prelazi danas već i sedamdeset lokaliteta sa slikarijama različitih stilskih perioda od romanike do baroka. Tako je utvrđeno da je Istra najbogatija hrvatska pokrajina i po broju i po prilično suvisloj stilskoj povezanosti ovih starinskih umjetnina, a takodjer stoga što se pretežni broj istarskih zidnih slikarija ima pripisati lokalnim majstorima sa Poluotoka pa ta djela predstavljaju naše nacionalno kulturno naslijeđe.

Ovi radovi, započeti godine 1950., nastaviti će se u Istri i narednih godina. Već su te godine slikari Bulić i Auer kopirali djela majstora Vincenta iz Kastva (1474. god.) u kapeli sv. Marije na Škrilinah kod Berna i kompoziciju, zvanu »Živi križ« — prema prikazu jedne srednjovjekovne teološko-spekulativne misli — u kapeli sv. Katarine u Lindaru. Ova kompozicija, rad jednog anonimnog majstora, datirana je oslikanim glagoljskim natpisom 1409. god.

Sve kopije iz Istre i iz ostalih hrvatskih krajeva formirat će u krilu Jugoslavenske akademije u Zagrebu dokumentarnu zbirku, koja će kao studijski materijal služiti stručnjacima i koja će trajno biti pristupačna publici. Povremeno poslužiti će ove kopije i za kulturno-historijsku izložbu o Istri. (f)

DR. FERDO ČULINOVIĆ: RAZVITAK JUGOSLAVENSKOG FEDERALIZMA

Izdanje Školske knjige, Zagreb 1952.

Autor gornje knjige poznat nam je po nekoliko većih i manjih djela iz naše novije historije. U svojoj najnovijoj knjizi, Dr. Čulinović dao je opširan i dokumentaran razvoj ideja o jugoslavenskom federalizmu do konačne realizacije, t. j. do ostvarenja federativnog uređenja naše države. Iz kraćeg predgovora vidi se, da je knjiga razradjena prema autorovim predavanjima iz oblasti »Državnopravne historije jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka«. — Prvenstveno je nami-

jenjena studentima pravnog fakulteta, a zatim »svima onima, koji se žele pobliže upoznati s historijom jugoslavenske ustavnosti«.

Odmah u početku svoje knjige, autor naglašava, da se sa težnjom za nacionalnom nezavisnošću jugoslavenskih naroda i zemalja, pojavila i dva gledišta o budućem uređenju nove države. Misao o neophodnosti ujedinjenju, koju su izazvali vanjski i unutrašnji ideološko-politički faktori, vezana je sa općim društvenim stanjem u našim zemljama. A kao logička posljedica toga, radjaju se i dvije koncepcije o ustrojstvu države: centralistička i federalistička. Ante Starčević, predstavnik hrvatske buržoazije, izraz je težnje velikohrvatskih elemenata, t. j. tražio je »Veliku Hrvatsku« na čitavom Balkanu, gdje žive Južni Slaveni. Velikosrpski elementi (sitna, a kasnije i krupna buržoazija) traže »Veliku Srbiju«. I jedni i drugi zastupaju centralističko državno uređenje. Ali, dok Starčević traži Veliku Hrvatsku na čitavom teritoriju Južnih Slavena, vodeći srpski krugovi, naročito pod Pašićem, odriču se jednog dijela teritorija nastanjenog hrvatskim življem, a prisvajaju sve mješovite oblasti kao srpske zemlje (Bosnu i Hercegovinu, veći dio Dalmacije itd.).

Prema mišljenju dr. Čulinovića, začetke jugoslavenskog federalizma ne bi trebalo tražiti kod Križanića, no kod Vitezovića, već u vrijeme kad se kod Južnih Slavena izrazitiije i jače javlja misao o nacionalnom oslobodjenju i ujedinjenju u zajedničku državu, a to je za vrijeme uspona kapitalizma u Srbiji i Hrvatskoj. — Još u prošlom stoljeću bilo je ljudi i političara, koji su pretpostavljali federaciju, kao najbolji oblik države na slavenskom jugu s obzirom na političko i društveno stanje kod nas. Dalekovidniji političari imali su pred očima federaciju — jedini mogući oblik države u zemljama, koje su se razvijale pod različitim utjecajima — Istoka i Zapada; zemljama, koje su stenjale tokom vjekova pod raznim tiranijama i mijenjale vrlo često svoje gospodare, a gdje društveno stanje nije moglo biti jednako ni uravnoteženo.

Još 1859. prijestolonasljednik Mihajlo Obrenović iz društvenih razloga, pregovarao je sa L. Košutom o mogućnosti jedne »Dunavske konfederacije«, u koju bi, osim jugoslavenskih zemalja pod njegovom vladom ušla i Ugarska. Kasnije kao vladar došao je u dodir s mnogim vidjenim ljudima na Balkanu zbog istog plana. Protiv ove dinastičke kombinacije oštro je ustao Svetozar Marković, koji zastupa misao ujedinjenja u jednu »federativnu državnu zajednicu slobodnih naroda«.

U akutnu fazu došlo je pitanje ujedinjenja i uređenja buduće države Južnih Slavena sa Prvim imperijalističkim ratom, kad je mnogima postalo jasno, da se Austro-Ugarska mora raspasti. Autor iznosi mišljenje, koje je zastupala srpska vlada na čelu sa Nikolom Pašićem, t. j. priključenje kraljevini Srbiji svih jugoslavenskih zemalja pod dvojnomo Monarhijom, te

Crne Gore. — U pitanju državnog uređenja vladalo je podvojeno mišljenje i u Jugoslavenskom odboru u emigraciji. Jedni su bili za centralizam, a drugi za federalizam. To je bio razlog zbog koga se istaknuti političar Franjo Supilo razilazio s Odborom. On je zauzeo vrlo energičan stav; naglasio je, da je uređenje buduće države od presudne važnosti, te se ne smije ostavljati neriješeno i prepuštati nečijoj samovolji; život i političke prilike u SHS (kasnije Jugoslaviji) opravdali su gledište velikog političara.

Pisac ističe značaj Krfske deklaracije (1917.) i sve njezine negativne posljedice. Iznosi dalje opširno mišljenje i stav pojedinih političkih blokova i pojedinaца o pitanju ustavnosti i uređenja države. On sasvim pravilno konstatira, da je fatalna politika radikala i dvora, kao i većeg dijela buržoazije u čitavoj državi kriva za aprilsku katastrofu 1941. god. — Dr. Čulinović iznosi i stav KPJ o nacionalnom pitanju i o ustrojstvu države, te naglašava, da sve do 1937. u redovima KPJ nije bilo u tom pogledu pune saglasnosti. Istom dolaskom druga Tita za sekretara CK KPJ, Partija zauzima odlučan stav u federalističkom smjeru, koji dolazi do izražaja na V. zemaljskoj konferenciji u Zagrebu 1940. godine. — Držanju dr. Mačeka i osnutku Banovine Hrvatske, kao i stavu hrvatske buržoazije u to vrijeme, pisac također posvećuje veću pažnju.

Posebno poglavlje u ovoj knjizi opisuje okupaciju zemlje, držanje političkih grupa i političara, i konačno Narodno-oslobodilačku borbu na čelu sa KPJ — kao jedini i pravilan izlaz iz nastale situacije. — Katastrofa stare versajske Jugoslavije rezultat je protunacionalne politike, koju su provodili korumpirani vlastodršci.

U glavi: »Počeci izgradnje jugoslavenske federacije« pisac ističe: »O federaciji kao obliku državnog uređenja s osnovom se može govoriti samo u vezi s državom. Dok nema države, nema dakle ni federacije. Stoga, s obzirom na jugoslavensku federaciju, o njoj se može govoriti tek od Drugog zasjedanja AVNOJ-a«. — Prema tome na II. zasjedanju AVNOJ-a, u novembru 1943. u Jajcu, stvara se Nova, socijalistička Jugoslavija — uređena na federativnom principu. Odluke II. zasjedanja AVNOJ-a ozakonjene su definitivno po oslobodjenju Ustavom od 31. I. 1946. godine.

Autoru treba odati priznanje, da se vrlo savjesno prihvatio jednog ogromnog posla; nadalje, što je vrlo smjelo iznio svoje mišljenje ondje, gdje mnogi još uvijek kolebaju. — Dr. Čulinović je za svoj rad proučio ogromnu literaturu; potkrijepio je svoju knjigu bezbrojnim citatima, te pružio obilje materijala, koji do sada mnogima nije bio poznat.

I. Ž. K.

ZLATKO ŠPOLJAR: POČETNO ČITANJE I PISANJE

(Naklada »Istarske knjižare« Pula, 46 str., 50 din.)

Nedavno je izašla u Puli, u nakladi »Istarske knjižare«, brošura poznatog pedagoškog pisca i praktičara Zlatka Špoljara »Početno čitanje i pisanje«.

Pravilno postavljenja nastava početnog čitanja i pisanja je najsigurnija osnova za svaki daljnji nastavni rad. To su prvi koraci djeteta u školi. Nastava tu mora računati, više nego igdje, i s psihološkim stanjem djeteta tih prvih dana i s njegovom aperceptivnom moći, mogućnosti dječjeg shvaćanja. Špoljar, u kratkoj i zbitoj formi, iznosi niz praktičnih primjera i uputa za rad. On izbjegava sve one problematične novitete i daje samo sigurno utvrđene primjere. Učitelji su, vjerojatno, od Špoljara očekivali sistematski obradnju cijelu gradju. On to nije učinio, jer bi »iz-

nošenje« prevelikog broja obradjenih (metodičkih jedinica bilo štetno za samostalni i stvaralački rad učitelja, koji treba da se uvijek ravna prema stvarnosti svog razreda«.

Ovu brošuru bi morali pročitati i roditelji, koji, gotovo uvijek, pomažu i u nastavnom procesu početnog čitanja i pisanja. Dugo vremena prije nego stupi u školu, oni pripremaju dijete za polazak škole. Pripremaju ga psihički, a i u nastavnom pogledu. Raznim crtežima i upoznavanjem slova nastoje zabrinuti roditelji, da olakšaju djetetu prve kritične školske dane. To je baš i razlog, da se i sa strane roditelja i sa strane djece često na učitelja postavljaju zahtjevi, da što prije započne s upoznavanjem slova. A učitelj se obično u tome ne žure i ne smiju žuriti. Djeca moraju prije svladati glasovni sastav riječi (analizu i sintezu), a to je za djecu vrlo teška stvar i kompliciran put, kojim se do toga dolazi. Mnoga se djeca, osim toga, ne snalaze ni u prostoru (gore, dolje, desno, lijevo i sl.), a sve to treba svladati ranije. Bez toga, a i niza drugih stvari, nemoguće je čitanje i pisanje. Zbog toga, uz ostale vrlo praktične metodske savjete učiteljima, Špoljar preporuča, da se prije početka rada u I. razredu učitelj sastane s roditeljima, da se zajedno porazgovore o svemu ovome i riješe razne druge probleme, koji se, naročito akutnošću, javljaju u prve dane dječjeg školovanja.

O početnom čitanju i pisanju izašle su nedavno i metodske upute prof. Mate Demarina u »Metodiki« I., koju je uredio dr. Pero Šimleša. Ovo je, međutim, udžbenik za učiteljske škole i, posve jasno, nema toliko praktičnih uputa za sam rad u školi, jer se to prepušta nastavniku metodike. Tu je metod početnog čitanja i pisanja obradjen više s teoretske strane.

Svaki rad, međutim, mora da ima i svoje teoretsko obrazloženje, svoju naučnu fundaciju, a da ne prijedje u puki praktikizam. Naročito to mora da ima odgojni i obrazovni rad. Zbog toga će ove dvije metodike početnog pisanja i čitanja dobro doći našim učiteljima, da lakše i smišljenije svladaju jednu od najvažnijih disciplina u osnovnoj školi — početno čitanje i pisanje, koje je, nikad se to ne može dovoljno naglasiti, baza svemu daljnjem obrazovanju.

V. B.

DR. VINKO RAPOTEC: PRAKŠA ITALIJE S SLOVENCIMA I HRVATIMA (1918. — 1940.)

U ovoj brošuri, koju je štampalo izdavačko poduzeće Lipa u Koprnu, dr. Vinko Rapotec na vrlo uvjerljiv način i dokumentirano obara talijansku propagandu tezu — koja se naročito širi medju neinformiranim talijanskim narodnim masama — da je Austrija favorizirala Jugoslavene u Istri i Slovenskom Primorju na štetu Talijana. Pored općenitih konstatacija, kao što su zajednički interesi bečkih gospodarskih krugova sa interesima trčanskih veletrgovaca i industrijalaca, činjenice, da je u Istri, a naročito u Trstu i koparskoj oblasti, gotovo sav državni aparat bio u talijanskim rukama, da su uredovni jezici bili isključivo talijanski i njemački i t. d., dr. Rapotec, u poglavljima o popisu stanovništva, reakcionarnom zakonodavstvu i izbornoj geometriji, o istarskom saboru i općinama, daje uvjerljive i jake dokaze o upravo obrnutoj politici Austrije t. j. o favoriziranju malobrojne talijanske buržoazije na štetu većine jugoslavenskog stanovništva. S tim u vezi, autor iznosi čitav niz podataka koji su naročito interesantni za onog čitaoca kome nije poznata novija politička povijest Istre.

U drugom dijelu brošure govori se o situaciji Jugoslavene pod Italijom, od 1918 do oslobodjenja, pa

se u poglavljima o političkim pravima Jugoslavena, općinskim upravama, uništavanjima gospodarskih društava, kulturnog života Jugoslavena itd. daje pregledan i žalostan historijat svih onih mjera koje je Italija poduzimala da uništi naš elemenat u Istri i Slovenskom Primorju.

Na kraju brošure, pisac izvodi zaključak i konstatira, da je Italija prema Jugoslavenima u Istri i Sl. Primorju, ne samo u doba između dva rata, nego i u doba Austrije, bila krajnje intolerantna i da je sve svoje napore usmjerila na to, da nas uništi i likvidira kao narod. Ovaj neprijateljski stav Italije dolazi do izražaja i danas: u njenom postupku prema našem narodu u dijelu goričke oblasti koji joj je pripojen, u akciji njenog agenta, biskupa Santina, prema našim svećenicima koji upotrebljuju u crkvi narodni jezik i slično, u svemu onome što može da spriječi miran zajednički život Jugoslavena i Talijana u Istri. Međutim, završava pisac, naš se odgoj kreće u drugom pravcu: naš narod umije da poštuje i cijeni svoje majnine.

Zbog njezine aktuelnosti, iscrpnih podataka i konciznog, ma da kratko iznijetog historijata političkih odnosa u Istri od vremena Austrije do oslobođenja, brošuru treba da pročita svatko koji se interesira za Istru i Slovensko Primorje i za politiku koju je Italija vodila prema našem narodu u njima. D. G.

M. KOS: O STAREJŠI SLOVANSKI KOLONIZACIJI V ISTRI

Slovenska akademija znanosti in umetnosti; razred za zgodovino in društvene vede; Rasprave I, Ljubljana 1950, s. 53-82

Predmet rasprave poznatog slovenskog povjesničara, stručnjaka za kolonizaciona pitanja, slavenskog je naseljavanje na području sjeverne Mirne i Kvarnera. Sam zadatak je radi nestašice pisanih izvora vrlo složen. Pisac ga je uspješno svladao. Koristio se je uz vrlo važnu ispravu o rižanskoj skupštini (oko g. 804.) čitavim nizom indirektnih podataka kao mjesnim imenima, tipovima naselja, grupacijom dijalekata, nekadašnjim upravnim uredjenjem, prometnim vezama i političkim događajima.

Rezultati, do kojih je došao, su slijedeći:

1.) Od oko g. 600., kad se Slaveni prvi put javljaju u Istri, do oko g. 800. je razdoblje ekstenzivnog slavenkog naseljavanja Istre.

2.) S dolaskom Istre pod franačku vlast (788.) započinje razdoblje intenzivne slavenske kolonizacije. Ona stoji u vezi s općom franačkom državno-privrednom politikom, koja je svuda išla za tim, da naseli u državnu korist zapuštena zemljišta i zemlju bez vlasnika. Uprkos protestu istarskih veleposjednika baš su radi ove franačke politike Slaveni ostali na zemlji, koju su dobili u najam od franačke države kao slobodni seljaci. Tada su Slaveni naselili Istru dolazeći uglavnom s područja, koje leži na sever i sjeveroistok od Istre. Nastanili su zemlju uz cestu Trst — Buzet, oko gornje Mirne, između Rižane i Dragonje i uz cestu Trst — Rijeka.

3.) Mlade kolonizacije naselile su u XII — XIII st. još gušće predeo između Rižane i Dragonje i Buzeštinu. Područje najmladje kolonizacije — XV st. leži uz primorski pojas.

4.) Naročitu pažnju je obratio pisac naseljavanju Čičarije. Sve do dolaska Čiča (XIV, XV st.), koji su uglavnom Hrvati, bila je Čičarija vjerojatno slovenačka pokrajina. Čiči su joj dali hrvatski pečat, ali je u govoru ostalo mnogo tragova slovenačkog jezika.

Raspravu dopunjuju 3 karte, koje prikazuju slavensku kolonizaciju, dijalekte i tipove naselja u sjevernoj Istri. M. B.

ROMAN SAVNIK: SOLARSTVO ŠAVRINSKEGA PRIMORJA

Geografski vestnik, Ljubljana 1951, s. 137-155

Proizvodnja morske soli bila je u prošlosti važna grana istarske privrede. Dok su solane kod Ižole, Koprca, Milja, Zavlja, Ščedra i u južnoj Istri na Brionima i kod Vrsara već prestale s proizvodnjom, rade još danas solane kod Sočovlja, sv. Lucije i Strunjana, sve kod Pirana. One su i predmet ove rasprave. Pisac ih promatra s morfoložkog, geološkog, klimatskog, antropogeografskog i tehničkog gledišta, zalazi u socijalne i etničke probleme i daje na kraju kratak povijesni osvrt, koji obuhvaća i današnju situaciju. Raspravu dopunjuje potreban ilustrativni materijal kao karte, diagrami, statistički podaci i tlocrt solane kod sv. Lucije.

Predaleko bi nas odvelo, ako bismo htjeli dati čitav prikaz sadržaja. Upozorili bismo samo na neke stvari, koje će zanimati naše čitače.

Za solarstvo je vrlo pogodna obala »žute« Istre. Na rubu aluvialnih ravnica mogu se bez poteškoća urediti bazeni za isparivanje morske vode, dok obilje gline pruža odličan materijal za izgradnju nasipa. Sezona soli traje od mjeseca maja do mjeseca septembra. Radnici na solanama bili su nekada stanovnici Pirana. Budući da su solane bile dosta daleko od mjesta stalnog boravka, izgrađene su na samom terenu jednospratne kamene kućice. Još prije 100 godina imali smo 500 ovakvih kućica, dok danas iznosi njihov broj 180; od toga ih je 48 još uvijek u upotrebi. Kako su se na kraju XIX st. stanovnici Pirana počeli baviti moreplovstvom, izmijenio se je tada socijalno-etnični sastav radnika na solanama. Oni su sada uglavnom seljaci iz nacionalno mješane bližnje okoline. Što se same proizvodnje tiče, ova je za vrijeme Austrije i Italije opala, jer su obe države obilovale rudnicima kamene soli, a Italija i mnogobrojnim solanama. Danas je proizvodnja ponovo u porastu. Osim u Trst ide sol iz piranskih solana u Sloveniju preko Pule i u Hrvatsku preko Rijeke. M. B.

PELCER — MATAN — BERTOVIĆ: PRILOG PLANINARSKOJ KARTI RISNJAK — SNJEŽNIK

Ove godine izdao je Planinarski savez Hrvatske vrlo interesantnu kartu Gorskog Kotara sa svoja dva dominantna masiva, Risnjakom i Snježnikom, u mjerilu 1 : 50.000. Karti je priložen tekstovni prilog od tridesetak stranica s nekoliko manjih fotografija, jednom malom (preko jedne stranice) geološkom kartom, tri stranice crteža posebnog bilja, te crtežom tragova divljači.

Ova rijetka karta namijenjena je planinarima ali može odlično poslužiti geografima i biologima, da se i ne govori od kakve koristi može biti nastavnim osoblu prilikom obrade ovog krasnog predjela naše domovine.

Autori su se pri izradbi karte poslužili vojnim sekcijama. Usvojili su i uobičajene topografske znakove; s obzirom na one kojima je namijenjena istakli su posebnim znakovima skijaške terene, planinarske domove, autobusne stanice i t. d. — Na samoj karti je detaljan tumač znakova i boja, a radi bolje orijentacije i čitanja karte dodan je poseban tekst (Prilog), tako da ta originalna karta postaje pristupačna svakome. Na karti su označeni i novi planinarski i tehnički objekti, kao i oni koji su još u izgradnji. Učrtane su i neke ceste, koje nisu označene na starijim kartama. Pored ostalog tu se vide i projektirana jezera, koja će vodom opskrbljivati hidrocentralu Vinodol — ponos naše socijalističke izgradnje. U prilogu je u kraćim poglavljima obradjena geomorfološka

gradja Gorskog Kotara, zatim hidrografija, te klima sa srednjom mjesečnom temperaturom, prosječnim brojem dana sa sniježnim pokrivačem i godišnjom količinom oborina u mm; obilna flora označena je i latinskom nomenklaturom. Lovci i ljubitelji divljači naći će cjelokupnu faunu Gorskog Kotara. I karta i prilog imaju vrlo seriozan karakter što daje ovom malom djelu naročitu vrijednost zasebno poglavlje — iako vrlo skućeno — posvećeno je Hrvatskom Primorju. To je bilo svakako potrebno radi prirodne veze između Gorskog Kotara i Primorja. Autori su istakli prelazno vegetaciono područje, ukrštavanje klime i ostale faktore, koji u samome Primorju prelaze u svakom pogledu u jednu zasebnu cjelinu. Uobičajeni naziv Hrvatsko Primorje (premda pogrešan!) mogao bi za neupućene prema karti biti nejasan. I prema tome nazivu Hrvatsko Primorje ne proteže se od Kraljevice do Rijeke, već je znatno prostranije. Na karti je nastao taj manjak radi prostora. Manjkavosti na karti su neznatne, kad se uzmu u obzir njezine pozitivne strane. Hidrografiju — veće rijeke i potoke — trebalo je jače podvući, jer se na karti skoro sasvim gube, zatim, moglo se bez većih poteškoća označiti vrstu drveća, koje dominira u nekom predjelu. U prilogu je to, potpuno naučno, naglašeno u vezi sa geološkim sastavom zemljišta.

Prilog je napisan vrlo lijepim stilom i jezikom. Čita se sa rijetkim zadovoljstvom, što nije uobičajeno kod knjiga slične vrste. U tekstu ima priličan broj riječi, koje se ne čuju svakodnevno. Prema tome i filolog može pored ostalog naći zanimljivosti iz svoje struke.

Ovaj prilog sa kartom odlično će poslužiti svrsi, kojoj je namijenjen.

I. Ž. K.

TURISTIČKE PUBLIKACIJE O NAŠOJ ZEMLJI

Posljednjih godina počeli su u našu zemlju dolaziti i turisti iz raznih zemalja Evrope. Pojavljuju se brojne publikacije, koje prikazuju našu zemlju u istinskom i pravom svijetlu. Razlikujemo dvije vrste publikacija: jedne koje izdajemo mi sami u našoj zemlji, i druge koje izdaju stranci o nama. Imali smo prilike da se upoznamo s čitavom kolekcijom raznih turističkih publikacija (vodića, prospekata, foldera i t. d.), što ih je izdala naša država na polju turizma od 1946. godine pa na dalje. Ovom prilikom ne ćemo se osvrnati na taj materijal, koji su izdale pojedine turističke ustanove kod nas, već na onaj propagandno-reklamni materijal, koji su izdali strani turistički uredi i ustanove.

U reklamama i propagandi često se preuveličava i pretjeruje da bi se postigao što veći efekat. Medjutim, prava propaganda mora da bude vjeran odraz prilika u dotičnoj zemlji, jer će u protivnom slučaju ona prije ili kasnije biti negativna; više će škoditi nego koristiti.

Osvrnut ćemo se ovom prilikom na nekoje publikacije, koje su štampane u susjednoj nam Austriji, Njemačkoj, Francuskoj. Austrijski putnički ured (poludržavna institucija) u svojim prospektima i vodićima za putovanja po Evropi počeo je prošle godine sa propagandom i za našu zemlju. Jedna od glavnih zamjerki njegovim izdanjima jeste ta, što pojedina naša turistička mjesta naziva imenima nama tuđjima, tako da izgleda kao da još uvijek neki naši krajevi nisu oslobođeni. Da navedemo samo nekoliko primjera. Za njih je Ljubljana još uvijek Laibach, Maribor — Marburg, Postojna — Postumia ili Adelsberger Grotte, Opatija je Abbazia, Zagreb je Agram i t. d. Opatija se za njih nalazi u Dalmaciji ispod brda koje se zove Monte Maggiore, a imade i drugih netočnosti u

opisivanju naše stvarnosti. Isto tako je i s ostalim prospektima i vodićima drugih austrijskih turističkih ureda, kao što je na pr. prospekt turističkog ureda Raml iz Linza i ostalih, koji upravo vrve od netočnosti, naročito što se tiče naziva pojedinih naših federalnih jedinica, turističkih mjesta i hotela.

Kod njemačkih prospekata i drugih turističkih publikacija, koje su nam došle, pod ruku, a štampane su u Zapadnoj Njemačkoj, konstatiramo izvesno poboljšanje i bolje poznavanje naših prilika, nego kod susjednih Austrijanaca. Tako vidimo da ujedinjeni turistički uredi »Touropa« (Njemački putnički ured, Hapag, turistički biro Lloyd, službeni bavarski putnički ured, i putnički ured Dr. Karl Degener) dosta točno pišu u svojim izdanjima o nama. Imena su uvijek na prvom mjestu naša, a u zagradi talijanska ili njemačka, kao na pr. Opatija (Abbazia), Split (Spalato), Zagreb (Agram), Dubrovnik (Ragusa). Iako i u ovome materijalu imade još uvijek izvjesnih netočnosti i manjkavosti, ali zato nisu krivi oni što o nama tako malo znaju.

Treća zemlja s kojom smo turistički povezani je Francuska. Karakteristično je za prospekte, koji nam stižu iz Francuske, a izdali su ih pojedini francuski turistički uredi i putnička agencija, kao na primjer Voyages France ili Skandia Voyages, da su u njima imena naših mjesta prilično točno napisana i, što je vrlo interesantno, ispisana samo našim imenima, kao na pr. Opatija, Rijeka, Split, Dubrovnik i t. d. To je svakako za pohvalu. Vidi se da su dobri odnosi između nas i Francuske starijeg datuma nego s one druge dvije zemlje i da su postavljeni na pravilnu osnovicu.

Pitanje je sada: na kome leži krivica za sve gore navedeno. Rekli bi da u mnogome leži krivica u nama, što inozemstvo, bar ono koje je nama sklonu, tako slabo poznaje nas i našu zemlju. Ovdje je potrebna jedna generalna revizija. Moramo učiniti veliku zamjerku našim predstavnicima u inozemstvu, koji bi o tome trebali povesti malo više računa, tako da prigodom štampanja publikacija budu pri ruci inostranim turističkim biroima. Ne bi se smjelo dogoditi da se inostrani biroji još uvijek služe propagandnim materijalom koji je štampan prije rata. Ovo što smo gore naveli naročito se odnosi na naše novooslobođene krajeve Zadar, Istru i Slovensko Primorje. Smatrali smo za potrebno upozoriti na gornje činjenice i zato, što »Riječka revija« izlazi u kraju eminentno turističkom, pa nam ne smije biti svejedno što se i kako se o nama piše u zemljama iz kojih k nama dolazi najviše turista.

I. JELIČIĆ

PROSLAVA 100-GODIŠNJICE RODJENJA MATKA LAGINJE U PULI

100-godišnjica rođenja Matka Laginje proslavljena je u Puli, središtu njegove političke djelatnosti, istovremeno sa festivalom narodnih plesova Hrvatske u dane, kada se je u Puli sakupilo mnoštvo naroda iz Istre i iz čitave Hrvatske.

Dne 22. VIII. 1952. održano je u zgradi Narodnog kazališta svečano spomen slovo. Mješoviti pjevački zbor Matko Brajša - Rašan je pod ravnanjem Dušana Marčelje otpjevao »Krasna zemljo« od M. Brajše — Rašana. Slijedilo je predavanje, u kome je dr. Mirko Vratović prikazao položaj u Istri prije nastupa Narodnog preporoda i rad Matka Laginje na političkom, privrednom i kulturnom području. Poslije predavanja je zbor otpjevao »Mažuranu« od M. Brajše - Rašana. Na kraju je Dragan Srempf, član Narodnog kazališta u Puli, čitao odlomak iz govora, koji je Matko Laginja održao u istarskom saboru dne 28. listopada 1893. godine.

Dne 24. VIII. 1952. g. je u Ulici M. Laginje otkrivena spomen ploča na kući br. 4., gdje je imao Matko Laginja najduže vrijeme svoju kancelariju. Iznad natpisa je brončana plaketa s poprsjem M. Laginje, kojega je prema fotografiji (vlasništvo dr. L. Škaljera) izradio akademski kipar Ivan Milat. Prilikom otkrića spomen-ploče govorili su A. Nefat, predsjednik GNO

Pula, Vazmoslav Zenzerović — Šjor, stari narodnjak iz Krnice i A. Flego, radnik »Uljanika«. »Krasnu zemlju« otpjevali su zborovi iz Pule, Rijeke i Raše, dok je limena glazba JRM svirala razne marševe. U tjednu od 23. VIII. — 30. VIII. bile su u izlogu »Istarske knjižare« izložene knjige i časopisi, koji su u vrijeme M. Laginje bili štampani u Puli. M. B.

RADU PREGARCU - IN MEMORIAM

Rade Pregarc, koji je nakon teške bolesti umro koncem jula ove godine, bio je glumac, režiser, pedagog, polemičar, kritičar i pisac.

Rođen je 1894. godine u siromašnoj radničkoj obitelji u predgrađu Trsta, Rojanu. Osnovnu školu pohađao je u Rojanu, a gimnaziju u Trstu i Pazinu. Usljed očeve bolesti napušta gimnaziju i odlazi na učiteljsku školu u Kopar, a zatim u Goricu.

Godine 1912. postaje honorarni član »Slovenskog gledališća« u Trstu. Tu suradjuje s našim prvim glumcima — tada još skoro poludiletantima, koji postaju kasnije naši poznati kazališni umjetnici, kao Mirko Polič, Josip Rijavec, Marijo Šimenc, Milan Skrbinšek, Robert Primožič, Ida Kavčičeva, Ivo Gabršek, Jozo Martinčević, Tone Požar, Valeria i Marijo Sila i drugi.

Da bi proširio i upotpunio svoje znanje, Pregarc odlazi u Firencu, gdje sluša predavanja profesora Luigi Rasini. Ali tu ne nalazi ono što traži i zato se upućuje na sjever. U Njemačkoj je opet razočaran; tu su samo matematički red i točnost. Nekako u to vrijeme počinje i Prvi svjetski rat i Rade Pregarc, da bi izbjegao vojnoj obavezi, uspeva da se ilegalno prebaci u Rusiju. Tek tu, posmatrajući rad moskovskog Hudoženstvenog teatra, upoznavši se s metodom i teorijom glume Stanislavskog, Pregarc nailazi na dugo traženu osjećajnost, dušu i srce u kazališnom stvaranju. Više od tri godine boravi u Rusiji, proučava rad i metode Hudoženstvenog teatra i saživljava se s njegovim idejama. Nakon povratka u domovinu pokušava sprovesti te ideje u život; bio je u to vrijeme jedini izraziti predstavnik i učitelj teorije Stanislavskog.

Po završetku rata, Pregarc se vraća u domovinu. Međutim, u Trst ne može, on je pripao Italiji, a »Slovenskom gledališću« nema više opstanka. Dolazi u Ljubljano gdje radi u drami kao glumac i režiser i uređuje prvu jugoslavensku kazališnu reviju »Maska«.

Kao režiser ljubljanske drame pokušava sprovesti svoje ideje, ali nailazi na nerazumijevanje i razočaran napušta Ljubljano, te odlazi u Split, gdje se 1921. godine otvara Narodno kazalište. Tu je glumac i režiser i postiže svoje prve značajne uspjehe u režiji. Pored rada u kazalištu, Rade Pregarc vodi i glumačku školu, iz koje je izašao niz naših poznatih kazališnih umjetnika.

Godine 1927. odlazi u Maribor gdje je angažiran kao direktor drame, režiser i glumac. Tu sprovodi u život svoje ideje i sa režijama »Dva bregova«, »Idiot« i »Romeo i Julija« doživljuje ogroman uspjeh. Sva tadanja štampa toplo piše o tim uspjesima i naziva ga preporoditeljem slovenske drame. 1929. godine odlazi u inozemstvo, da upozna rad velikih evropskih kazališta i režisera. Putuje u München i Berlin, gdje posmatra rad Reinharda, Piscatora i drugih, a pri povratku posjećuje Pariz i Beč.

Iza svoga puta po Evropi, odlazi 1930. godine u Sarajevo za glavnog režisera i glumca. Tu ostaje do 1936., kada slavi i svoj trostruki jubilej — 25 godina glume, režije i književnog rada, — u svojoj drami »Marta i Marija«, koju je sam režirao i igrao u njoj. Iz Sarajeva odlazi u Banja Luku, a 1937. godine u Beograd, gdje postaje urednik stručne kazališne revije »Mi i Vi«, koju izdaje Udruženje kazališnih glumaca Jugoslavije. Radi štampanja i objavljivanja jednog članka, koji se nije svidjao tadanjim vodećim ličnostima jugoslavenskog kazališnog života, zbog istinitog iznošenja i kritike tadanjeg stanja u kazalištima, Rade Pregarc je otpušten iz službe i izbačen iz Udruženja kazališnih glumaca Jugoslavije. Već bolest, odlazi u penziju i pred sam početak Drugog svjetskog rata dolazi u Zagreb, gdje ga je podmukla bolest prikovala uz krevet sve do njegove rane smrti.

Rade Pregarc je kao glumac ostvario preko stotinu raznih uloga, a u svom režiserskom radu postavio čitav niz raznih komada na scenu, dok je kao pedagog odgojio veliki broj talentiranih glumaca.

U svom književnom radu, Rade Pregarc je bio također plodan. On je napisao preko sto novela, a pronađeni su i nacrti za knjigu novela »Mandarjariji«. Napisao je drame: »Kozračka krv« i »Marta i Marija«, koje su i izvedene, a pronađeni su i rukopisi drama »Cvijeće od papira« i »Dolma i njezini«. Napisao je i tri partizanske drame, od kojih je »Partizanku« poslao 1942. godine partizanima, no ne zna se da li je izvodjena. U zaostavštini su pronađeni nacrti i sabran materijal za dramu »Pred vratima vječnosti« s podnaslovom »Odlazak duše u nepoznato«, zatim sadržaj drame »Purgatorij« i skica drame »Zabrana na ruci«, te još oko 20 započetih djela.

U trščanskim »Razgledima« štampano mu je nekoliko novela i fragmentarna autobiografija »Povest o oslu«.

Njegov operni libreto »Šagra« iz trščanskog života počeo je komponirati slovenski kompozitor Mirko Polič koga je prerana smrt omela da to dovrši.

Pregarc se bavio i prevodjenjem. Tako je na hrvatski preveo Cankara, Kraigera, Leskovca, a na slovenski Tucića, Predića i druge. Dalje je prevodio sa ruskog, francuskog i njemačkog. Nepuni mjesec dana pred smrt završio je prijevod »Drage Ruth« za Mešno gledališće u Ljubljani. Nedovršen je prijevod Zuckermaierovog »Vražjeg generala« i prijevod na slovenski »Pokondirene tikve« Jovan Sterije Popovića. Na slovenski trščanski dijalekt preveo je »Dunda Maroja«, a na talijanski trščanski dijalekt »Sumnjivo lice«.

Pored velikog broja prijevoda dramskih djela, Rade Pregarc je započeo dramatizaciju romana »Mati« od Gorkoga, a već je ranije dramatizirao »Ponižene i uvrijeđene« od Dostojevskog koje je prikazalo Riječko narodno kazalište u protekloj sezoni.

Sva njegova zaostavština bit će sredjena i čuvana u muzeju Slovenskog narodnog kazališta u Ljubljani i tek jednim dugim i detaljnim istraživanjem njegovih djela, bilješki i nacrti moći će se o Radu Pregarcu napisati opširna studija, koja bi ga prikazala u punoj svjetlosti i vrijednosti. D. BATAGELJ

BIBLIOGRAFIJA

»RIJEČKA REVIJA« donosi kronološki popis djela štampanih poslije oslobodjenja na području Istre, Rijeke, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara, a također i djela koja govore o ovim krajevima, a štampana su u ostalim dijelovima FNRJ.

Popis u 2. broju »Riječke revije« obuhvatio je djela štampana 1946. godine.

1947 godina

- BALTIJSKIJ, N. — Del patriotismo. Izv.: O patriotizme. — U: POSPELOV, P. — La forza del patriotismo sovietico. 1947.
- Piccola BIBLIOTECA di cultura. — Fiume, Unione Italiani Istria e Fiume, 1947.
2. Voroncov — Vel'jaminov, B. A. — C'è stato un principio e ci sarà una fine del mondo.
 3. Pliseckij, M. — L'origine dell'uomo.
 4. Sergeev, I. — Scienza e superstizione.
 5. Kosenko, Z. — Il sonno e i sogni.
- Piccola BIBLIOTECA politica. — Fiume, Unione Italiani Istria e Fiume, 1947.
2. Pospelov, P. — La forza del patriotismo sovietico. — N. Baltijskij. — Del patriotismo.
 3. Kovalev, S. — Gli intellettuali nello Stato sovietico.
- BOLLETTINO ufficiale della delegazione del Comitato regionale di liberazione nazionale per il Littorale Sloveno. — Ajdovščina. Trst, 1947. 4°
- ČITANKA za slovenske nižje srednje in strokovne šole. — Trst, Šolska oblast v Julijski Benečiji pod zavezniško vojaško upravo, Tiskarna Lukežič, Gorica, 1947. 8° 320 str.
- Slovenska ČITANKA za višje srednje šole. I. del. — Gorica, Zavezniška vojaška uprava Julijske Benečije, Prosvetni oddelek, Tiskarna L. Lukežič, 1947. 8° 334 str.
- ČRNJA, Žvane. — Raša će dati srce. Poema. — Rijeka, Izd. Oblasnog odbora Jedinstvenih sindikata R. N. J. za Istru i Rijeku, Narodna štamparija, 1947. m 8° 16 str.
- DANICA. Koledar za prostu god. 1947., — Zagreb — Pazin, Izd. Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu i književno društvo sv. Mohora za Istru u Pazinu, Narodna štamparija, Rijeka, 1947. v 8° 128 str.
- La DONNA giuliana. Primorka. La femme de la Marche Julienne. — Trieste, Izd. Antifascistična slovensko-italijanska ženska zveza, Tiskarna »Ljudska pravica«, Ljubljana, 1947. 4° 16 str.
- GODINA, Drago. — Mir ali nova vojna? — Trst, Samozaložba, 1947. 8° 8 str. (Gospodarska vprašanja 1.)
- IL' IN, Mihail Jakovlevič. — La creazione di un mondo nuovo. Izv.: Rasskaz o velikom plane. Traduzione dal serbo-croato a cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. Predgovor napisao Borivoj Leontić. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Tisak Nakladnog zavoda Hrvatske, 1947. v 8° 169 str., sa sl.
- IZLOŽBA o životu i radu rudara Labinskog bazena. Mostra sulla vita e sul lavoro dei minatori del bacino carbonifero di Albona. Izložbu prir. sindikalna podružnica i uprava ugljenokopa Raša. La mostra e organizzata dalla filiale sindacale e dalla direzione della miniera di carbone di Arsia. — Rijeka, Narodna štamparija, 1947., 8° 15. str.
- KORAK v življenje: Berilo za V. razred slovenskih osnovnih šol. — Trst, Šolska oblast v Julijski Benečiji pod Zavezniško vojaško upravo, Tiskarna Lukežič, Gorica, 1947. 8° 232 str.
- KOSENKO, Z. — Il sonno e i sogni. — Fiume, Unione Italiani Istria e Fiume, Tip. Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1947. m 8° 34 str. (Piccola biblioteca di cultura. 5.)
- KOVALEV, S. — Gli intellettuali nello Stato Sovietico. Izv.: Inteligencia v Sovetskom gosudarstve. — Fiume, Unione Italiani Istria e Fiume, Tip. Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1947. m 8° 44 str. (Na omotu: Piccola biblioteca politica. 3.)
- LENČEK, Rado. — Ob Jadranu. Etnografski zapiski in študije. Ur. R. Lenček. — Trst, Tiskarna Iucchi v Gorici, 1947. v 8° 68 str., sa sl.
- MEMORANDUM Antifašistskoga Slavjansko — ital' janskoga Ženskoga Sojuza. — Trieste, 1947. 4° 5 l.
- MEMORANDUM by Anti — Fascist Slav — Italian Women's Union. — Trieste, 1947. 4° 5 l.
- MEMORANDUM de l'Union antifasciste féminine italo-slave. — Trieste, 1947. 4° 5 l.
- Programske OSNOVE Enotnih sindikatov za bodočo enotno sindikalno organizacijo na tržaškem ozemlju. — Trst, Pokrajinski odbor Enotnih sindikatov, Zadržna tiskarna, 1947. m 8° 8 str.
- PINTAR, Ivan. — Razvoj babiške šole v Trstu, od nje ustanovitve do 1924. v 8° 71-77 str. (P. o. iz Zdravstveni vestnik, Ljubljana, XVI/1947.)
- PLISECKIJ, M. — L'origine dell'uomo. — Fiume, Unione Italiani Istria e Fiume, Tipografia del popolo, 1947. m 8° 33 str., s 2 sl. (Piccola biblioteca di cultura. 3.)
- POSPELOV, P. — La forza del patriotismo sovietico. Izv.: Sila sovjetskogo patriotizma. — N. Baltiski. Del patriotismo. Izv.: O patriotizme. — Fiume, Unione Italiani Istria e Fiume, Tipografia del popolo, 1947. Omotni nasl. m 8° 54 str. (Piccola biblioteca politica. 2.)
- PRAVILNIK o organizaciji rada, proizvodnje i unutrašnjeg rada u zadrži. — Rijeka, Narodna štamparija, 1947. Omotni nasl. m 8° 20 str.
- RAČKI, Andrija. — Prilozi k' povijesti grada Sušaka. — Sušak, Štamparija »Primorski vjesnik«, 1947. v 8° 246 str.

- SERGEEV, Ivan. — Scienza e superstizione. — Fiume, Unione Italiani Istria e Fiume, Tipografia G. Coana, Parenzo, 1947. m 8° 24 str. (Piccola biblioteca di cultura. 4.)
- Slovenska SLOVNICA z berili za tečaje in samouke. — Trst, Slovenska prosvetna zveza, Zadržna tiskarna, 1947. m 8° 91 str.
- SPORED i navodila. Programma e regolamento za proslavu 1. maja 1947. v Trstu. — Trst, Zadržna tiskarna, 1947. 16° 22 + 24 str.:
- STATUTO della Gioventù popolare della Jugoslavia, — Fiume, Narodna štamparija, 1947. 16° 28 str.
- TALJAMENTO. — Jadransko more, F. N. R. Jugoslavia. Od Taljamenta do Opatije. Privremena pomoćna karta za plovidbu. Razmera 1:200.000. Uz to ucrtani planovi: Trst. Razmera 1:36.790. — Pula Razmera 1:34.670. Novo izd. Crtano i reprodukovano u Hidrografskom institutu Jugoslavenske ratne mornarice. — Split, Hidrografski institut Jugoslavenske ratne mornarice, 1947. 89×61 cm.
- TEKMOVANJE za stencas. — Trst, Zadržna tiskarna, 1947. 8° 8 str.
- UČIMO se računati. Knjiga za II. razred slovenskih osnovnih šol. — Gorica, Tiskano na stroške ZVU v Tiskarni Lukežič, 1947. v 8° 116 str., sa sl.
- VORONCOV — VEL' JAMINOV, B. A. — C'è stato un principio e ci sarà una fine del mondo? — Fiume, Unione Italiani Istria e Fiume, Tipografia del popolo, 1947. m 8° 30 str. (Piccola biblioteca di cultura. 2.)
- VREČAR, Ivan. — Kristus, kralj! Molitvenik. — Trst, Tiskarna Tenente, 1947. 16° 448 str.
- VREČAR, Ivan. — Večna molitev pred Jezusom v zakremlentu ljubezni. 2. natis' po J. Walslerju. O.S.B. na novo prir. in spopolnil I. Vrečar. — Trst, Tiskarna L. Smolars & Nip., 1947. 16° 1000 str. + 12 sl.
- ZEL, Miroslav. — Življenje našega Jadrana. — Ljubljana, Izd. Državna založba Slovenije, Tiskarna »Ljudska pravica«, 1947. 8° 211 str.
- ZHANEL, Jan. — Življenje našega Jadrana. — Vidi: ZEL, Miroslav.
- ZOGOVIĆ, Radovan. — Canto sulla biografia del compagno Tito. Izv.: Pjesma o biografiji druga Tita. Trad. ital. di Osvaldo Ramous. — Fiume, Ed. a cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, «Tipografia del popolo», 1947. v 8° 33 str.
1948. godina
- ALMANACCO — 1948. Almanacco degli Italiani dell'Istria e di Fiume. (A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume). — Zagreb, Tisak Nakladnog zavoda Hrvatske, 1948. v 8° 239 str.
- Zemljepisni ATLAS za (slovenske) osnovne šole (na području STO pod nadzorstvom Zavezniške vojaške uprave). — Trieste, La Editoriale libreria S.A., 1948., 21,5×28,5 cm 9 l.
- BIBLIOTECA di cultura. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, 1948.
1. Kulundžić, Z. — Delle lingue.
- BIBLIOTECA sindacale. — Fiume, Unione Italiani Istria e Fiume, 1948.
I. Perko, V. — Il fondo di direzione.
- BILTEN povodom 1. gradske konferencije Narodne omladine Hrvatske, Rijeka. Bollettino in occasione della 1. conferenza cittadina della Gioventù popolare della Croazia, Fiume. — Rijeka, Narodna štamparija, 1948. 4° 22 str.
- BLAŠKOVIĆ, Vladimir. — Geografia fisica della Croazia. Izv.: Lijepa naša domovina. Prev. Antonio Sfeci. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia. Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. m 8° 35 str. Piccola biblioteca di cultura. 15.)
- BOLLETTINO in occasione della 1. conferenza cittadina della Gioventù popolare della Croazia, Fiume. 1948. — U: BILTEN povodom 1. Gradske konferencije Narodne omladine Hrvatske, Rijeka.
- BOŽIĆ, Branko. — Il nostro corpo. Izv.: Naše tijelo. A cura dell'Unione Italiani dell'Istria e Fiume. — Zagreb, Istituto editoriale della Croazia, u Tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske, 1948. m 8° 43 str. (Piccola biblioteca di cultura. 6.)
- CONTRIBUTO alla discussione sulla Risoluzione dell'Ufficio informazioni. — Rijeka, Narodna štamparija, 1948. 4° 47 str.
- Slovenska ČITANKA za I. razred nižjih srednjih in strokovnih šol. Sest. Mara Blažina, Valerija Glavič, Martin Jevnikar in Anton Kacin. — Trst, Zavezniška vojaška uprava, britsko — ameriški pas STO, Urad za prosveto, 1948. v 8° 146 str.
- Slovenska ČITANKA za II. razred srednjih in strokovnih šol. Sest. Mara Blažina, Valerija Glavič, Martin Jevnikar, Anton Kacin. — Trst, Zavezniška vojaška uprava, britsko — ameriški pas STO, Urad za prosveto, 1948. v 8° 237 str.
- D'ATENA, Lina. — Italijanska slovnica za slovenske srednje šole. — Trst, Zavezniška vojaška uprava, britsko — ameriški pas STO, Urad za prosveto, 1948. 8° 184 str.
- DERŽAVIN, Konstantin Nikolaevič. — Rousseau e il russoismo. Articolo pubblicato in «Storia della letteratura francese». — Zagabria, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. Nell'Officina grafica »Ognjen Perca«, 1948. m 8° 78 str. (I grandi uomini e le loro opere.)
- DIVJANOVIĆ, Gabriel. — La terra e l'universo. Izv.: Zemlja i svemir. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. m 8° 45 str. (Piccola biblioteca di cultura. 10.)
- FISKOVIĆ, Cvito. — Naši primorski umjetnici od 9. do 19. stoljeća. — Zagreb, »Tipografija«, 1948. v 8° 241-265 str. P. o. iz »Hrvatskog kola«. (Br. 2/1948.) Hrvatska GIMNAZIJA, Pula. Izvještaj za šk. god. 1947/1948. — Pula, Gradska štamparija, 1948. 8° 31 str.
- GRDENIĆ, Drago. — Aria, acqua, fuoco. Izv.: Uzduh, voda, vatra. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Tisak Nakladnog zavoda Hrvatske, 1948. m 8° 44 str., s 10 sl. (Piccola biblioteca di cultura. 6.)
- GRDENIĆ, Drago. — Atomi e molecole. Izv.: Atomi i molecole. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. m 8° 46 str. (Piccola biblioteca di cultura. 11.)
- HERAK, Milan. — La crosta terrestre documentario dell'evoluzione della vita. Izv.: Kora zemljina, povijesnica života. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. m 8° 38 str. (Piccola biblioteca di cultura. 9.)
- HERKOV, Zlatko. — Statut grada Rijeke iz godine 1530. — Zagreb, Nakladni zavod Hrvatske, U Tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske, 1948. 8° 609 str.
- Privremeni IMENIK telefonskih pretplatnika grada Rijeke 1949. Elenco telefonico provvisorio per la

- città di Fiume. — Zagabria, Izd. Direkcije T. T., Narodna štamparija, Rijeka, 1948. v 8° 51 str.
- Gli ITALIANI nella Repubblica Popolare Federativa di Jugoslavia. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. Predg. napisao Andrea Cassassa. — Zagreb, Istituto editoriale della Croazia. Tisak Nakladnog zavoda Hrvatske, 1948. 8° 86 str.
- IZDANJE »Riječkog lista«. — Rijeka, Izd. »Riječki list«, 1948.
- Knj. 1. Kirilenko, I. — Šume valovi hladni.
- IZVESTJE za šolsko leto 1947. - 1948. — Trst, Zavezniška vojaška uprava, Britsko - Američki pas STO, Urad za prosveto, 1948. v 8° 76 str.
- JEVNIKAR, Martin. — Slovenska slovnica za srednje šole. — Vidi: KACIN, Anton.
- KACIN, Anton. — Slovenska slovnica za srednje šole. — Trst, Zavezniška vojaška uprava, britsko - američki pas STO, Urad za prosveto, 1948. 8° 283 str.
- KAMAN, Milan. — Come nasce una nuova vita. Izv.: Kako nastaje novi život. Prev. Mauro Sfici. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. m 8° 28 str. (Piccola biblioteca di cultura. 14.)
- KARDELJ, Edvard. — Il cooperativismo agricolo nella economia pianificata. Izv.: Zemljoradničko zadrugarstvo u planskoj privredi. Dal »Comunista«, No. 3., settembre 1947. Prev. na tal. Erio Franchi. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. m 8° 82 str. (Piccola biblioteca politica. 8.)
- KARDELJ, Edvard. — La lotta del P. C. J. per una nuova Jugoslavia. Izv.: Borba KPJ za novu Jugoslaviju. Prev. na tal. Erio Franchi. A cura della Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. 8° 64 str. (Piccola biblioteca politica. 10.)
- KIRILENKO, I. — Šume valovi hladni. Izv.: Šumjat holodnye volny. Prev. dr. Josip Rittig. — Rijeka, Izd. »Riječki list«, Narodna štamparija, 1948. 8° 80 str. Izdanje »Riječkog lista«. Knj. 1.
- KOCHANSKY, Vanda. — I mastodonti del passato. Izv.: Goleme životinje iz prošlosti. Prev. Mauro Sfici. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. m 8° 31 str. (Piccola biblioteca di cultura. 12.)
- LEGGE sugli apprendisti. Prev. Edina Černe. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. m 8° 24 str.
- LEONOV, M. — Linee fondamentali del metodo dialettico marxista. Izv. Osnovnye čerty marksistkago dialektičeskogo metoda. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, tisak Nakladnog zavoda Hrvatske, 1948. m 8° 81 str. (Piccola biblioteca politica. 5.)
- LEVINA, I. M. — Goya. — Zagabria, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, Nell'Officina grafica »Ognjen Prica«, 1948. m 8° 81 str. (I grandi uomini e le loro opere.)
- LIBRO di lettura per la IV classe elementare. Ad uso delle scuole elementari con lingua d'insegnamento italiana. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. 8° 203 str.
- LOVRIĆ, Ivan. — Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice. Izv.: Osservazioni di Giovanni Lovrić sopra Diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del signor abate Alberto Fortis coll'Aggiunta della vita di Socivizza. Prev. i napisao pogovor Mihovil Kombol. — Zagreb, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Tisak Tipografija, 1948. v 8° 229 str. + VIII tabla.
- MAHNIČ, Janez. — Zgodovina novega veka za III. razred nižjih srednjih šol. — Trst, Zavezniška vojaška uprava, britsko - američki pas STO, Urad za prosveto, 1948. v 8° 156 str.
- MEMORIALE dell'Unione antifascista italo - slava del Territorio di Trieste al Consiglio di sicurezza dell'ONU sulla situazione della zona di occupazione anglo - americana. Febbraio 1948. — Rijeka, Narodna štamparija, 1948. Omotni nasl. 4° 12 str.
- MIHAJLOV, Nikolaj N. — Il paese delle grandi opere. Izv.: Strana velikih del. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. 8° 87 str.
- MUHR, Oton. — Zgodovina za I. razred nižjih srednjih šol. — Trst, Zavezniška vojaška uprava, britsko - američki pas STO, Urad za prosveto, 1948. v 8° 164 str., sa sl.
- Kršćanski NAUK za višje razrede osnovnih šol. — Trst, Zavezniška vojaška uprava, Britsko Američki pas STO, Urad za prosveto, 1948. v 8° 164 str., sa sl.
- NE grem k spovedi! — Trst, Duhovska zveza, T. L. Smolars & N., 1948. m 8° 4 str.
- NOVAK, Julije. — Aritmetica. Per la III. classe elementare. Izv.: Računica za III. razred osnovne škole. Collaboratori Franjo Filipović e Joso Rukavina. 2a ed. corretta a cura del prof. Ivan Guštak. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. Questo libro è stato approvato dal Ministero dell'istruzione pubblica della Repubblica Popolare di Croazia. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. 8° 198 str.
- ODLUKA Petogodišnjeg plana razvitka narodne privrede kotara Mali Lošinj. — M. Lošinj, Kotarska narodna štamparija, 1948. Omotni nasl. 8° 23 str.
- ORDINANZA normativa per l'attuazione dell'assicurazione sociale secondo le disposizioni della legge sull'assicurazione sociale degli operai, impiegati e funzionari. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. m 8° 86 str.
- PERHAVC, Rudolf. — Geometrija za nižje srednje in strokovne šole in tečaje. — Trst, Zavezniška vojaška uprava, britsko - američki pas STO, Urad za prosveto, 1948. v 8° 90 str.
- PERKO, Vencelj. — Il fondo di direzione. — Fiume, Unione Italiani dell'Istria e Fiume, Tipografia del popolo, 1948. m 8° 37/str. (Biblioteca sindacale. 1.)
- PIJADE, Moša. — Il sistema (mecanismo), della dittatura del proletariato. Prevedeno iz »Borbex«. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. m 8° 23 str. (Piccola biblioteca politica. 11.)

- Quinto PLENUM del Comitato centrale dei Sindacati unici della Jugoslavia. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. m 8° 235 str.
- RAČKI, Andrija. — Iz prošlih dana općine Liča i Fužine. — Fužine, Nakl. Mjesnog NO-a, Narodna štamparija, Rijeka, 1948. 8° 56 str.
- RAČKI, Andrija. — Zabilježbe iz povijesti (gospoštije Grobnik. — Rijeka, Izd. Gradski narodni odbor, Prosvjetni odjel, Narodna štamparija, 1948. 8° 80 str.
- RAČUNICA za slovenske osnovne škole. V. del. — Trst, Zavezniška vojaška uprava, Anglo - Ameriška cona STO, 1948. v. 8° 124 str.
- RAST. Berilo za II. razred slovenskih osnovnih škol. 2. popr. izd. — Trst, Šolska oblast v Julijski Benečiji pod zavezniško vojaško upravo, Tiskarna Lukežić, Gorica, 1948. v 8° 125 str., sa sl.
- RAZSTAVA gospodarske delavnosti jugoslovanske cone Svobodnega tržaškega ozemlja. Mostra dell'attività economica della zona jugoslava del Territorio libero di Trieste. Izložba gospodarske djelatnosti jugoslavenske zone Slobodnog tršćanskog teritorija. — V Kopru, Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani, 1948., 8° 48 str.
- RAZSTAVA sodobne likovne umetnosti. Mostra d'arte contemporanea. Izložba savremene likovne umjetnosti. Koper 23. X. — 3. XI. 1948. — Koper, (Pecchiari Graf.), 1948. 8° VIII str.
- Ljetno izdanje. Putnikov turistički vozni RED za Istru i Hrvatsko Primorje, »Jadran«. Vrijedi od 9. svibnja 1948. — Opatija (Rijeka) Izd. »Putnik«, poduzeće za saobraćaj putnika i turista, Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb, 1948. 16° 94 str.
- RUKAVINA, Joso. — Aritmetica. Per la IV. classe della scuola elementare. Izv.: Računica za IV. razred osnovne škole. Composta da Joso Rukavina. Collaboratori Franjo Filipović e Julije Novak — 2a ed. curata dal prof. Ivan Guštak. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. Libro scolastico approvato dal Ministero dell'Istruzione della R. P. di Croazia. — Zagabria, Ed. Istituto editoriale della Croazia. Stampato presso lo Istituto editoriale della Croazia, 1948. 8° 152 str., sa sl. (Edizioni scolastiche e pedagogiche dell'Istituto editoriale della Croazia).
- SAKSIDA, Zora. — Nageljčki. Pravljiice in pripovedke. — Gorica, Samozaložba, Tiskarna Budin, 1943, 8° 76 str.
- SFECI, Antonio prev. — Vidi: BLAŠKOVIĆ, Vladimir. Geografia fisica della Croazia. 1943.
- SIEPOV, L. Trasformazione del lavoro agricolo in lavoro industriale. Izv.: O prevraščeni sel'skohozjaistvenno truda v raznovidnost truda industrial'nogo. — Fiume, Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume, Tipografia G. Coana, Parenzo, 1948. m. 8° 29 str.
- TURINA, Vladimir. — Trgovsko računstvo in knjigovodstvo za niže trgovske strokovne škole. — Trst, Zavezniška vojaška uprava, britsko - ameriški pas STO, Urad za prosveto, 1948. v 8° 241 str. + pril.
- TURNŠEK, Metod. — Država med gorami. Drama v 5 dej. Z zgodovinskim ozadjem. — Trst, Tiskarna Tenente, 1948. v 8° 122 str.
- I grandi UOMINI e le loro opere. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, 1948.
1. Sidorov, A. — Leonardo da Vinci.
 2. Orlova, M. — Tiziano.
 3. Mehring, E. — Enrico Heine.
- Dalje izlazi bez numeracije.
- Deržavin, K. N. — Rousseau e il russoismo.
- Levina, I. M. — Goya.
- VOLODIN, A. — Le terribili forze della natura. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. m 8° 36 str. (Piccola biblioteca di cultura. 13.)
- VORONCOV - VEL'JAMINOV, B. A. — Eroi e martiri della scienza. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dello Istituto editoriale della Croazia, 1948. m 8° 47 str., sa 3 sl. (Piccola biblioteca di cultura. 8.)
- VUKMANOVIĆ, Svetozar. — Sei anni dell'Armata jugoslava. Izv.: Šest godina Jugoslavenske armije. Relazione tenuta il 21. XII. 1947. a Belgrado in occasione della giornata dell'Armata jugoslava. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. m 8° 32 str. (Piccola biblioteca politica. 9.)
- ZGODOVINA in zemljopis za osnovne škole. — Trst, Zavezniška vojaška uprava, britsko - ameriški pas STO, Urad za prosveto, 1948. 8° 151 str., sa sl.
- ZIHERL, Boris. — Alcuni problemi della lotta per una nuova Jugoslavia. Izv.: O nekim problemima borbe za novu Jugoslaviju. A cura dell'Unione degli Italiani dell'Istria e di Fiume. — Zagabria, Istituto editoriale della Croazia, Nell'Officina grafica dell'Istituto editoriale della Croazia, 1948. m. 8° 91 str. (Piccola biblioteca politica. 7.)
- ZUBALIĆ, Leopold. — Trgovsko računstvo in knjigovodstvo za niže trgovske strokovne škole. — Vidi: TURINA, Vladimir.
- ŽITKO, Vladimir. — Kemija in mineralogija za srednje škole. — Trst, Zavezniška vojaška uprava, britsko - ameriški pas STO, Urad za prosveto, 1943. v 8° 290 str.

ISPRAVAK!

U članku: »Ivan Simonetti, riječki slikar XIX. stoljeća« Borisa Vižintina, koji je izašao u prošlom broju »Riječke revije« izostala je na 94 strani griješkom bilješka 29, koja treba da glasi. . .

»Neka se odmah piše u Mletke g. Simonettiiu da s još jednim od svojih drugova u Zagreb dodja, da slike prosudi i ocijeni«.

(Korespondencija Rački — Strossmayer, Zagreb 1928, Tom I. cap. 165, pag. 174)